

BIBLIOTECA CENTRALA
A
UNIVERSITAȚII
DIN
BUCUREȘTI

75162 VARIA

Nº Curent ~~4545~~ Format -

Nº Inventar A605/H Anul

Sectia Depozit - Raftul II

13670

SIMEON BALINT

3
Varia 2081 78

VIATA SI LUPTELE
LUI IN MUNTII
APUSENI AI
ARDEALULUI
LA 1848-49

BUCUREȘTI - 1913

BUCUREȘTI

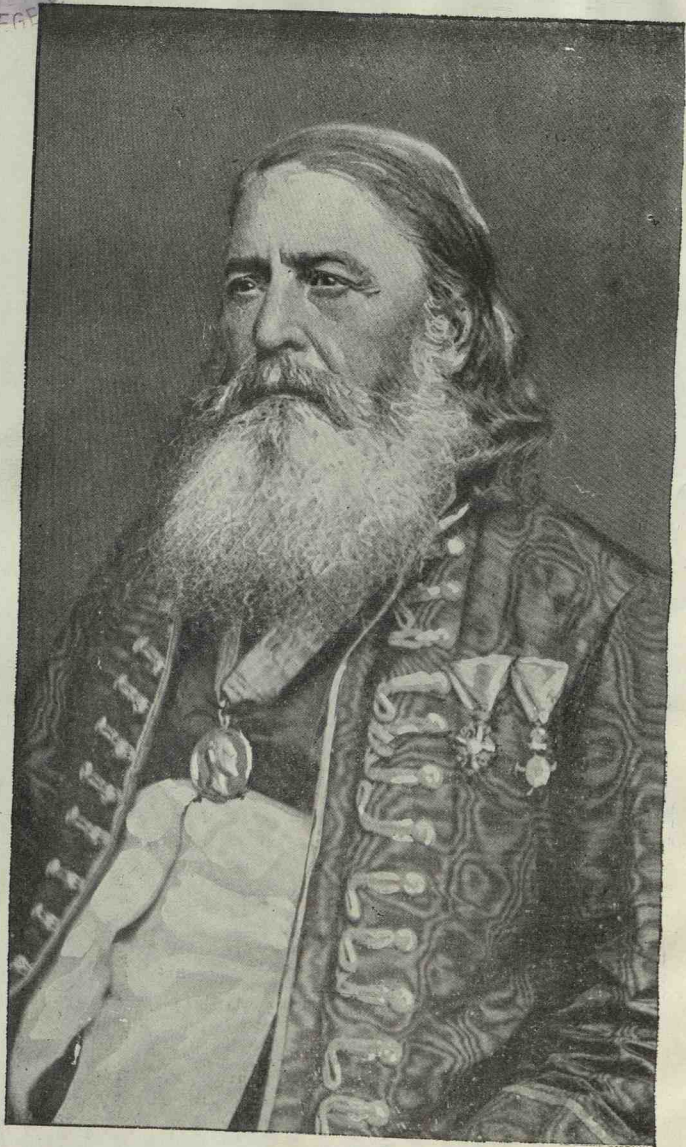
Inst. de Arte Grafice «CAROL GÖBL» S-r I. St. Rasidescu
16, Str. Paris (fostă Doamnei), 16

1913.

34.321

FUNDATIA REGE CAROL

1956

Protopopul SIMEON BALINT.

231212

SIMEON BALINT

Ino. A. 60.574.

VIEAȚA ȘI LUPTELE LUI

ÎN MUNȚII APUSENI AI ARDEALULUI

LA 1848—49.

MANUSCRIS PUBLICAT

DE

NERVA HODOȘ.

—•••—

BUCUREȘTI, 1913.

1942

Biblioteca Centră Universitară
CURS II
75168
70326

RC 123/01

CONTROL 01. 1953

SIMBOL

B.C.U. Bucuresti

C70326

0 58 07

BUCURESTI, 1913

IN LOC DE PREFATA.

Acum trei ani, s-au implinit o suta de ani dela scutirea lui Popa Iulian, cel mai popular si mai bun profesor dintr-o scoala din Romania, si comemorarea ei XIX-lea.

Ca scutirea din ziua aceea sa aiba o valoare, a scris o scrisoare la un prieten, aratand ca neamul romanesc o sa-si odata aminte ca recunastind, de acel erou si om de litera, si a trimis-o si in Bucuresti, ca sa se dea la cunoscinta de catre toti.

Ne sis posteritas ingrata!

Dar, nu s'a putut...

De aceea o lipăscă ucina eu, și nu mi pot rău de-
ca de un singur lucru, anume că autorul a nu vrea
să scrie un [?] și să se dea înainte, pentru ca să-i pot
văzând eu, pe [?], și în mijlocul [?], pentru binele
[?] și face în felul acesta [?] și [?] [?]

NERVA BUCUREȘTI

ÎN LOC DE PREFAȚĂ.

Acum trei ani, s'au împlinit o sută de ani dela nașterea lui Popa Balint, cel mai popular și mai bine făcător dintre Românii ardeleni ai veacului al XIX-lea.

Un scriitor distins, un om de valoare, a scris atunci o carte, crezând că neamul românesc o să-și aducă aminte cu recunoștință, de acel erou și om de bine, și a trimis-o aici, în București, ca să se dea la lumină de un prieten, de altfel un iubitor de neam, care a fost ajutat de Tata-Moș și de nepoții săi.

Dar, nu s'a putut...

De aceea o tipăresc acum eu, și nu-mi pare rău decât de un singur lucru, anume că autorul ei nu vrea cu nici un preț să i se dea numele, pentru ca să-i pot mulțumi aci, pe față, și în numele tuturor, pentru binele ce-l va face sufletelor alese și oamenilor de inimă cari vor citi-o.

NERVA HODOȘ.

I.

COPANDUL.— ORIGINEA FAMILIEI.— ROȘIA.

1. Copandul.

Locul nașterii lui Simeon Balint este un sat mic românesc, *Copand*, aproape de Turda, cunoscut oraș ardelesc, odinioară locuit de sași, astăzi de maghiari și puțini români.

Turda și împrejurimea Turzii e vestită pentru ținutul său bogat în tablouri romantice, și pentru fapte istorice, nouă și vechi, care nu se pot da uitării.

Roma, cetatea eternă, a ridicat pe locurile acestea una din primele sale colonii în Dacia, o colonie cunoscută sub numirea de Potaissa sau Potavissa, reședința unei legiuni romane. Rămășițe romane, inscripțiuni, cărămizi, statuete s'au descoperit nenumărate. Urmele unui apeduct trec prin satul de astăzi al Copandului către Potavissa, care avea în belșug apă sărată, dar n'avea d'ajuns apă bună de băut.

Vechiul Copand a fost, după originea cuvântului, o localitate slavă,—*kopan* însemnează *groapă, săpătură*.

În documente se pomenește mai întâi în veacul al 13-lea : Intr'un document din 1285, cetim în adevăr forma „Coppan“. Intr'altul din 1286, dăm de „Coppanteluke“ ; asta din urmă ar însemna proprietatea de lângă Coppan. În anii 1285 și 1286 e proprietar un *Magister Emericus*, care în 1285 donează pământurile sale Coppan și Iwankateleke (*sic*) Capitulului de Alba-Iulia ; iar în anul următor *Magister Johannes*, fiul lui Emeric, confirmă donațiunea pământurilor Coppanteluke și Iwankateluke făcută episcopului catolic din Alba-Iulia de către tatăl său Emeric, în înțelegere cu Banul Mykud și cu fiii acestuia. *Magister Emericus* și Mykud Banus erau fiii *Comitelui Mykud*, „de genere *Kukenusfrenwalth*“, o numire care de sigur numai ungurească nu poate să fie. (Vezi : Fejér, *Codex dipl.*, V., 3 pag. 310, 332 și 436).—Proprietatea moșiei Coppan a trecut din mâinile familiei „*Kukenusfrenwalth*“ în ale bisericii catolice apusene, — ca să ajungă mai târziu, în veacul al 16-lea, pe mâinile reformaților din famil'a Vitez. Familia Vitezeștilor a păstrat Copandul până la începutul veacului al 18-lea, aproape două sute de ani. După aceea l-au moștenit alți nobili.

Oamenii de pe moșia aceasta, ca și în alte părți din Ardeal, erau *români iobagi* de legea greco-orientală, de „*legea veche*“. Credința ortodoxă a iobagilor români a fost prigonită atât de biserica romano-catolică, cât și de cea reformată.

Copandul, proprietate romano-catolică, apoi reformată, și-a luat și el partea sa din prigonirile religioase, ca toate satele românești ardelen. Astfel explicăm faptul, că în Copand și în alte sate din împrejurime, auzim la români numiri ungurești de persoane, ca bunăoară : Balint, Ianoș Șimon ș. a., deși satele sunt românești. Numinile ungurești adecă, au fost impuse românilor iobagi

de preoții romano-catolici și reformați, cu scop de a converti pe cei de legea răsăriteană la biserica apuseană, ori la cea reformată. Unele din aceste numiri, primite în botez, s'au prefăcut mai târziu sub influența școalelor maghiare din Cluj, Oșorhei și alte centre ungurești, în numiri *de familie*. Au înlocuit mai ales numele românești de Pop, Popa, Popovici, ale copiilor născuți din preoți mea noastră, pe care după încetarea prigonirilor religioase, ungurii încercau s'o câștige cu diferite momeli și chițibușuri. (O probă cum școala știă să schimbe numele școlărilor, vom da-o la genealogia Balinteștilor).

Coborîtori din români, locuitorii Copandului au rămas ceea ce au fost moșii și strămoșii lor, cu limbă și obiceiuri nealterate în esență. Din pricina încăpățănării d'a stăruii să rămână și mai departe românesc, satul a suferit cumplit din partea ungarilor, în revoluția din 1848—49. Ungurii din Turda, adică prea erau aproape — cale de-o jumătate de ceas, — ca să nu se grăbească să-l aprindă și să-l jefuiască, mai înainte d'a se înarmă cetele românești ale Moșilor.

*

Despre starea Copandului în timpurile mai nouă, după informațiuni particulare, avem următoarele date:

În Copand erau în 1897, cu totul 95 de familii, cam 450 de suflete, de confesiunea greco-catolică, sau română unită. Maghiari și evrei nici unul; ci, afară de două familii de țigani, comuna e curat românească. Ocupațiunea principală a sătenilor este, ca de obicei, agricultura. Clădirile lor sunt acoperite cu paie, câteva mai puține cu șindrile. Casa unde s'a născut Simeon Balint nu mai există. În 1878, — el trăia pe atunci în Roșia, — casa aceasta, fiind fără locuitor, a fost dărâmată. Ea s'a numit, «casa crâznicului» și «casa fătului», și eră ridicată

în grădina averii parohiale. Tatăl lui Simion, *Antonie*, fusese cantor al bisericii din Copand. În comună nu mai este nimenea cu numele Balint. Dar, după mamă, Simeon Balint are neamuri în Copand, și e înrudit cu familiile *Floare* și *Simon*. Prin sat curge o vale, românii îi zic «Valea Copandului», ungarii din Turda o numesc «Rákoş pataka». La mează-noapte se întinde drumul Clujului, la răsărit e Turda, la mează-zi este comuna Sând, la apus Tur. În castelul singuratic al Copandului locuiește un conte Károlyi. În 1848 s'au întrunit și au ținut sfat în acest castel mai mulți fruntași români, între care eră și frațele preotului d'acolo, Filip Pop, împușcat mai târziu de unguri.

Bărbații din Copand au port românesc: cămașa are multe cusături, cu guler mic; cusături se află și pe mâneca dela cămașă, începând din umăr și până la mână, până la «*pumnușei*». Pieptarele tinerilor sunt cu petele roșii, la bătrâni tot albe. Sumarul e alb, împodobit cu postav negru și vânăt, și cusut în diferite forme, — croitul lui e ceva particular. Cioarecii sunt albi, la bătrâni cu o dungă de postav negru, iar la cei tineri au trei vergi de postav: roșă, neagră, roșă. Pălăriile sunt mici, ca ale Moșilor. Incălțămintele: opinci și cizme.

Femeile au început a-și lăpădă cătrința și a se îmbrăca «orășănește». Pe cap au cosițe, fetele cu coada lăsată pe spate. Albituri (rufărie) se mai lucrează în case, dar altă îmbrăcămintă femeiască se cumpără din târguri, fie ca stofă, fie ca haine gata.

Oamenii sunt bine conservați și bine trăiți, peste tot foarte cumpătați și lucrători.

Graiul lor, firește, își are ardelenizmele sale. Intrebuințează pe «ty» și «ny», și unele cuvinte străine, auzite la orașe.

2. Originea familiei.

De origine, strămoșii lui Simeon Balint sunt din Maramurăș. După tradițiunea păstrată în familie, un oarecare *Nenea* ori *Nonea* a venit din comuna Vilma mică sau Dragavilma, cu soția sa *Floriana*, la Copandul de lângă Turda; mai nainte d'a se stabilì aici, acest *Nenea* ori *Nonea* fusese ostaș «primipil» în răscoala din 1703 a lui Francisc Rákóczy, iar după răscoală — va să zică la începutul veacului al 18-lea — a venit la Copand ca «provizor» (administrator, econom) la curtea baronului Bánffy, proprietarul Copandului.

Nobilii unguri, în general, aplicau pe moșiile lor mai bucuros un *român*, decât pe cei de un neam cu ei. Acești nobili aflau că românul erà mai harnic la lucru, mai fără pretenții și mai de încredere, decât un ne-român.

Calitățile superioare ale țaranului nostru, fiind recunoscute de înșiși nobilii ardeleni, nu vom găsi nici o singură moșie pe vremea aceasta, unde să nu dăm de români stabiliți ca administratori de moșii. Acești români, trăind cumpătat, făceau o stare oarecare și puteau să-și trimită copiii la școală.

Un fiu al lui *Nenea* și al *Floriane*i, cu numele *Ioan*, căsătorit cu *Oana Valeanu*, a trebuit să fie la învățătură, căci îl aflăm preot în Petridul-de-jos, altă comună lângă Turda. *Ioan* sau *Popa Ioan*, despre care vorbim, fusese mai întâiu preot ortodox sau greco-oriental; dar pe la 1720, a trecut la unire cu Roma, și s'a făcut greco-catolic cu toată parohia sa din Petrid. A mai trăit până pe la mijlocul aceluia veac și a lăsat după sine mai mulți copii, fii și fete. Dintre fii, cunoaștem pe *Ursu*, căsătorit cu *Ana Balint*. Și *Ursu* este preot, și adică urmaș al *Popii Ioan* în parohia Petridului de jos.

Nepotul Ursului și al Anei e *Simeon*, care a cunoscut pe moșul său Popa Ursu, și-și aducea aminte de el.

Popa Ursu moare pela 1815, și lasă după sine *cinci* feciori și patru fete ¹⁾.

Despre *Antonie*, băiatul cel mai mare al lui Popa Ursu și al Anei Balint, știm că s'a însurat de vreme și a murit

¹⁾ Feciorii sunt:

1. *Antonie* (1790?—1823), cantor bisericesc în Copand, tatăl lui Simeon.

2. *Grigorie* (1794—1855), a fost preot și urmaș după tatăl său în Petrid.

3. *Vasile* (1798—1870), cantor bisericesc în Petrid.

4. *Ladislau* (1800—1878), preot în Cărpiniș, lângă Roșia Abru-dului, și vestit predicator în împrejurime. Fiul său *Dr. Adalbert* Balint (1837—1895) studiase medicina în Viena, pe vremea lui Skoda și Rokitansky; a fost medic în Roșia, mai târziu în Sibii, unde e îngropat.

5. *Florin*, răposat tânăr.

Alte date genealogice, care vor interesa pe Balintinești și pe cei înrudiți cu ei, sunt următoarele: *Antonie*, căsătorit de tânăr cu *Marina Lemény*, are patru copii:

1. *Ioan* (1808—1880), învață gimnaziul și teologia în Blaj; dar nu s'a preoțit, ci s'a aplicat ca administrator în domeniul con-telui Mikó în Satul-nou, comitatul Solnoc-Dobâca, unde a și murit. Unul din fiii săi, *Scarlat*, care a comunicat o parte din datele acestea, a fost comerciant cunoscut în București.

2. *Simeon* (1810—1880) e protopopol și prefectul, despre care vorbim.

3. *Floarea*. A trăit măritată în Banabic, lângă Cluj. A lăsat mai mulți băeți și fete măritate după preoți și notari.

4. *Iosif*, răposat ca student în Cluj.

Grigorie Pop Balint (fratele lui *Antonie*), despre care am zis mai sus, că a urmat în parohia Petridului după moartea tatălui său, Popa Ursu, are 4 feciori: 1. *Ioan Balint*, profesor în Blaj, apoi preot în Sân-Martiniul din Câmpia Ardealului; 2. *Vasile*, notar cercul; 3. *Iosif*, născ. în 1836, preotul actual al Petridului, din comunicările căruia s'au scris unele părți ale genealogiei prezente; 4. *Alesandru*, preot în Sân-Martinul deșert.

om tânăr de vreo 32 de ani. Slujba de cantor într'un sat sărac, o căsuță cu patru copilași, nu puteau să-l rețină în Copand. Cu gândul să-și agonisească un început de avere, a pribegit în Țara-Românească, tocmai pe vremea revoluției lui Tudor Vladimirescu, și a luat parte activă în luptele oastei de panduri a eroului oltean. Intors acasă la Copand, a murit curând (1823). Văduva lui Antonie, *Marina Papp de Lemény*, era o femeie energetică și cu or ce lupte și greutăți, voia să-și țină copiii la școală.

Al doilea fiu al lui Antonie, este *Simeon*.

*

Simeon Balint, în «Extractul din Matriculă» (registrul botezaților) e scris Balinth, cu *th*, s'a botezat în 30 Septembrie 1810, în Copand. Preotul botezător: *Leontie Ramontzai*, e fratele doctorului Ramontzai care a lăsat Blajului o fundațiune de stipendii pentru studenții gimnaziști și universitari.

Asupra numelui „*Balinth*“, iată ce aflăm,—după informațiuni primite dela cel mai bătrân Balintesc în viață, (când s'a scris biografia de față), adecă dela pomenitul preot al Petridului *Iosif Balint*, (n. în 1836) vărul lui Simeon. Iosif scrie din Petrid:

„Familia noastră, strămoșul și moșul, s'a numit *Popa* și *Pop*. Numele de Balinth l-a primit mai întâi tatăl meu (Grigorie) cam prin anii 1812, când era „*convictist*“ (școlar intern) la școlile romano-catolice din Cluj, din cauză—cum îmi spuneà, dânsul — că fiind localizați la masă *după alfabet*, își primeà, ca *Popa*, mai târziu porțiunea de „*vict*“ (de mâncare). Nota bene: moașa, bunica mea, era născută din familia Balint. Tot atunci și-a schimbat numele din *Pop* și Ioan *Baritz*, care era de aceeaș etate cu tatăl

meu:—Ioan Baritz ¹⁾, a fost *tatăl lui George Barițiu*“.

„Astfel de lucruri erau obișnuite și la alte școli ungu-rești din Ardeal, chiar dacă școlarii români nu erau interni. (La școala din Oșorhei, ungurii au făcut din Popovici, care tot Popă a fost, numele de Hodoș. Altele, d'acelaș fel, găsim în *Istoria* lui Papiu). La interniști schimbarea numelor părintești mergea mai ușor. Cum arată cazul acesta, bucatele în școala Clujului se împărțeau după alfabet: Te cheamă adecă „*Bálinth*“ sau „*Baritz*“, atunci primești mai curând—poate și mai mult—din mâncarea ce se aduce la masă, decât primește „Pop“ și „Popa“, cari mai pot să și aștepte,—dacă așa-i alfabetul!“

Acelaș Iosif Balint din Petrid urmează, cu privire la originea marămușeană a familiei, astfel: „Că Nonea, tatăl strămoșului meu (Popa Ioan), a venit din Vilma mică, mi-a povestit tatăl meu (Grigorie) și unchiul Vasile pe când eram băiat de școală. Apoi tot din Draga-Vilma au venit la casa noastră străbună popească șapte nobili români, când tatăl meu a mijlocit diploma noastră nobilitară, cam pe la anul 1830; aceasta o confirmase și vărul meu Simeon, Tata-Moș, acum de când sunt eu preot.“

În Marămurăș există români Balintești și astăzi. Unii sunt preoți, și își susțin înrudirea cu Balintești din Ardeal. Înrudirea ar fi posibilă cel mult în linie *femească*: soția lui Popa Ursu, cum am spus, era Ana Balint.

*

La vârsta de șapte ani (1817) Simeon umblă la școală în Cluj; acolo, fără a fi intern, a învățat până în 1822. S'a luptat, vreme de cinci ani, cu cartea ungurească și

¹⁾ Bătrânii noștri au pronunțat numele Bariț, cu *a* unguresc, un fel de *oa*.

cu sărăcia traiului. Mai veneà, când n'avea încotro, acasă la Copand, unde mamă-sa îl spălă și-l grijeà, după aceea îl întorceà la școală pe jos, cum sosise, dar cu merinde și cu vorbe de îmbărbătare,—o trăsură ori un car cu boi va întâlni băiatul pe drum până la Cluj... Crescut fără a simți ce este alintarea, a îndurat lipse și nevoi, necunoscute de tinerimea subțirică din vremuri mai nouă.

Dacă băiatul sărac n'avea odae unde să se încălzească, și nici pat în care, frânt de somn și slăbit de puținăta-tea mâncării, să se dea odihnei; dacă în tinda casei dormeau copiii gazdei și nu erà loc pentru alții,—el, copilul străin, trebuia să-și caute adăpost pe sus undevà, mai aproape de cer, în podul casei, ori în podul grajdului, când frigul se făcea mai simțit. Iar când da câte un ger, și când fânul scutitor erà pe sfârșite în pod, atunci copilul se da jos din înălțime, ghemuindu-se în ieslele vitelor... «Locuința», din poduri și din iesle, erà firește dreaptă în proporție cu cei câțiva zloți ce se plăteau «chirie». Bietul românaș — norocul lui — veneà oțelit d'acasă, din părinți sănătoși, și putea răbdà și învăța în starea asta de plâns.

Lucrul însă aveà să se întoarcă, pentru Simeon, și mai spre rău. Erà de 12 ani; tatăl său, bolnăvit în 1822, moare în anul următor, când copilul n'a mai putut urmà în nici o școală; ci a stat în sat cioban la oi, până în 1824. Atunci, după o întrerupere de un an și mai bine, lasă oile și se duce la Blaj. Mamă-sa, văduva Marina, aflase cu bucurie, că la școlile blăjene erà obiceiul să se împartă studenților săraci așa zișii «țipăi», o pâne gratuită din fundațiunea unui înțelept vlădică: țipăii Blajului au fost mântuire pentru suflete necăjite. Băeții Marinei puteau să se înscrie la gimnaziu. Clasele gimnaziului, după sistema de pe vremuri, purtau numirile: *prin-*

cipia, gramatica, sintaxa, poezia și retorica; erau, va să zică, cinci clase. Primele două, principia și gramatica, Simeon le-a terminat în Blaj. A treia clasă gimnazială, sintaxa, a făcut-o în 1826—27 la *Sibii*; și tot acolo, probabil, a făcut cele din urmă două clase gimnaziale, între 1827—29. În Noemvrie 1829 pleacă din Sibii, unde s'a susținut fără nici un ajutor d'acasă, și se întoarce la Blaj, ca să absoluteze cursul filozofic. În Septemvrie și Octomvrie acelaș an (1829), își agonisise în Sibii, în cancelaria unui ungar funcționar Cserey, atâția bani ca să poată sosi iarăș la Blaj. Sfârșește în vara următoare cursul filozofic, care erà de un singur an. În toamna anului 1830 este primit în Seminarul blăjan, unde între alți profesori aveà și pe tânărul învățat Timoteu Cipariu. După patru ani de teologie, termină școala în 1834, având note bune și foarte bune, — «Prima» și «Eminentia».

Ca absolvent de teologie vine la Roșia (de lângă Abrud) și în 27 August 1834, se căsătorește cu una din fiicele preotului local, și adică cu *Carolina Golgoț* ¹⁾.

¹⁾ Carolina, născută în 30 Iulie 1815, botezată de Ales. Tobiasș, preotul Abrudului, și moartă în Sibii la 22 Aprilie 1888, în al 73-lea an al vieții. Părinții ei au fost preotul Zachei Golgoț și *Catarina n. Morar (Molnár)*; au avut mulți copii... Această Catarină, care a trăit în Roșia până la adânci bătrânețe, înconjurată de un considerabil număr de nepoți și strănepoți, a povestit despre nașterea unuia din fiii săi: Ea, Catarina, soția părintelui Zachei, se întorceà acasă dela târgul Aiudului. Drumurile cu dealuri și păduri, erau rele și călătoria (în depărtare de 60—70 kilometri cel puțin) se puteà face numai pe jos și călare. Cu toate acestea târgurile d'acolo erau foarte cercetate. Indată ce au eșit din Aiud, preoteasa, însoțită de o rudenie, a dat naștere unui băiat. Până la Roșia erà cale lungă, nu făcuseră jumătate din drum, și Catarina a trebuit să se urce iarăși pe cal, și să pornească... Mamă și

În 21 Septemvrie, acelaș an, este învestit de episcopul Lemény din Blaj, cu darul preoției. ¹⁾

3. Roșia.

Simeon Balint, numit capelan sau cooperator lângă preotul Zachei Golgoț, se stabilește în Roșia-de-munte, un orașel, care-și are numele dela apa roșie ce curge în Valea Roșiei, d'alungul comunei până la așa numita Gura Roșiei. Orașelul, așezat pe valea aceasta, cu casele risipite pe coastele dealurilor și cu vre o câtevă sute de «șteampuri», are o înfățișare unică în felul său.

Sgomotul monoton al «șteampurilor», al mașinelor ce pisează piatra, din care se alege aurul, răsună când

băiat au sosit noaptea sănătoși acasă, spre bucuria părintelui Zachei.

Faptul cum unul din frații săi se răscuse pe drumul Aiudului, îl aminteă și Carolina, soția lui S. Balint.

¹⁾ Actul de investire, scris latinește, este următoarul:

„Infrascripti præsentium tenore testatum facimus Dilectum filium *Simeonem Bálinth* 8/20 Septemvris, in Subdiaconum et Diaconum, hodie vero per Manuum nostrarum impositionem in Praesbyterum titulo Cooperatoris pro Ecclesia G. Catholica Verespatakiensi adstipulante Gratia Spiritus S. ordinatum esse. Quem proinde suis titulis dignissimis concernentium jurisdictionum Officialibus, locorum item Possessoribus, qua talem impense commendamus, Nostrae autem obedientiae ac in specie praedictae Ecclesiae Curatoratui ac fidelibus mandamus ut eidem tamquam Capellano canonicam praestent obedientiam. Inquem finem has Credentiales officii Sigilo et propriae Manus Subscriptionem roboratas datas volumus litteras.

Balașfalvae, die 9/21 Sept. 1834.

Joannes Lemény m. p. (L. S.).

Episcopus Fogarasiensis.

Ad gratiosum Sme Illis Epplis proprium mandatum.

Constantinus Alutan m. p.

Canonicus Cancellarius et Secretarius.

mai tare, când mai încet, începând dela Gura Roșiei și te însoțește vreme de un ceas, pe drumul pietros în sus spre «Orlea», cu 2 biserici române, școale și casă parohială; după aceea, până în «Suseni» sau «La Cruce», partea răsăriteană a Roșiei, unde se țin târgurile, și unde casele sunt mai domnești și dau orășelului o față simpatică. Din «Suseni», urcând mereu, printre brazi și carpeni, treci alătura de livezi de iarbă, și sosești drept la stânca impozantă în singurătatea muntelui, la «*Detunata*» vestită.

Locuitorii Roșiei sunt în majoritate români. Ocupațiunea: lucrarea minelor de aur sau «băieșitul». Pământ puțin, în care crește numai iarbă; dealuri stâncoase, pe dinafară pleșuve și abia în adâncime bogate în averi,— acestea au fost motive, ca oamenii să ducă un trai foarte trudit, dar, cel puțin înainte vreme, nu prea lipsit în bucurii. Grupați în societăți, plăteau pe «băieși» (lucrătorii minelor) cu săptămâna, deschideau o «baie» (mină). În coastele *Cârnicului*, și în alte coaste de dealuri, se zăresc gurile de băi, de unde se scoate piatra conținătoare de aur și, câte odată, aurul curat.

Piatra scoasă se încarcă în carul tras de boi sau, mai des, în coșuri tari, care se pun pe cai, se cară la «șteampuri» și aici se macină. Din acest măciniș se alege aurul. Lucrarea este destul de primitivă, și o parte mare din aurul sfărmat se pierde dus de apa «Foișului», care pune în mișcare măcinătoarele rămase din veacuri în forma lor patriarcală, — (minele au fost lucrate și înainte de Romani), până ce timpul modern cu capitaluri mari și cu societăți străine, engleze și franceze, au adus mașinării perfecte, cari scot aurul ușor și în cantitate mai mare; — vechii «băieși», deposedați, se apucă de altă meserie ori emigrează.

Mașinăriile străine au distrus și «Cetatea», ce se înalță la partea de miazăzi. Nu eră însă cetate; ci niște păreți înalți de piatră, cari în lăuntru se ridicau drepți și în formă de cerc,—și te lăsau să vezi d'asupra capului un petec de cer albastru sau nourat, iar pe la dungile păreților deschizături, ca niște mari ferestre, altele ca și *lojele* unui teatru. «Cetatea» din depărtare se părea ca o ruină, și eră accesibilă pe unele părți, așa că puteai să ajungi drept în vre-o lojă, ori, prin un mic tunel săpat în stâncă, intrai în interiorul ei, care aveă o periferie puțin mai mare decât a unui teatru.

Pe jos eră piatră sfărâmată; într'un loc se vedeă urma unui izvor de apă; sub loje căscau gurile largi peșteri întunecoase, cari de sigur fuseseră intrările adâncurilor fioroase ale minei astăzi părăsite. D'alungul păreților, înalți de vre-o zece metri, crepături subțiri, picurând apă roșie, ca niște stropi de sânge din rane bătrâne ce nu se închid, povesteau turiștilor din durerile crunte ale muncitorilor, cari au fost odată, și astăzi nu mai sunt... Viața băieșască de odinioară are să fie în curând o poveste frumoasă și tristă, al cărei fir îl deapănă bunicile, ca să-și adoarmă nepoții în nopțile de iarnă...

*

Numirea de origine germană, «șteampuri», împreună cu alte cuvinte d'aceeaș origine, folosite în Roșia, dovedesc că și în părțile d'acolo s'au așezat coloniști germani. Acești coloniști de o parte au îmbunătățit în câțva felul primitiv al vechilor locuitori d'a scoate aurul din stâncile dealurilor. De altă parte elementul german n'a rezistat; ci, după împrejurări, s'a maghiarizat sau s'a romanizat. Familii roșiene cu numele de *Henzel, Gruber, Ficker, Winkler* ș. a. nu-s mai mult germane. Cele romanizate

și-au păstrat mai totdeauna numele vechi german; cele maghiarizate și-au pierdut de obicei numele acesta, înlocuindu-l sau modificându-l în sens unguresc. Sunt și unele familii, care fuseseră odată germane, pe urmă s'au romanizat, iar astăzi sânt maghiarizate.—Germanii d'acolo s'au stins cu desăvârșire; stingerea s'a făcut pe calea căsătoriilor între cei de alt neam,—calea cea mai firească pentru a desființa pe cei ce sunt în minorități fără însemnătate.

Numărul locuitorilor dela 1890 și până la 1900, a scăzut. Și anume: au scăzut maghiarii; românii n-au scăzut, dar nici nu se poate zice, că au sporit. Număratoarele oficiale ne dau următoarele date:

În 1890 Roșia, cu 781 de case, are 3.361 *locuitori*: 1.893 *români*, 1.452 *maghiari*, restul de alte naționalități. După confesiune:

1036 greco-catolici,
861 greco-orientali,
1073 romano-catolici,
19 unitari,
68 reformați.

În 1900, maghiarii au scăzut la 1.404; românii, dacă nu va fi o greșeală în statistica oficială, au crescut la 1.912. Numărul tuturor locuitorilor în 1900 este de 3.340, după zece ani, cu 21 suflete mai puțin. Din 3.340, au fost:

1.013 greco-catolici,
865 greco-orientali,
1.077 romano-catolici.

Scăderea și sporul disparent, se explică prin emigrări produse în urma schimbărilor condițiilor de trai, cum am pomenit mai sus.

*

Opt ani a fost S. Balint capelan. În 1842, murind

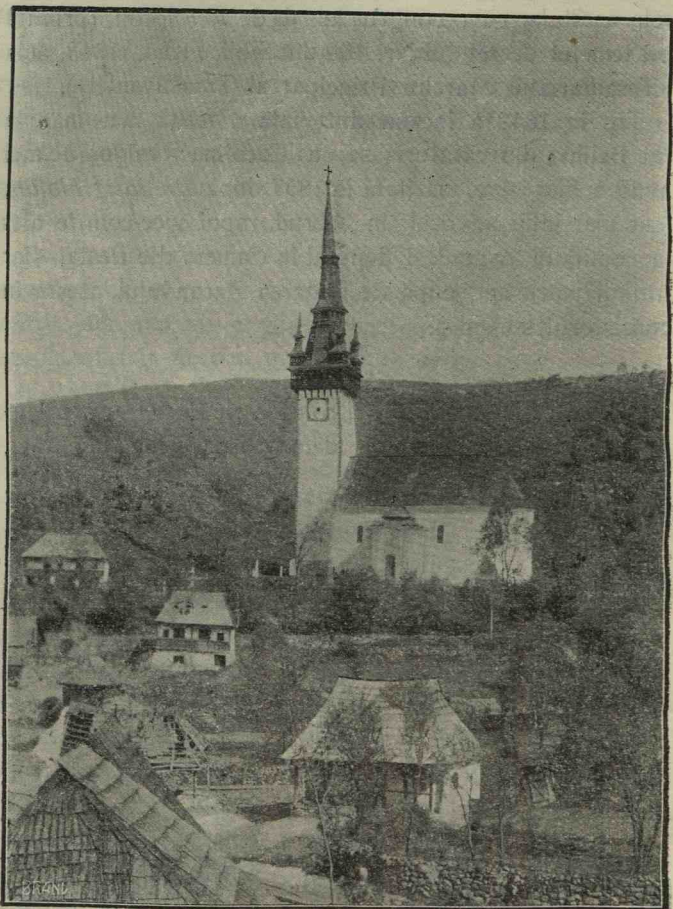
socrul său, preotul Zachei Golgoț (în școală numit: Galgotzi), ajunge în anul următor paroh al Roșiei gine-rele acestuia, cu o congrua anuală de 200 florini, (primită pe temeiul decretului Nr. 109 din Sibii, 11 Ian. 1843, dela «Tesaurariatul Marelui Principat al Transilvaniei»).

Tot în 1842 a încetat din viață o fetiță mai mare a lui Balint; din căsătoria sa cu Carolina Golgoț a mai avut o fiică *Ana*, măritată în 1857 după *Dr. Iosif Hodoș*, fost mai întâi avocat în Abrud, apoi vice-comite ales în comitatul Zarand și deputat în Camera din Pesta,—iar ultimii patru ani, după desființarea Zaranului, asesor în consistorul sibian ¹⁾.

*

Dintre cele două bisericii române ale Roșiei, una orientală ortodoxă, alta unită, dăm icoana celei din urmă, după o fotografie din 1907.

¹⁾ *Ana (Netti) Balint* e născută în Roșia în Iulie 1837, răposată în 20 Ian. 1905 în Chișineu, lângă Arad. *Dr. Iosif Hodoș* e născut în Band în 1829, răp. în 10 Dec. 1880, în Sibii. Au avut șase feciori și două fete;—S. Balint, răp. tot în 1880, i-a ajuns pe toți să-i vadă.—Feciorii sunt: Enea (1859), Sabin (1861), Alexandru (1863), Brut (1865), Ulpui (1867) și Nerva (1869), cei dintâi trei născuți în Roșia, ceilalți trei în Baia-de-Criș. Fetele: Ana Letiția și Roma Victoria.

Biserica unită din Roșia-de-Munte.

II.

IN REVOLUȚIE.

Primele mișcări. — 3/15 Mai. — Ciocniri în Abrud. — Arestarea lui Balint. — 18 și 23 Iunie. — Vay. — Adunarea din Sept. la Blaj, și eliberarea arestaților. — Organizarea gardelor. — Ridicarea gloatelor. — Proclamațiuni. — Prefecții legiunilor și rapoarte. — Operațiuni și lupte.

Asupra prefecților, tribunilor și lăncerilor din gardele și gloatele române dela 1848-9, se tipăresc și s'au tipărit în cărți și foi străine de neamul nostru, o sumă de răutăți și neadevăruri: asupritorii ar voi să facă istoria asupriților.

Un lucru totuși se poate constată din scrisesele acestea: când românii Ardealului, năpăstuit de nevoi, au prins în mână lancea scânteetoare, de ei făcută ca să-și croiască «altă soartă», atunci au însemnat și ei *ceva*, în ochii acelora, care aveau motiv d'a se teme de cei nedreptățiți și batjocoriți în țara lor.

*

Fierbeau țări mari și mici în Europa. Resignațiunea tradițională a celor de jos s'a schimbat deodată în *jertfirea de sine*: această mare calitate a fost și caracteristica fruntașilor prefecți și tribuni, care conduc pe lănceri în fața dușmanului și poartă luptele cu mai multă umanitate, decât protivnicii lor viteji.

70326

Moșii Iancului, ai lui Axente și ai lui Popa Balint, fioroși dacă-i zgândărești, n'au fost nici răi, nici proști, și cinstea pe rușine n'au dat; ci, dimpotrivă, în luptele sângeroase din Munții Apuseni au scris, cu arma, câteva pagine luminoase în istoria românilor.

Rău armați, cu muniție mai nimica, cu ostași slab îmbrăcați și câte odată desculți, fără întreținere regulată, lăsați în voia sortii de comandantii trupelor imperiale;— și, cu toate acestea, perfecții au știut să țină la olaltă cetele de oameni, să le instruiască, să le ducă la victorii, și să susțină multă disciplină militară asupra trupelor ce au comandat.

*

Revoluția, pornită în Februarie în țara lui Voltaire și Mirabeau, trece repede în orașele altor țări, atinge capitala împărăției austriace; în Martie e deja în Pesta; în April, încep și românii ardeleni să țină sfătuiri în diferitele părți ale țării; iar pe ziua de 30 April 1848, fruntașii poporului nostru cer dela guvernul unguresc din Cluj încuviințarea unei *adunări* naționale române *la Blaj*. Cei mai activi pentru a duce la izbândă ideea întrunirii naționale, erau «canceliștii» dela Tabla regească (Curtea de apel) din Oșorhei, tinerimea dela școalele blăjene, alătura cu profesorul lor, care nu mai erà acolo, Simeon Bărnuț.

Guvernul din Cluj, cum s'ar zice, apucat de răcori, fixează termenul adunării pe ziua de 15 Mai. Doi comisari aveau să-l reprezinte.

Așa, în ziua măreață de Luni, în 3/15 Mai 1848, s'au adunat, cum spun bătrânii, peste 40 de mii de români. Sunt preoți, dascăli, alți cărturari — și o mare albă și imensă de țărâtime în largul Câmp al Libertății. Doi vlădici români stau în fruntea adunării: Șaguna dela

Sibii, și Lemény dela Blaj. Membrii adunării naționale rostesc jurământ, că nu vor lucra în contra intereselor națiunii române, ci vor păstra și apăra limba și legea, libertatea, egalitatea și frăția; vor respecta toate națiunile Ardealului și vor pretinde și pentru sine același respect; vor lucra pentru ștergerea iobăgiei, pentru promovarea binelui obștesc...

Cererile adunării naționale dela Blaj, după desbatere de trei zile, sunt cuprinse într'o petiție de 16 puncte, adresată către împăratul Ferdinand și către dieta ardeleană. Petiția, cu data Blaj 17 Mai 1848, e semnată de cei doi episcopi, de vice-presidenții Bărnuf și G. Barițiu, și de șase secretari, între cari Ioan Popazu și T. Cipariu.

Dieta ardeleană din Cluj, compusă numai din nobili maghiari și puțini sași, firește, n'a luat în seamă petiția dela Blaj, și în ziua de 30 Mai, sub un regim de terorism și fără ca elementul cel mai numeros și mai vechiu al Ardealului să fie reprezentat, a decretat uniunea Ardealului cu Ungaria.

Trebile în țară se încurcau tot mai rău.

Pregătiri și înarmări în toate orașele.

Ungurii din Roșia și Abrud s'au rânduie și ei într'o ceată de voluntari (önkéntes); dar au cerut dela Cluj să li se trimită și o garnizoană militară, să-i apere mai bine de «Moți», cari ci-că erau acum foarte primejdioși, de când fuseseră la Blaj și auziră pe Bărnuf și pe ceilalți fruntași români. Guvernul clujan li-a trimis garnizoana cerută, care era compusă din grănițeri *săcui*, și din ostași dintr'un regiment galițian.

În zile de târguri, când poporul de pe sate venea la Abrud, ungurii d'acolo sub scutul garnizoanei militare, și afară d'asta certăreți și fanfaroni cum sunt dela fire, provocau adese ciocniri sângeroase cu românii. Popa

Balint, în înțelegere cu alți cărturari, a cerut dela guvern să trimeată o comisiune, care să facă cercetare, ca să se pedepsească vinovații.

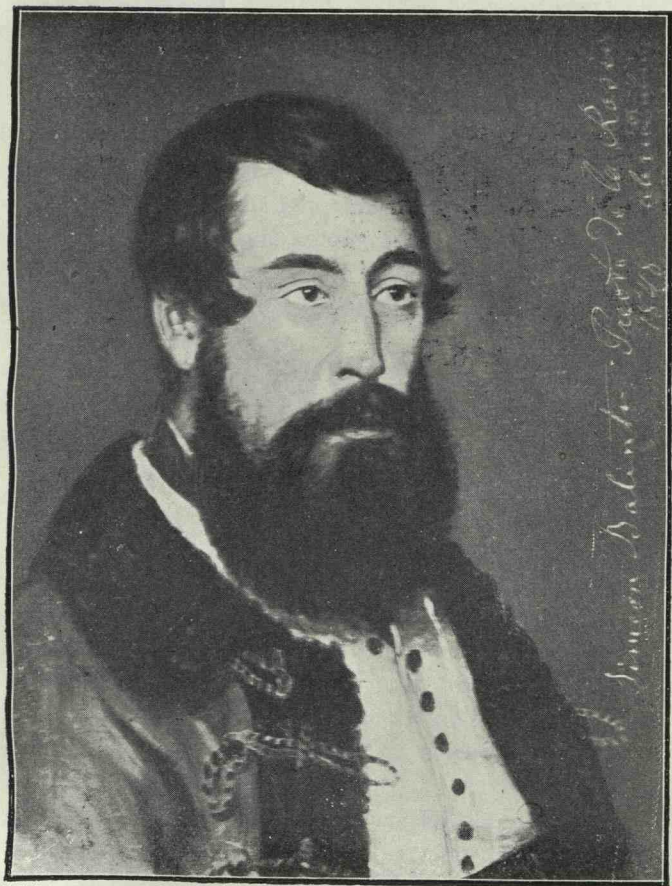
În loc de comisiune însă Popa Balint e citat la Abrud, acolo e reținut ca «agitor» și închis, deocomdată, în casele unui negustor cu numele Tutsek. Câte un soldat galițian erà mereu de pază în odaia unde erà reținut, și aveà să-l păzească d'oparte ca să nu scape, d'altă parte să nu-l atace săcuii și voluntarii maghiari. Câțiva funcționari, urmați de soldați, se duc la Roșia, să facă o perchiziție la casa parohială. Preoteasa Carolina erà tocmai în curte cu ceva lucru și supreveghèa cosașii, care împrăștiau fânul în livada din fața casei, când sosesc oamenii puterii și în numele legii, cer să fie lăsați în odaie. Ea le-a deschis ușa, ei au scotocit prin toate odăile, au adunat toate hârtiile, le-au legat într'un covor de masă și le-au dus la Abrud.

În dimineața următoare s'a dus la oraș și preoteasa. I s'a spus acolo, că popa va fi scăpat din închisoare, dacă plătește câte zece galbeni de fiecare soldat săcui, și atunci ei, săcuii, îl ajută să scape în «Țară» (a tzáraba)...

Săcuii însă erau mulți și mincinoși; galbenii erau puțini și nu erau de aruncat. Și așa Popa Balint a rămas și mai departe închis la Tutsek.

La o săptămână, s'a întâmplat nenorocirea de s'au aprins casele lui Tutsek. Un băiat de prăvălie adevcă, se urcase seara, pe la nouă oare, în podul casei, și în întunec aprinsese o luminare, chibritul îl aruncase între așchii rămase în pod dela jiluitul scândurilor. Așchiile au luat foc, podul, coperișul s'au aprins, și în câteva ceasuri avea să fie arsă casa întreagă. Prisonierul dormea în pat, ușa era încuiată, soldatul de pază ațipise. Tutsek vine în grabă, bate în ușa și strigă, să se scoale, că

POPA BALINT

După portretul în ulei făcut de Barbu Iscovescu, în 1848.

arde casa! A sărit din pat, și-a luat o haină în spate, s'a desmetecit și soldatul galițian, și iute amândoi s'au dat jos în stradă. Prizonierul era desculț și cu capul gol. În stradă se adunase lumea, soldați și ungurime multă din Abrud, care cunoștea de Popa Balint. De odată strigă unul în limba lui: «Popa a dat foc!» «Da, da, el a aprins casa!» «Loviți-l în cap!» Ceialalți: «Așa-i! Dați în el!» Cu pumni și cu bâte l-au bătut peste cap. Tutsek care era om de omenie, aude sbieretele mulțimii și vede bătăile «eroilor», se întoarce către ei strigându-le ungurește: «Nu dați în el! N'a aprins el casa! Că doar *io* l'am trezit din pat!»

Patrioții l-au făcut sânge. Intre ei a ținut să se distingă un funcționar cu numele Kontz Lajos, și încă vreo câțiva din clasă numită cultă ungurească din Abrud. Casa tot mai ardea. Au adus o scară, nu ca să stingă focul, ci ca să lege de scară—pe popa de român, și să-l arunce de viu în flăcări. Atunci s'a desfăcut o grindă dela casă și s'a prăbușit în capul unui nobil patriot, turtindu-l la pământ; iar Popa Balint, în sfârșit, e înconjurat de soldații galițieni care îl duc la «Vardă», și îl scapă dela moarte sigură. La «Vardă» e închis într'o odaie și cade pe un pat; capul îi era sângeros și umflat, corpul învinețit, cu ochii nu mai zărea nimic. Un săcui, tot săcui, ridică baioneta să străpungă pe românul întins în pat. Și fiindcă avea gând serios de omor, galițianul de pază întinde pușca, și soldatul săcui plătește cu viața vitejia nesocotită.

Soția lui Balint a sosit desnădăjduită a doua zi la «Vardă», a văzut cum l'au ridicat pe mâni, l'au așezat pe un pat de chingi, l'au dus într'un fel de temniță provizorie a Abrudului, și l'au închis acolo. Unica sa fiică Netti, eră atunci de 11 ani, l'a cercetat venind cu bunică-sa, Catarina, de la Zlagna. Când l'au văzut, nu

l'au cunoscut, erà desfigurat în urma brutalităților suferite; pe glas în sfârșit l'au recunoscut, — dar copila s'a speriat grozav, s'a 'mbolnăvit și venind la Roșia, a căzut la pat și n'a mai putut veni la Abrud, să-și vadă părintele. A venit însă mama preotului, văduva Marina, să-și grijească fiul, a venit soția lui Carolina, cu mama ei Catarina, văduva preoteasă; dar nu li se permitea să-i aducă nimic.

După câteva săptămâni totuși i-au adus un ciaslov, din care greu putea ceti, cu ochii umflați... Intr'o noapte, fără veste, e scos din temniță, și cu capul gol, pus într'un car, și escortat la Aiud, în temnițele vestite d'acolo ¹⁾.

*

Hotărârile luate în 15 Mai pe Câmpul Libertății sunt duse la Innsbruck, unde se afla împăratul Ferdinand, și în 30 Mai sunt înaintate monarhului. Răspunsul împărătesc urmează în 11 Iunie și nu mulțumește pe deputații noștri, cari se reîntorc la Viena, se întâlnesc cu Șaguna și compun a doua petiție «de istorică însemnătate», unde se declară împăratului, că cel mai scump odor pentru români este naționalitatea și limba, sute de ani au suferit ei toate împilările pentru a rămâne români; în legile țării limba și naționalitatea lor nu este garantată; din contra: naționalitatea și limba română formează o piedecă pentru dobândirea demnităților politice într'o vreme, când drepturile omului sunt considerate ca și temeliiile tuturor statelor... Petiția aceasta, bine și frumos redactată, susține toate hotărârile dela 15 Mai, și protestează din nou în contra uniunii. (Uniunea nu erà pe placul nici al sașilor, și nici al unora din ungurii ardeleni).

¹⁾ După spusele Anei și Carolinei Balint.

Aceasta petiție, cu data Viena 18 Iunie 1848, e rezolvată în 23 Iunie într'un răspuns împărătesc, care zice deputaților, că naționalitatea română va fi asigurată prin o specială lege la propunerea ministerului ungar, și că o parte din dorințele exprimate sunt deja împlinite prin articole de lege din ultima dietă ungară; iar plângerile locale se vor cerceta și hotărî de ministerul ungar, care va aplică pe români în toate ramurile administrațiunii publice în proporție cu numărul și capacitatea lor.

Cuvintele din rezoluția dela Innsbruck glăsuiău alinător. Altfel glăsuiău faptele guvernului unguresc în Ardeal: aici legile suspendate, legea marțială—statariul—publicată, satele terorizate, jefuite de bandele secuiești asmuțite asupra locuitorilor pacinici din comunele ardelen, temnițele pline de preoți români și de alți oameni d'ai noștri știutori de carte.

Baronul *Vay*, comisar ministerial, vine prin Iulie în Ardeal, să facă ordine. Cutreeră țara sub scutul legii marțiale, silește unde poate, pe români să ia parte la alegerea deputaților pentru camera din Pesta, forțează preoțimea noastră să subscrie uniunea și pedepsește aspru pe cei ce refuză.

În August, sosește la Sibii contele Béldi, să aresteze pe conducătorii români d'acolo. Bărnăț, vicepreședinte al comitetului, scapă în 17 Aug. la satul Racovița; Laurian și Bălășescu în ziua următoare sunt prinși, cel dintâi e reținut într'o cazarmă, al doilea în locuința sa particulară.

Satele din vecinătatea Sibiului și militarii grăniceri aleargă la Sibii, și pretind cu tărie eliberarea. Generalul comandant, baronul Puchner, întervine și el, și în 24 August pleacă la Bălgrad (Alba-Iulia), să capaciteze pe Vay, baronul ungar, să nu agite și mai mult poporul prin luarea de măsuri nesocotite.

După arest de opt zile, Laurian e eliberat, și cu Bălășescu împreună sunt duși în triumf până la Orlat, stabul regimentului prim de graniță român. Primiți cu însuflețire și în sunete de fanfare, au vorbit oamenilor, i-au îndemnat să fie în liniște, să rămână credincioși casei stăpânitoare, și au veștejit terorismul unguresc.

Ministeriul de Pesta a poruncit, să se execute legea de recrutare. Porunca aceasta a turburat cu totul poporul; românii nu voiau să fie recrutați într'o armată, ce avea să se alcătuiască numai pentru interesele neamului unguresc, ci se înrolau la cele două regimente române de graniță, în armata aceea, care avea să apere pe *toți* locuitorii țării, și nu numai pe unii dintr'înșii.

Primul regiment de graniță avea încuviințare dela comanda generală, să țină o adunare. Deputații regimentului s'au întrunit în 10 Sept. la Orlat. Optzeci de sate au cerut să fie militarizate. În numele grănițerilor s'a făcut o adresă către împărat, în fruntea lor era locotenentul David Ursu, care avea să fie mai târziu o glorie a armatei.

Al doilea regiment român de graniță, în Năsăud cu sediul, nu putea să rămână mai pe jos, și în 13 și 14 Sept. a încheiat un *Protocol*, unde 95 deputați ai comunelor grănițărești, și alte persoane militare și civile își expun dorințele, protestând în contra fărădelegilor comise. Urban, subcolonelul de o rară tărie sufletească și simpativ românilor, în timp de câteva săptămâni, avea conscriși la oastea împăratului peste o sută de mii de feciori români.

Legea de recrutare se execută cu toate acestea, și producea tot mai mari împotriviri; în multe locuri neînțelegerile degenerau în vărsări de sânge, a căror jertfă erau românii neprimitori de poruncă ungurească.

Cei prigoniți, din nou s'au adunat, și s'au întâlnit pe locul sfânt al celor ce nu puteau răbdă în tăcere nele-

giuirile : Câmpul Libertății iarăș gemea de durerile celor mulți.

«In 11 Septembrie, plecând din Orlat cu două sute de feciori fugiți din jurul Clujului, de pe Arieș și Câmpia Ardealului, ca să nu fie asentați la Kossuthiani, în 14 Sept. am izbit în Blaj cu 4 mii de oameni, cari alergară după noi începând din Orlat în cele două zile, până ajunserăm la Blaj» ¹⁾.

Arestarea lui Balint ²⁾ Ios. Moga, Mikeș, Laurian, Bălășescu a fost una din cauzele principale pentru a veni la Blaj și a mijloci eliberarea lor.

Câteva mii erau adunate, și în 16 Sept. trimit doi deputați (canonici) la comisarul baron Vay, rugându-l să dispună : eliberarea întemnițaților politici, sistarea legii de recrutare nesancționată de împărat și încuviințarea unei adunări naționale, pentru a se sfătui asupra reuelor ce bântue țara.

Baronul Vay nu era omul cu care să poți vorbi rugându-te. Mândrul aristocrat știea să poruncească : «Porul să se risipească îndată și de bună voie ; poporul «să șadă acasă și să nu mai asculte de «agitatori» ; «dacă nu, au să vorbească patru tunuri și șase mii de «secui !...»

Baronașul n'avea știri adevărate despre mișcările, ce nu-i plăceau, și se făcu de răs. Românașii erau pe drum și curgeau cu grămada din toate părțile la Blaj : vorbele umflate nu puteau acum, decât să-i îndârjească și mai rău. In 22 Sept. erau adunate câteva zeci de mii : acolo erau voinicii Iancului dela munte, ai lui Axente ;—Balint era în temnița Aiudului.

¹⁾ Comunicat de Axente.

²⁾ Id.

În fața masselor de popor, baronul nostru dintr'odată s'a făcut cuminte ca șarpele și blând ca mielușelul. A chemat la dânsul pe maiorul Clococianu și, sub scutul lui, a venit la Blaj pe Câmpul Libertății, a vorbit poporului, n'a pomenit niciodată vorba «rege», ci numai «împărat» și iar «împărat»,—și a poftit pe oameni, să spună ce dorințe au? Oamenii cer: să se oprească legea de recrutare, să se sloboadă din temnițele Aiudului și Oșorheiului românii reținuți fără vină, iar Bărnauț și Laurian îndată să fie aduși nevătămați la adunare și s'o conducă. Baronul Vay, neștiind ce să facă, răspunde că legea de recrutare nu se va executa, și făgăduiește să îplinească toate cererile poporului.

Nu erà însă liniștit nobilul baron în mijlocul acestui popor redeșteptat și prea numeros; și a doua zi, în 23 Sept., se face nevăzut, plecând din Blaj.

Lumea tot mai curgeà într'acolo, și în 24 Sept. se adunară 60 de mii; în 25 Sept. sosește din Orlat și Bărnauț, Laurian și Ales. Papiu. Adunarea s'a constituit și, între alte concluziuni însemnate, s'a hotărît să se înființeze *garda națională* română, pentru care adunarea cere armele trebuincioase dela comanda militară generală; se susțin și mai departe toate cele hotărîte de Adunarea națională dela 15 Mai, și se declară de primite și concluziunile luate de cele două regimente române de graniță.

Poporul nu s'a împrăștiat nici acum: erà vorbă de eliberarea întemnițaților pusă în vedere de baronul Vay, precum și afacerea cu organizarea gardei naționale, cu atât mai ales, că și săcuii, maghiarii și sașii se înarmau dejă.

Privitor la organizarea gardei naționale, s'a hotărît, ca toți locuitorii români din Ardeal, capabili d'a purtă

A. TREB. LAURIAN

După o gravură, a D-lui Maior Boteanu.

arma, să se împartă în 15 legiuni, cu câte un *prefect* și un *subprefect*, cari aveau să fie comandantii supremi ai legiunii. Zece (ori mai multe) *diviziuni*, în frunte cu atâția *tribuni* și *subtribuni*, formează legiunea. O divizie stă din zece *centurii*, sub conducerea *centurionilor* și *subcenturionilor*; o centurie stă din zece *decurii* conduse de *decurioni*. O centurie are să fie compusă cam din o *sută de feciori*; o legiune, cu zece divizii, o sută centurii și o mie de decurii, ar fi constat astfel din *zece mii de oameni*. În realitate legiunea unui prefect n'a ajuns suma aceasta, ci cam pe jumătate, uneori și mai puțin.

Pe la sfârșitul lui Septemvrie, după câteva solii, în sfârșit au fost scoși din temniță. Popa Balint s'a putut întoarce la Roșia. Iancu a plecat cu Moșii acasă.

*

Tocmai pe vremea eliberării întemnițaților români din Ardeal, în Pesta s'au petrecut lucruri neașteptate. Locotenent-feldmareșalul contele Lamberg, comisar al împăratului Ferdinand, a fost trimis cu un manifest adresat «Cătră Popoarele Mele», să ia comanda supremă asupra trupelor și să facă ordine în țară. Omul împăratului, sosit la Pesta, este sfâșiat în bucăți de poporul de pe stradă.

Cu cinci zile mai târziu, în 3 Oct., se publică alt manifest sau rescript împărătesc, în care declarându-se nelegale și nevalide hotărârile dietei pestane, banul Croației *Jelachich* primește puterea supremă asupra tuturor autorităților militare, civile și bisericesti din Ungaria, Ardeal și celelalte părți. Acest manifest din Schönbrunn garantează tot odată, egala îndreptățire a tuturor naționalităților pentru toate timpurile.

Așa numitul «Comitet de apărare al țării», al cărui

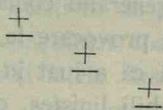
cap erà Kossuth, a trimis în Ardeal pe emisarul Berzenczey. Guvernul maghiar din Cluj, se 'nțelege, n'a luat seamă de manifestul și rescriptul lui Ferdinand, ci, ascultând mai bine de Berzenczey și de ceilalți emisari kossuthiști, a trimis pe voluntarii maghiari să dezarmeze poporul român și să aresteze pe conducători. Satele din apropierea Clujului, Jucu-de-sus și de jos, locul nașterii lui Bariț, și încă vreo câteva, au fost total pustiite cu foc și fer. Intre cărturarii și preoții cari cad jertă furiei ungurești, era și preotul Ioan Papiu, spânzurat de ungurii din Turda. Vina ce nu i s'a putut ierta, nu erà alta, decât că fiul său, Alesandru Papiu, se compromisese în ochii ungurimei, decând cu adunările naționale dela Blaj, unde tânărul Papiu (era de 20 de ani) tălmăcea grupelor de popor hotărârile aduse și rostul adunărilor naționale ¹⁾.

În 16 Oct. generalul comandant din Sibii confirmă alegerea «*Comitetului român de pacificare,*» ai cărui membri erau: Bărnuț, Bălășescu, Laurian, Cipariu, Florian Mikeș și Ioan Branu.

A doua zi comanda generală publică ordinul pentru ridicarea *gloatelor*, poruncind ca fiecare localitate, oraș și sat, să-și numere pe toți cei harnici d'a purtă arma, să-i provadă cu puști ori cu alte arme: coase, furci, lănci, și să-i pună sub conducerea unui prim comandant cu mai mulți subcomandanți, după numărul diviziunilor. O ceată nu poate să fie mai mică de 150—200 de oameni, și nici mai mare. Comandantul cetei o împarte în patru

¹⁾ Moartea de martir a părintelui său l-a izbit cu atât mai dureros, cu cât văduva preotului, cu două fete, a ajuns în mizerie; Alesandru student, nu putea se le ajute. După încetarea revoluției și-a continuat și termina studiile universitare, cu ajutor obținut în mare parte dela Simeon Balint.

plutoane («țuguri») cu câte un subcomandant. Vânătorii, pușcașii, stau împrejurul cetei. Dacă satul are mai puțini de 150 de oameni harnici de armă, se alătură la ceata gloatelor din vecinătate, de câte ori e vorba de așezarea gloatelor în linie de bătaie. Există în localitate infanterie regulată, cavalerie ori gardă națională, în cazurile acestea gloatele se unesc cu trupele d'acolo și stau la dispoziția comandanților trupelor. Trei masse de gloate, puse în linie de bătaie, au să stee în formă treptată :

și așa să ajute una pe alta la atac. Asupra dușmanului năvălește numai una din cele trei masse, și adecă aceea, care stă mai aproape de dușman; celelalte două, ca ajutor, au să înainteze în șiruri încheiate, dar să nu alerge, și au să amenințe laturile dușmanului; când massa primă se clatină sau se dă înapoi, atunci celelalte două au să dea năvală repede asupra dușmanului, pentru ca cei dintâiu iarăș să se pună în ordine. În felul acesta se repetă atacul, până când cere trebuința. Dacă dușmanul e pus pe fugă, are să fie urmărit de vânători și numai de una dintre masse; celelalte două au să urmeze în deplină ordine, ca să stea în ajutor și gata pentru orce nou atac. Când însă ar fi respinse și urmărite de dușman, atunci se împrăștie în ținuturi muntoase și păduratice, după ce întâiu și-au făcut cunoscut locul unde să se adune din nou. La trecători din munți, la strămtori, văgăuni și locuri stufoase, au să se pună curse dușmanului.

O ceată bine încheiată și înarmată cu lănci ori coase n'are să se teamă nici decât de călăreți; ci să rămână puternic la olaltă, vânătorii să tragă focuri unul câte

unul. Cu cât mânerul coasei sau lăncii este mai lung, cu atât arma e mai bună la opunerea în massă, precum și la urmăriri.

Dacă se ridică tabără (lagăr) e neapărat de trebuință să se pună posturi și vedete la front și la flancuri, pentru siguranță.

Aceste sunt instrucțiunile principale din ordinul pentru organizarea gloatelor, apărut în 17 Oct. În 18 Oct. apare și «*Proclamațiunea către toate autoritățile și locuitorii Ardealului*», dată de generalul comandant în Sibii, baronul Puchner, care cu provocare la manifestul împărațesc din 3 Oct. declară că a luat în mână frânele guvernului pentru a restabili liniștea, ordinea și siguranța publică periclitată. În numele domnitorului provoacă toate autoritățile civile, camerale și preoțești de orice rit, să dea ascultare ordinului său și să nu recunoască de legal guvernul din Pesta, ci în înțelegere cu cel ce în numele Maiestății sale împăratului și regelui a luat în mână stăpânirea, să îngrijească pentru a face ordine și liniște în țară. Spre acest scop toate corpurile de oaste, toate gardele naționale, și orice alte trupe, sunt puse la ordinele comandai generale. Adresându-se către națiunile și locuitorii marelui principat al Ardealului, comandantul zice că, a sosit cel mai însemnat moment din viața lor, când trebuie să dovedească prin vorbă și faptă, credința și alipirea către domnitor; să apere și să-și asigure *libertatea constituțională și egalitatea tuturor națiunilor*, în contra terorismului din Buda-Pesta.

Îndată a doua zi (7/19 Oct.) a dat și «Comitetul român de pacificare» proclamațiuni: una către români, a doua către maghiari și săcuii din Ardeal.

Românii sunt provocați la luptă pentru cauza lor sfântă, și li se poruncește să se ferească de cruzimi ne-

folositoare : moarte și stricăciune dușmanului, măriniemie și îndurare pentru cei fără de arme, pentru cei învinși și prinși în luptă, pentru femei, copii și moșnegi. «Prin cruzimi nefolositoare—zice Comitetul român—pângăriți vrednicia omenească; omul rămâne om, rămâne fratele nostru, chiar și atunci când ne este dușman. Prin astfel de cruzimi năravurile bune s'ar sălbătici, și voi ați dovedi, că sunteți nevrednici de libertatea pentru care vă luptați. Veți pierde prin acestea simpatia și ajutorul tuturor oamenilor de bine. Feriți-vă de asemenea fapte, și gândiți la remușcările conștiinței voastre, când timpurile se vor liniști; vaietele și fețele desfigurată ale chinuiților v'ar urmări până pe patul morții voastre. Gândiți la Judecătorul cel de sus, căruia aveți să-i dați seamă odată de orice picătură de sânge omenesc nevinovat, ce veți vărsa; gândiți la istorie, care va înfieră cu rușine veșnică pe bărbatul în sânge încrunțat. De aceea, fraților români, rămâneți credincioși ideilor de drept și umanitate în toate împrejurările, și urmați-le...»

Concetățenilor săcui și maghiari din Ardeal li se cere și lor, să se lupte uniți cu românii pentru domnitor, patrie, drept și libertate, desfăcându-se de partidul tercerist și al privilegiilor naționale, de partidul prigoirii și al desnaționalizării multor popoare din țară. Iar dacă lupta în unire e cu neputință, și luptele sângeroase își vor lua începutul, Comitetul cere cruțare, umanitate pentru cei slabi și neputincioși.

Rugarea Comitetului către săcui s'a dovedit cu totul nefolositoare. Răsculații, cu cetele de voluntari și husari, jăfuiseră și uciseră mai ales pe valea Murășului, pe Târnavă, pe la Turda, și Cluj, și Aiud. Românul, care li-a căzut pe mână, l-au măcelărit sau l-au spânzurat.

Indată după proclamațiunea din 18 Oct. a lui Puchner,

Comitetul, care dejă în 3 Oct. făcuse arătare la comanda generală despre formarea legiunilor române, acum le-a pus la dispoziția autorităților militare supreme, cerând arme și munițiunei și cel puțin câte un ofițer din armata regulată pe lângă fiecare legiune, pentru mai bună organizare și pentru a conduce operațiunile pe câmp de bătaie.

Puchner răspunde în 20 Oct. cu un decret, în care ia act despre formarea legiunilor române, în număr de 15, și pune în vedere trimiterea imediată a unui ofițer de fiecare legiune, ofițeri luați dela regimentele române de graniță.

Arme și munițiuni nu prea erau în magazinele militare; poporul a trebuit să-și facă lănci și coase, cum a știut.

Astfel, atât greutatea împreunate cu formarea gardelor române, aprovizionarea cu arme și întreținerea oamenilor, cât și conducerea operațiunilor pe câmpul de luptă, au rămas pe umerii prefectilor regiunilor.

*

Prefecții legiunilor au fost denumiți de «Comitetul Națiunii Române» și confirmați de comanda generală din Sibii. Indată după sfârșitul revoluției au fost provocați de guvernul vienez, să raporteze despre operațiunile lor din 1848—9.

Ioan Maiorescu în toamnă, a umblat pe la toți prefecții, câți mai erau în viață, și a petrecut în munții apuseni, la Abrud, Roșia, Câmpeni, Vidra, Ofenbaia, mai multe săptămâni. Vre-o zece zile a stat la casa lui Balint în Roșia. După spusele prefectilor, Maiorescu a compus rapoartele cerute, care s'au înaintat guvernului; iar în 1850 s'au tipărit, cu alte documente, toate în limba germană, în a doua broșură din publicațiunea: «*Die Romanen der*

AVRAM IANCU

După portretul în ulei, făcut de Barbu Iscovescu, în 1848.

österreichischen Monarchie, zweites Heft, Wien, C. Gerold & Sohn, 1850.» 234 pag. Sunt *trei* rapoarte: al lui Iancu, Balint și Axente. Al lui Balint are data de Roșia, Noemvrie 1849.

Aceste rapoarte germane sunt izvoarele cele mai bune pentru a vedea ce au făcut prefectii noștri în vremurile de grea cumpănă dela 48—49.

Prezentăm, pe românește ¹⁾, părțile care ne interesează acum, și dăm totodată, pentru mai ușoară orientare, o schiță, unde se vede situația localităților mai însemnate, pomenite în paginile de față.

*
«În orașele Abrud și Roșia, îndată după formarea gradelor și legiunilor române, maghiarii d'acolo au fost dezarmați fără vărsare de sânge; și din Octomvrie până în Mai, când cu venirea lui Hatvani la Abrud, nu li s'a făcut absolut nici un rău locuitorilor unguri din părțile acestea. În alte părți, unde prefectii români n'avuseră timp să ridice garda națională, și unde ungurii erau foarte neastâmpărați, s'au făcut unele vărsări de sânge: așa în *Bradul* din Zarand, și în *Zlatna* de lângă Abrud. La Zlatna s'au petrecut următoarele: Poporul din satele mărginașe venise către Zlatna (a cărei locuitori erau mai ales unguri kossuthiști) și s'a așezat în fața orașelului. Românii trimit vorbă gardei ungurești, să pună armele jos și să ridice steagurile împărătești. Garda din Zlatna intră în parlamentări cu românii, pe care îi invită în oraș, dar fără arme. Românii se învoiesc; unii se așezară la odihnă, alții își mâncău mălaiul, iar cei mai de frunte între

¹⁾ Așa la 1884 s'au tradus, cu unele greșeli, rapoartele prefectilor, și s'au publicat în editura ziarului politic *Observatorul*, redactat în Sibiu de G. Bariț, care le-a însoțit cu observări competente și cu date prețioase.

dânșii intraseră în vorbă cu ungurii. Parlamentarea n'a reușit ; atunci deodată comandantul gardei ungurești Nemegyei, un inspector peste băile d'acolo, a comandat în limba lui : *Foc !* Gardiștii maghiari ies la iveală și împușcă mișelește asupra celor fără de arme. Mai mulți cad morți, ceialalți se risipesc, urmăriți de împușcăturile vânătorilor postați în toate stradele. Când românii ajung afară de oraș, se întoarce foaea. Se întocmesc în rânduri, sosesc și alții, aud ce s'a petrecut în Zlatna și, aprinși de mânie și cu dor de răsbunare, se aruncă asupra nenorocitului orașel cu atâta turbare, încât garda ungurească nu rezistă, mai ales că se răspândise vestea falsă a sosirii lui Iancu și a oastei sale ; de necaz, ungurii aprind în grabă câteva case românești, topitoarea împărătească și biserica română, și după aceea în fugă sălbatică aleargă din Zlatna către Aiud. O parte mare a locuitorilor unguri, spre nefericirea lor, s'a luat pe urma gardiștilor. Focul s'a răspândit repede și a nimicit multe case. Fugarii au fost ajunși și, întâmpinați de alte cete din sate, au fost aproape cu toții omorâți, între ei și autorul catastrofei, inspectorul Nemegyei. Câțiva copii și câteva femei au găsit mântuire în casele țărănești. (Intre copiii scăpați eră și ministrul de mai târziu Lukács). Acesta este adevărul asupra catastrofei dela Zlatna», zice *Iancu*.

Iar *Balint* urmează : «După nenorocirea dela Zlatna, întâmplată în 23 Octomvrie 1848, funcționarii camerali scăpați la Abrud m'au rugat să plec la Zlatna, ca să scap pe slujbașii rămași acolo și, cât va fi cu putință, să regăsesc banii împărătești perduți cu prilejul pârjolului. Din îndurarea pentru suferințele altora și din datorie de apărà averea erarială (averea Statului), am primit fără șovăire însărcinarea primejdioasă, și îndată am pornit la Zlatna. Acolo, pentru a domoli duhurile, am ținut în

28 Octomvrie, o cuvântre către poporul adunat în mare număr. Urmarea a fost, că mai multi slujbași deținuți au fost eliberați; iar pe controlorul Ignăț Marilai, cunoscut ca mare kossuthist, numai așa l-am scăpat, că am făgăduit poporului să-l trimit prizonier la Câmpeni. Locuitorii din comunele învecinate au înapoiat în 3—4 zile aproape două mii de galbeni, câteva măji de monete bătute în argint și aramă, și câți-va funți de aur brut, ce s'au furat din cassele erariale. Toate sumele acestea le-am dat împreună cu o listă, unde erau însemnate, controlorului cameral Hillebrand, care a dispus să fie duse la Alba-Iulia. Mai târziu a pornit cercetare și o comisiune numită de tezaurariat.

«Dintre gloatele adunate de mine la Roșia-de-Munte, am condus în 6 Noemvrie o mică diviziune către Aiud, ca să sprijinesc operațiunile militare, și am fost tălmăci lângă căpitanul Gratze în parlamentările cu unгурii din Aiud. În 8 Noemvrie eram în Teiuș (Tövis), unde în aceeași zi sosiră vești foarte triste din comitatul Zărand. În considerare că prefectul Buteanu nu mai e în viață, ca să facă raport despre întâmplările din prefectura sa, mă simt îndatorat a le atinge pe scurt, până pe vremea când am fost numit prefect al vechilor Saline (lângă Turda).

«Și adecă, în jumătatea a doua a lunii lui Octomvrie se răspândise vestea despre dezarmarea unгурilor resvrățiți, săvârșită de ostășimea împărătească și de gardele românești; atunci se ridicară românii din comitatul Zărandului și în credința d'a face bune servicii cauzei împărătești, începură să desarmeze și să pună la închisoare familiile nobile maghiare, care se deosebiseră prin ură către români și prin râvnă către uniunea Ardealului cu Ungaria. S'au ivit și unele silnicii mai mari, acolo unde românii au întâmpinat din partea unгурilor o împotrivire îndărătnică.

Pe acest timp eu, împreună cu prefectii Iancu și Buteanu, eram în Câmpeni. Îndată am luat hotărîrea să trimitem la Zărand trei români cu trecere în comitatul acesta, și adecă pe cancelistul dela tezaurariat Aviron Telechi, pe asesorul de comitat și cancelistul la tabla regească din M. Vásárhely (Oșorhei), Alexandru Cîndea (Kendi) și pe dascălul din Abrud Ioan Nemeș, ca să prevină neorânduile, să scutească pe cei prigoniiți, iar pe aceia care sunt buni pentru garda națională, să-i organizeze, pe ceilalți să-i desarmeze. Telechi și Nemeș s'au dus la Brad, au restabilit ordinea, au luat sub scut familiile ungurești și au dispus să fie găzduite în casele lui Iosif Kövér; poporului îndârjit i s'a spus că familiile acestea sunt arestate acolo. Astfel oamenii s'au liniștit. Cîndea plecat la Hălmaaj, unde cu ajutorul funcționarilor dela saline și al bravului preot român Ion Moga și al fiului său Hieronim, absolvent în teologie, arestații au fost liberați.

«Gloatele din Zărand, adunate în pripă au tăbărit la satul Gura-Văii, aproape de granița Ungariei, unde, nefiind încă rânduie, au fost atacate în 28 Octomvrie de resculații conduși de Botzko și au fost respinse cătră Hălmaaj. Resculații unguri au aprins satele Pleșcuța și Hălmaajel, și au prins pe Eftimie, preot român. Hălmaajenii spaimântați s'au sfătuit cu tribunul Cîndea, asupra măsurilor de luat. Tribunalul le-a declarat, că oamenii săi sunt înarmați numai cu lănci, și nu poate da piept cu dușmanul; însă totuș, ca orașelul să nu fie lăsat în voea răsculaților furioși, el va parlamenta cu dânșii; ceea ce s'a și făcut. Însă în vremea parlamentărilor, Cîndea a fost oprit mișelește, orașul ce e drept n'a fost aprins, numai biserica românească s'a bombardat cu un tun. Tribunalul Cîndea, doi preoți români, între care și sus amintitul Eftimie, îm-

preună cu alți șase români, au fost pe loc spânzurați.

«După aceea, în cele dintâi zile din Noemvrie, s'a întâmplat catastrofa de la Târnava. Rescuțații, ca la o mie de oameni, prevăzuți cu cavalerie și artilerie, au pornit la Hălmaș spre Baia-de-Criș (Körösbánya). În contra lor veneau gloatele române sub conducerea tribunilor Telechi și Nemeș, și sub comanda locotenentului Clima, care avea cu sine și puțini soldați grănițeri. Gloatele făceau peste trei mii de oameni, dar nu erau sprijinite de nici o cavalerie, nici de ceva artilerie. Când gloatele au ajuns într'o vale lângă satul Târnava, deodată s'au văzut înconjurate și atacate din toate părțile; cavaleria a năvălit în șirurile gloatelor înmărmurite; artileria asemenea a făcut cât a putut. Aproape opt sute de români au fost măcelăriți; restul s'a împrăștiat în fugă sălbatică spre Baia-de-Criș, unde în ziua următoare, tribunul Telechi care scăpase cu fuga, numai cu mare greutate a putut să adune oamenii din nou; tribunul Nemeș a fost prins. Locotenentul Clima a încercat cu șapte grănițeri să scape într'un magazin de bucate, dar și-a pierdut viața în flăcările acelei zidiri; dușmanul aprinsese dejă tot satul și l-a prefăcut în cenușă. Așa povestesc mai toți sătenii, cari au scăpat din foc, despre soarta locotenentului Clima. Unii, din contră, zic că Clima ar fi fost tăiat bucăți de rescuțați.

«Cauza catastrofei este nepăsarea greu de explicat a locotenentului Clima, care fiind ofițer comandant, n'a trimis nici macar patrula pentru a face recunoașteri. De aceea s'a crezut și atunci, ca și mai târziu, că el ar fi avut înțelegere cu dușmanul, ca să ducă gloatele în cursa pusă; însă după aceea, ori n'a fost recunoscut de incendiari (tăciunari), ori apoi l-au jefit înadins.

«Ungurii au venit acum neîmpiedicați la Baia-de-Criș,

de acî au pornit îndată către Brad. Gloatele, care din nou se reuniseră, au susținut aici a treia luptă, nu fără glorie; însă, la urmă, au fost silite a se retrage...

«Dela Brad s'au întors dușmanii la Baia-de-Criș și au dus cu ei câți-va prizonieri români; sosiți aici, au spânzurat pe tribunul Nemeș cu alți opt români. Intre acești nenorociți a fost și socrul preotului românesc din Baia-de-Criș, un moșneag de 75 de ani.

«Aceste vești triste au ajuns, cum am observat mai sus, în 8 și 9 Noemvrie la Teiuș, unde eram pe atunci. S'a hotărît îndată, că eu, Buteanu și căpitanul Ivanovich să plecăm în comitatul Zărandului. În Alba-Iulia, după ce am ajuns, ni s'a dat o companie de la regimentul Carol Ferdinand, condusă de căpitanul Novak, un armean. Compania această este tot aceea, care, cu două săptămâni mai înainte sub comanda sus numitului Căpitan, trăia în bună frăție cu ungurii aiudani și luase parte la năvălirea lui Ștefan Kemény, care a făcut cenușă din satul Magina și din mai toată Cacova; însă peste câteva zile românii din compania această — cum am aflat — s'au sculat asupra numitului căpitan Novak și l-au constrâns să se despartă de unguri. Prin urmare, eu și cu Buteanu nu ne prea bucuram de ajutorul acesta. Sosind în Abrud, cu mare osteneală am făcut pe căpitanul Novak să înainteze spre Zărand: la Mihăileni ne-am unit cu gardele ce și aveau acolo tabăra, sub conducerea tribunilor I. Șuluț, N. Moldovan, N. Begnescu, Bertlef și Kaiser. În 13 Noemvrie am fost în Brad, în 14 în Baia-de-Criș. Înaintea acestui orașel s'a ridicat tabără, și s'au luat măsuri, ca să se îngroape Nemeș cu nefericiții tovarăși, pe care i-am găsit încă spânzurând; noi cu trupele regulate am intrat în oraș, ca să stăm acolo noaptea. După o oră ni se spune, că românii au prins șase maghiari

și i-au spânzurat, ca reprezentanți pentru 18 români omorâți cu aceeași moarte, aici și în Hălmaș. Când adică românii au zărit pe preoții și cărturarii lor atârând de funii, s'au infuriat într'atât, încât nu se mai puteau înfrână; din pricina aceasta eră lucru foarte primejdios pentru Buteanu să pornească cercetare, ca să pedepsească pe vinovați; și a trebuit să renunțe.

«In ziua următoare ne-am întărit cu: o diviziune a gardelor hațegane, conduse de subprefectul Anton Gri-gorescu, din regimentul secuesc, două plutoane de husari români, sub comanda locotenenților Crainic și Păsărariu, o companie de grănițeri de la regimentul I român, cu căpitanul Gabler, și pe lângă acestea, o companie de gardiști sași dela la Orăștie, sub comanda căpitanului lor Pfaffenhuber.

«In 16 Noemvrie am fost încredințat să merg la Brad, ca să înființez un magazin pentru trupe. Am plecat îndată, și am ales casa lui Kövér drept magazin, l-am prevăzut cu cele trebuincioase, și în aceeași zi am expediat trei care încărcate cu pâine pe seamă trupelor din Baia-de-Criș. Am reușit ușor, pentrucă răzvrătorii nu jefuiseră încă ținutul, și toate erau în belșug.

«In aceeași zi românii prinseseră o nemțoaică și au adus-o la mine. Am găsit la dânsa o scrisoare primită tocmai atunci dela bărbatul său din Ungaria. El fusese păzitor la minele din Ruda ¹⁾, apoi plecase cu rescuțații și acum scrie soției sale să se bucure, căci, în timp foarte scurt, are să sosească la Zărand un corp de trupe numeroase din Ungaria. Scrisoarea, după ce au citit-o și gardiștii sași ce erau aici, am expediat-o la moment către Baia-de-Criș.

¹⁾ Lângă Brad.

«In 17 dimineața, când eram ocupat cu primirea de bucate pentru magazin, deodată văd că gardiștii sași pleacă înapoi către casă, după ce mai întâi pustiiseră casa lui Bihari. Pe la amiază iată și căpitanul Novak cu compania sa, trece mai departe spre Abrud. La 5 ore după amiază, vin și gardele dela Hațeg, și se îndreaptă către Deva. După o jumătate de ceas intră căpitanul Ivanovich cu prefectul Buteanu în Brad. Nu puteam înlelege mișcările acestea, și am rugat pe căpitanul Ivanovich să rămânem noaptea aceasta în Brad; însă el voea cu tot prețul să plece, și așa am venit până la Criștior, unde am stat peste noapte. Așa aici am aflat dela căpitanul Ivanovich, că domnii ofițeri, în urma scrisorii ce le-am trimis, cum am amintit, au ținut sfat de război, și au hotărât să plece din Zărand. În chipul acesta comitatul a fost lăsat în voea dușmanului, și Buteanu s'a văzut silit să se lupte singur multe luni de zile în contra puterii covârșitoare a dușmanului; până ce, după încordări mai pe sus de puterile omenești, s'a retras.

«In 18 Noemvrie am părăsit Zărandul și m'am întors acasă. Am să observ, că deși ungurii au pârjolit total Hălmăgelul, Pleșcuța, Târnava și alte localități românești în Zărand, totuș românii, până în ziua când am părăsit comitatul, n'au aprins nici o unică moșie, ori casă d'a proprietarilor unguri.

«In 10 Decemvrie 1848, onoratul Comitet de pacificare românesc m'a numit prefect ¹⁾ al vechilor Saline (Turda),

¹⁾ Denumirea e următoarea: «638/1848. *Comitetul Națiunii Române.*

Luând în considerațiune capacitatea și energia domnului Simeon Balint, Comitetul îl denumește Prefect al gardei naționale în Prefectura ce se întinde în părțile Arieșului, după lista ce i se alătură. De aceea se invită toate Dregătoriile civile și militare

și Excelența Sa d-l comandant Generalde Puchner a întărit numirea. Astfel mi s'a dat sarcina grea, să apăr trecătorile munților către Turda, pe unde răsvrătitorii își repetau jăfuirile, turbați și nesupărați.

«Mi-am ridicat lagăr lângă satul Ocolișul-mare în 28 Decemvrie, și am ocupat cu gardele mele locurile mai însemnate. La apropierea mea, cetele desfrânate ale resculațiilor s'au retras conduse de Retegi, și în satul din apropiere, în Ocolișul-mic, au ucis mai mulți locuitori nevinovați.

«In 11 Ianuar 1849, am fost înștiințat, că răsculații staționați în Iara, sub Ludovic Pápai și Retegi, au năvălit în satul Muntele Băișoarei, și acolo au dat foc la șapte case, între care eră și casa preotului românesc. Indată am plecat, ca să opresc aprinderile; când ne-am apropiat, ei au început a se retrage, noi i-am fugărit până aproape de Iara, și le-am omorât doi oameni. Innoptând, nu i-am urmărit, și m'am întors în lagărul meu de la Ocolișul mare.

«Văzând că resculații nu se lasă de pârjoliri și de ucidere, iară de luptă se feresc mereu, m'am hotărît să-i caut și să-i atac în Iara, în cuibul lor. In 14 Ianuar am plecat din lagăr dela Ocoliș, și am pus în mișcare toate

ca să-l recunoască de Prefect și să-i dea tot ajutorul, de care va avea trebuință, în privința gardei naționale pentru ținerea ordinii și a disciplinei. Tot deodată se demandă tuturor Tribunilor, Vice-tribunilor, Centurionilor, și Vice-centuronilor, și în genere tuturor românilor, cari se află în serviciul gardei naționale, ca denumitului Prefect să-i dea toată supunerea și ascultarea, spre a putea împlini cu toată exactitatea oficiul ce i s'a încredințat.

Sibiiu, 10 Decemvrie 1848.

Simeon Barnuțiu, m. p. president, Aron Florian, m. p. secretar.

Sigil de ceară roșie, cu zeița Temis și cu inscripția: «Comitetul Națiunei Romane. 16 Octobr. 1848».

gardele către Iara. Ajuns în hotarul Iarei, am împărțit gardele în trei coloane: una, care forma aripa dreaptă, am pus-o sub comanda tribunului Clemente Aiudeanu, lângă care am mai dat și pe subtribunul I. Aurarianu Golgoț; aripa stângă am încredințat-o subtribunului Dioniz Telechi; eu însumi am condus trupa de căpetenie și am înaintat cu ea drept spre Iara, în vreme ce coloanele celelalte două, aveau să o atace în coaste. O ceată de răsculați de 50—60 de oameni, pe care am zărit-o mai întâiu, s'a prefăcut a se retrage în direcție laterală, poate ca să ne abată de la linia luată; am desfăcut numai o parte din aripa dreaptă și am încredințat-o subtribunului I. Aurarianu Golgoț, ca să o ia la goană; între Iara și Surduc a fost ajunsă, 8 resculați au fost omorâți, ceilalți risipiți către Turda. Când trupa de căpetenie a răsculaților a băgat de seamă, s'a despărțit în două părți: una s'a retras pe un delușor către Agriș și l-a ocupat; aripa noastră stângă avea să observe mișcările acestei trupe de răsculați. Cea mai mare parte a ungurilor a rămas în oraș, și a ocupat casele mai potrivite și turnurile bisericilor. Am înaintat fără să ne oprim. Ajungând înaintea orașului, mi-a eșit în cale o femeie bătrână cu rugarea, să nu cutez a intra în oraș, căci dușmanii sunt foarte numeroși și s'au hotărât să-mi răpue capul cu orice preț. Gardele noastre totuși au străbătut în oraș și au fost primite cu focuri dese, trase din ferestrele caselor și din turnuri. Când am aflat, că din ai noștri au căzut doisprezece, voiam să-mi retrag gardele, mărginin-du-ne a înconjură orașul; însă oamenii mei erau atât de cătrăniți pentru nelegiuirile răsculaților, încât neapărat voiau să cuprindă orașul cu puterea. Voinicul centurion Ion Berărel din Valea Lupșei, cu 50 de feciori, dă navală asupra bisericii unitare, pătrunde într'însa, și se

urcă pe scările turnului, până la răsvrătitorii ce trăgeau focuri d'acolo. În câteva minute ungurii sunt biruiți, mai mulți dintr'înșii omorîți, iară ceilalți se aruncă, ei de ei, pe ferestrele turnului.

«Acum își perdură și ceilalți unguri toată nădejdea, și au luat-o la sănătoasa. Mulți dintr'înșii, cum se furisau din case, erau măcelăriți; alții au scăpat cătră Turda. Câteva case s'au aprins în vremea luptei. De aceea am dat poruncă tribunilor să se retragă cu gardele din oraș. Retragerea s'a putut face numai după mari încordări, de oarece gardiștii mei se compuneau mai ales din locuitorii satelor vecine, care toate fuseseră jefuite de răsculați și prefăcute mai multe în cenușă. D'aceea, precum și din cauza împotrivirii orașului, s'a mărit în mod neobișnuit setea de răzbunare a oamenilor. A trebuit să alerg călare mai de multe ori, dela un cap al orașului până la celălalt, am intrat în case, ca să scot cu puterea pe cei înverșunați. Dușmanul a pierdut în lupta aceasta 121 de oameni, cari au rămas morți, numărul răniților nu ne este cunoscut. Noi am avut 28 de morți, și 15 greu răniți. Gardele s'au reîntors în lagărul dela Ocoliș.

«În ziua următoare am aflat, cu părere de rău, că răsculații n'au învățat nimic din lecția primită cu o zi mai nainte, și s'au întărit cu alte cete din Turda, și străbătând din nou în jurul Iarei, au ars de tot satele Surduc și Bicălat; în orașul Iara au aprins toate casele românilor, cu biserică cu tot; au ucis mai mulți bătrâni nevinovați și copii, cari n'au avut timp să fugă. Răsculații după aceea s'au retras, românii fugiți din satele arse au ieșit atunci din păduri, și și-au răzbunat așa, că la rândul lor au aprins și ei casele ungurești din Iara.

«În 17 Ianuar am primit știrea, că 1200 de răsculați s'au așezat pe clina dealului la satele maghiare Lita și

Savadisla. În 18 Ianuarie, la o oră după miezul nopții, am pus în mișcare gardele mele în potrivea lor, și în revărsatul zorilor am ajuns înaintea avanposturilor. Pe șesul Litei maghiare s'a început o luptă, care a durat două ceasuri; dușmanul a fost respins. Însă acum sosiră în ajutorul său trupe nouă dela Cluj, care este în depărtare de două ore de câmpul de luptă. Atunci m'am retras din sus de așa numita Cacova Iarei, și am ocupat acolo un loc favorabil. De aici am respins cu vânătorii și cu lăncerii mei, un atac d'al cavaleriei dușmane, am dat o nouă năvală spre șes, și am pus dușmanul pe fugă după o luptă înviersunată de o jumătate de oră. El a lăsat pe câmpul de bătae 45 de morți, pe care mai târziu locuitorii Litei române i-au transportat de silă la satul maghiar Savadisla și acolo i-au îngropat. Pierderea mea constă din 13 morți și câțiva răniți.

«În 22 Ianuarie am auzit, că 400 de honvezi s'au așezat în Comuna Trăscău și nepăciuesc împrejurimea. Am plecat la moment cu două diviziuni din trupele mele, și adecă în două direcțiuni, ca să atac pe rebeli din două părți, dacă se va putea. Ei însă au fost avizați de timpuriu despre marșul meu, și s'au retras în cea mai mare grabă la Csegesz în «scaunul» Arieșului. N'am intrat în oraș, căci voiam să-l cruț; ci am poftit pe frunțașii comunei să vină la mine în lagăr, i-am îndemnat să rămână credincioși împăratului, și să nu mai primească în mijlocul lor trupe d'ale răsvrătiților; ei au promis, însă n'au urmat așa, și îndată după întoarcerea mea au trimes deputați la Turda și au cerut garnizoane mai numeroase pentru orașelele Trăscău și Sângeorgiu. (Sz. György); resculații au și împlinit această dorință și au trimes acolo pe comandantul Rakoczi cu puteri însemnate. Când veneam călare dela Trăscău, în vreme de noapte

întunecoasă, am căzut cu calul într'un lac stâncos, și am fost rănit atât de tare, încât am fost constrâns a părăsi lagărul și a merge acasă, ca să mă vindec. Pentru a scuti orașelul Ofenbaia, care eră ținta tuturor încordărilor vrăjmașe din ținutul acesta, am lăsat la depărtarea mea pe sub-prefectul Alexandru Bariț și pe tribunul Vasile Ciurileanu cu o diviziune a trupelor mele la Sălciua, iar a doua diviziune am rânduit-o ca rezervă la Brădești, între Sălciua și Ofenbaia.

«În 26 Ianuar am primit dela comandantul rebelilor Rakoczi o scrisoare, unde mă invită să pun armele jos, căci trupele imperiale sunt bătute pretutindinea și aproape tot Ardealul este cucerit de unguri; în caz de refuz, el amenință să stârpească, cu foc și sabie, toate satele românești din munți. I-am trimis vorbă că românii au jurat în două adunări dela Blaj, credință împăratului și nației lor, și sunt hotărâți să învingă, ori să moară cu armele în mână.

«Nu mă restaurasem deplin, când în 20 Februar pe la amiază, am ajuns în Ofenbaia. După două ore îmi aduce vestea tribunul I. Ciurileanu, că în aceeaș zi gardele de la Sălciua au fost atacate și bătute de Rakoczi. Indată am plecat, am adunat oamenii, la Brădești am luat și rezerva ce o lăsasem acolo, și în seara aceea am împărțit trupa în două coloane. Una, sub comanda tribunului I. Ciurileanu, avea să treacă peste dealul Alescău, în stânga de la Sălciua, unde se așezașe dușmanul după retragerea gardelor; acolo să-și aleagă un loc bun, și în revărsatul zilei să atace pe răsculați. Coloana cealaltă am condus-o eu, și am înaintat dealungul râului Arieș în jos, pentru a lua poziție de partea cealaltă a Sălciuii, și pentru a ocupa drumul, pe care venise dușmanul. Însă dușmanul a observat că ne apropiem și s'a retras pe

altă cale, sub așa numitul Muntele Trăscăului, după ce în Sălciua aprinsese 5 case și omorîse pe dascălul Ștefan Sălciuanu, tatăl unei familii numeroase, sărace, și pe alți trei bătrâni. Cu toate acestea, avangarda noastră l-a ajuns la Fântânele (să nu se cufunde cu Fântânelele dela B. Hunyad), și l-a atacat vârtos. Răsculații și-au pierdut rostul și s'au retras grabnic, cu o pierdere de doi morți și mai mulți răniți; au mai pierdut și un tun de calibru mic, au trecut dealul și s'au întors la Trăscău.

«În 27, când se revărsă de zi, am aflat, că o trupă dușmană cu mult mai puternică pornise în aceeaș noapte dela Sângeorgiu, cu gândul de a se uni cu diviziunea dela Sălciua și a merge la Ofenbaia. Indată ce am isprăvit cu dușmanul la Sălciua, ne-am grăbit să oprim și ceea-laltă trupă dușmană în calea ei cătră Ofenbaia; am înaintat în trei coloane și ne-am aruncat asupra dușmanului între Bedeleu și Valea Poenei. Coloana noastră dreaptă o conducea preotul din Valea Poenei, cea stângă preotul din Bedeleu, I. Munteanu; trupa principală în centru, o comandam noi, tribunul Matei Nicola, subtribunul Grățian Crațianu și primul decurion Grigorie Muncaci, toți trei distinși pentru curajul și bravura lor. Pe la 10 oare înainte de amiază, a început lupta, și a durat până la 1 oară după amiază, cu noroc schimbăcios. Pe la ora aceasta noi am dat un atac general, dușmanul a fost imediat respins și urmărit cătră Sângeorgiu. Pe câmpul de luptă a lăsat 15 morți, noi am avut numai puțini răniți. În lupta aceasta s'a deosebit amintitul decurion Grigorie Muncaci. Când adică am făcut atacul general, el străbătù înainte între cei mai îndrăzneți, a întins la pământ trei dușmani, și eră să străbată mai departe, când o ceată de răsculați l'a primit cu o șarjă întregă. În clipa aceea el s'a aruncat jos, și n'a fost atins. Zece honvezi,

în credință că e mort, s'au aruncat asupra lui, ca, după obiceiul lor, să-l desbrace de haine și să i le iee; — atunci s'a înălțat repede, și mai omoară doi cu pușca sa cu două țevi; ceilalți iute o luară la papuc.

«După două zile, avanposturile noastre au prins doi spioni unguri și i-au adus la mine. După amenințări repetate mi-a succedat să primesc răspuns la mai multe întrebări, și să mă conving, că răsculații sunt ferm hotărâți a străbate dela Trăscău și Iara, în două direcțiuni către Ofenbaia, și a cuprinde cu orice preț acest oraș, iară după aceea a se împreună cu răsculații ce operau în Zărand; de aceea, în 26 Februar am dispus, ca două diviziuni din gardele mele să ocupe trecătoarele la Cacova Iarei și la Sălciua, și adică cea dintâiu să se opună răsculaților ce vor voi să pătrundă de către Iara, — a doua celor de către Trăscău.

«În 1 Martie în adevăr, au venit dela Cluj și dela Lita maghiară vre-o șase sute de honvezi și au atacat avanposturile noastre dela Cacova Iarei. La apropierea lor, gardele noastre s'au adunat și în două coloane au pornit asupra dușmanului. Coloana stângă eră condusă de frații tribuni Ion și Vasile Ciurileanu; cea din dreapta cătră Iara, eră comandată de tribunii Matei Nicola, I. Daniel și Grațian Crațianu. Lupta s'a început la 10 ore înainte de amiazi și a ținut două ceasuri. Rebelii au fost respinși peste Valea Iarei, au lăsat în urma lor 5 morți. Între aceștia eră și conducătorul lor Debretzi, un săcui, care mai nainte fusese îngrijitor de moșie la familia Vikol.

«În 22 Martie iarăș au fost atacate gardele dela Cacova Iarei de 1.300 voluntari unguri (önkéntesek). Lupta s'a dat între colina Masca și Valea Iarei, și a ținut dela 1 oră până la 3 după amiazi. Gardele, din lipsa de munițiune și pentru că lăncerii de astă dată, în urma focului

necurmat de pluton, n'au putut da nici un asalt, ca la alte asemenea prilejuri, au fost silite a se retrage la Ocolişul-mare, cu o pierdere de trei morţi şi cinci răniţi. Însă, după ce ne-am întărit şi am cumpărat muniţiuni, ne-am întors iarăş la Cacova Iarei.

«În 13 April au pornit asupra noastră 1.500 de voluntari, parte din Cluj, parte din Turda. În vreme ce însă Turdenii s'au ivit în zori de zi la avanposturile noastre, Clujenii au întârziat câteva ceasuri. De aceea am lăsat o parte a gardelor sub tribunii Matei Nicola şi I. Daniel, şi subtribunii Vasile Balint şi Graţian Craţianu la Cacova, ca să observe pe resculaţii ce aveau să vină dela Cluj; cu partea cealaltă a gardelor m'am aşezat pe dealul Ocolişul mic,—numit aşă dela satul ce azi nu mai există,—ca să primească pe cei dela Turda. După o luptă de un ceas, duşmanul a fost respins către locul unde mai înainte fusete satul Buru, ars de unguri; duşmanul a avut 7 morţi; noi, 2 morţi şi patru răniţi.

«Pe cei respinşi i-am urmărit şi i-am ajuns la colina dela Vidolm, pe când treceau pe o cale îngustă. Indată am comandat să tragă focuri din două tunuri, de care acî m'am folosit pentru prima oară. După ce tunurile s'au descărcat de două ori, ungunii s'au împrăştiat în fugă straşnică. Şase din ei au rămas morţi pe loc, alţii s'au aruncat în râul Arieş (Aranyos), ceilalţi au dispărut în toate părţile prin Valea Iarei.

«Când m'am întors la Cacova, se începuse lupta între trupele ce le-am lăsat acolo şi între cei sosiţi de la Cluj. Erau 11 ore înainte de ameazi. Am lăsat să aşeze tunurile la partea dreaptă şi să descarce focul asupra Clujenilor. După prima lovire i-am adus în neorânduială şi au luat-o la fugă spre Băișoara, lăsând câțiva morți

după ei. Aici au încercat, în grădinile satului, să se reculeagă; atunci m'am aruncat asupra lor cu lăncerii ce nu cunosc frica morții. Cinsprezece resculați au fost culcați la pământ; ceilalți au fugit mai departe, și au încercat încă odată să se adune pe clina dealului dela Masca; nu le-am dat răgaz, lăncerii erau pe urmele lor. Acum s'au risipit către locul satului Hașdate, de unde răsvăritorii într'una din năvălirile lor vandalice, răpiseră 400 de vite cornute, 1.000 de oi și 70 de cai, după aceea au dat foc satului. În lupta aceasta, a doua, am avut 9 morți, între cari și preotul român din Bicălat, Baziliu Morariu. Pierderea dușmanului a fost 25 morți. Cu totul a pierdut dușmanul în ziua această 38 de oameni, rămași morți pe câmpul de luptă.

«Peste două săptămâni am primit știrea, că Dragoș, deputat în dieta ungurească, a sosit în munții noștri, să trateze cu prefectii Iancu, Buteanu și Dobra, privitor la depunerea armelor... Nefiind noi împuterniciți a încheia tratate fără știrea guvernului legitim și a comitetului de pacificațiune românesc, dela care ne-am primit denumirile și normele ținutei noastre, m'am grăbit a scrie la 1 Maiu către toți prefectii în înțelesul acesta, spunându-le să se păzească de politica maghiară, cu toate că eu nu trăgeam la îndoială, că și ceilalți prefecti au aceeaș părere. Când mai târziu am aflat, că Dragoș s'a arătat a doua oară în centrul munților, și a venit la Abrud, am lăsat lagărul dela Sălciua, și în 6 Maiu seara la 11 oare am ajuns în Roșia. Acolo am aflat dela gardiștii români din Abrud, că Hatvani a intrat în oraș. În aceeaș noapte am întrunit gardiștii credincioși din Abrud cu cei din Roșia, și am plecat spre Câmpeni, unde în 7, s'a ținut un consiliu de războiu, la care am luat parte și eu, și în care unanim am hotărât, ca deputatul Dragoș, dela

care într'aceea primiserăm două scrisori, să-i răspundem scurt și coprinzător, că numai arma are să decidă între noi... În 10 Maiu s'a sfârșit lupta cu înfrângerea totală a dușmanului și cu fuga rușinoasă a lui Hatvani;—m'am întors după aceea în lagărul meu.

«În 16 Mai seara am primit dela prefectul Iancu invitarea să ridic oștirea mea și să mă grăbesc a veni în ajutor, pentrucă Hatvani a intrat a doua oară în Abrud. În 17 am dat ordin tribunilor mei, să se pună în mișcare cu oștirea către Abrud; eu am plecat înainte călare și am ajuns în aceeaș zi seara la Câmpeni. Oamenii mei, chinuiți de foame și aproape desculți, au putut să sosească numai în 19 după amezai înaintea Abrudului, tocmai când Hatvani, luat la fugă, își încordă la Dealul-mare cele din urmă puteri, să scape; oamenii mei au fost postați la stânga drumului de țară către Zlatna, ca rezervă».

*

Înainte de a continua raportul prefectului Balint, lăsăm să urmeze din raportul lui Iancu, tratările deputatului *Ion Dragoș* și intrarea în Abrud, făcută în două rânduri de *Hatvani*. (Op. cit. 27—48):

«... Când guvernul maghiar—zice Iancu—s'a convins, că trupele sale nu pot înfrânge cordonul românilor în jurul munților, s'a hotărît să ajungă la scop pe calea tratărilor. A croit, — precum s'a dovedit mai târziu — planul de a ocupă oarecare punct favorabil în mijlocul munților, și să ademenească spre centru pe luptătorii dela trecătoarele extreme, iară linia de cordon să o slăbească, și în modul acesta din toate părțile să deschidă calea în munți. Parlamentările aveau numai scopul de a mască îndeplinirea planului. Pentru treaba aceasta au ales pe deputatul *Dragoș*, un român cu sentimente ungu-

rești. În 23 April prefectul Buteanu a primit dela el o scrisoare din Brad cu data 19 April, adresată totodată și către mine; în scrisoare suntem poftiți la o sfătuire să ne înțelegem prietenește. În aceeaș noapte am venit la Abrud și am împărtășit scrisoarea și prefectului Axente Severu, care erà tocmai atunci în Abrud. El îndată a zis, că n'are să se aleagă nimic din toată sfătuirea, de oarece ideile ungarilor kossuthiști sunt cunoscute; românii au avut vreme să învețe, ce înseamnă credința ungurească, și tot lucrul este o tragere pe sfoară; de aceea el ar fi de părere, să nu urmăm învătării. A terminat cu vorbele: «Timeo Danaos et dona ferentes!» Cei mai mulți, din contră, au fost de părere, că o convorbire cu Dragoș, și dacă nu va fi folositoare, dar nu va fi nici stricăcioasă. În 25 April ne-am dus la Mihăileni ¹⁾, adică eu, prefectii Buteanu și Dobra, prefectul de mai nainte al Câmpiei, preotul Vlăduț, subprefectul meu Boeriu, și alții; acolo ne-am întâlnit cu Dragoș. Scopul meu erà mai ales să aflu ceva, cum mai stau lucrurile în afară de munți... La putința unei păci cu ungurii nu m'am gândit nici decum.

«Deputatul Dragoș purtă cuvântul, și într'o vorbire iscusită zugrăvea starea generală în culori grozave. El zicea: «Capitala Ungariei este din nou cuprinsă, toată Ungaria este curățită de mercenarii nemți; armele maghiare sunt pretutindenea biruitoare; F. M. Windischgrätz rechemat și exilat, camarila umilită; în Viena mare fierbere, toată Galiția în arme, și peste puțin timp se va ține un congres european, dela care Kossuth așteaptă renașterea Ungariei, cu atât mai vârtos, că Austria are să fie desmembrată, iară ducele de Leuchtenberg, ginerele

¹⁾ Către Brad.

țarului, este destinat să fie rege al Ungariei.» După acestea, Dragoș a trecut la starea națiunii române, și a observat între altele: «Cabinetul vienez, îndată dela începutul războiului civil, în urma intrigilor săsești, puneă pe români mereu mai pe jos de sași; acestora li s'au dat arme, în vreme ce românii au fost lăsați cu voia în prada furiei maghiare; iară rușii sunt chemați, numai ca să ocrotească pe sași; în Constituția dela 4 Martie, națiunea română, pe lângă toate jefele sale ne mai pomenite, nu este amintită cu nici o literă; din contra, sașilor, cari nici mai nainte n'au făcut nimic, iar acum au depus armele și recunosc guvernul maghiar, li se creează un «*Sachsenland*»,—de unde este învederat, că scopul nu este altul, decât a ridică elementul german din Ardeal, prin sugrumarea treptată a celorlalte elemente, ș.c.l. Prin urmare este neapărată trebuință a dispune pe oameni în favorul păcii, căci românii ar trebui să înțeleagă, că au fost înșelați, și că la urma urmelor au să cadă sub puterea covârșitoare».

«Cam acesta eră cuprinsul vorbirii sale.

«Buteanu, care, cum am spus, desperase în reușita cauzei noastre, și Dobra, un avocat cu știință, tot asemenea dispus, mijloceau aproape singuri convorbirile cu deputatul, care pentru a ajunge la o învoială definitivă, a propus depunerea și predarea armelor ca neapărată condițiune, explicând lucrul așa, că garda națională are să fie desarmată în ambele părți, și războiul să fie purtat numai cu trupe regulate. I-am observat, că poporul prea adese înșelat de unguri, n'are să depună armele din mână și nu va permite niciodată, ca satele și orașele din munți să fie ocupate cu soldați unguri; am mai adaus, în sfârșit, că aici nu poate fi vorbă de alta, decât cel mult de un armistițiu. Deputatul a răspuns, că el n'are îm-

IOAN BUTEANU

După un portret în ulei, făcut de Barbu Iscovescu, în 1848.

puternicirea aceasta, cu toate acestea va raportă comandantului din comitatul Zărand și însuși lui Kossuth, și apoi va plecă la Dobrițin, să asculte părerile lui Kossuth și să aducă în scris concesiunile ce aveau să mulțumească pe români. După această convorbire, deptatul a plecat și a făgăduit să se reîntoarcă peste câteva zile. Din convorbirea avută am aflat, că ungurii abrudeni, deși în timp de peste o jumătate de an, adică din Octomvrie 1848 până la sosirea lui Hatvani, au fost apărați de români și tratați prietenește și cu multă cruțare, cu toate acestea pe ascuns erau în corespondență neîncetat cu frații lor din Ungaria, îndeosebi cu conducătorii, care operau în apropiere, și anume și cu maiorul Csutak, comandantul din Brad; le trimeteau știri dese despre stările noastre și neîntrerupt au stăruit, ca în sfârșit să sosească odată trupele ungurești la munți. Mai departe m'am convins, că și o parte a poporului din localitățile învecinate, în urma uneltirilor ungarilor, erà gata să depună armele. Însă ceea ce mi se părea mai grav, erà că și unii bărbați din clasa cultă și cu trecere la popor, deși până acum luptaseră alături cu noi împotriva răsvrățitorilor, erau aplecați să intre la învoială, numai fiindcă desperaseră cu desăvârșire în reușita încordărilor noastre; și acum partea a doua din vorbirea lui Dragoș erà acomodată pentru a deșteptà neîncredere în multe priviri. Am aflat, mai încolo, îndată după convorbire, că deodată cu ivirea deputatului, trupele ungarilor au fost întărite nu numai în Zărand, ci pretutindenea pe la pasurile mai însemnate, și de aici se puteà vedea planul combinat de operațiune...

«A doua zi după întâlnirea dela Mihăleni a sosit dela Hatvani învoirea unui armistițiu, deocamdată nehotărît. Prefecții Balint și Axente Severu, care n'au fost de față la convorbirea din Mihăleni, auzind despre aceasta, s'au

grăbit a-mi scrie, să mă păzesc de lealitatea maghiară și de orice alte parlamentări. Pentru mine eră de prisos avizul, eu am fost cu ei totdeauna de aceeaș părere. Inșă scrisorile lor mi-au fost de folos din alt punct de vedere ; de oarece, considerând că acești doi prefecți aveau nu puțină trecere în ochii poporului, cu părerile lor mă puteam mai bine sprijini în stăruințele mele pentru zădărnicierea intrigelor ungurești.

«Indată după plecarea deputatului Dragoș la Dobrițin, am primit provocarea dela comandantul fortăreței din Alba-Iulia, să mă grăbesc cu 5.000 de oameni pentru a eliberă de asediu numita fortăreață. I-am răspuns, că starea în care mă găseam, nu-mi permite a micșorā gloatele ori a le întrebuiņă în afară de munți. I-am descris toate împrejurările, precum și convorbirea cu Dragoș, și l-am asigurat, că numai atunci vom intrā la nvoială cu răsculații, dacă va fi spre binele tronului și al patriei ; la dincontră sunt hotărît să port războiul sângerous aici în munți, ori și la șes.

«După opt zile Dragoș a venit iarăș în munți. Mai întâi a trimis la Abrud copia unei scrisori dela Kossuth, hotărînd locul unde aveā să se țină a doua întâlnire. In aceaiș zi — eră 3 Mai — a venit însuși la Abrud. In 4 Mai am avut o convorbire în casa unui fost subprefect de-al meu, Boeriu. Buteanu citeā adunării scrisoarea lui Kossuth. Purta data : Dobrițin 26 April, nr. 6219 K., și adresată deputatului Dragoș...

«Scrisoarea oferea românilor egalitatea drepturilor, le garantā întrebuiņărea limbii lor naționale, nu numai în biserică și școală, ci și în viața comunală ; le da voe a se adresa și către guvern în limba lor națională în toate afacerile lor ; mai departe, le garantează ajutoare dela stat pentru îmbunătățirea școalelor și a altor institute de

cultură, fără amestec în afacerile lor bisericești; poziția preoților români, cu privire la salarizare, are să fie egală cu a preoților de alte religii, ș. c. l. Însfârșit, dacă românii își vor face datoria către patrie și către guvern, scrisoarea promite, că se va arunca un vâl peste toate cele trecute, și numai unuia singur, episcopul Șaguna, nu i se dă iertare. Unii din cei de față au declarat, că nu sunt nemulțumiți cu conținutul scrisorii, mai ales fostul subprefect Ion Boeriu. Aceasta a fost cea dintâiu concesiune făcută de guvernul maghiar sentimentului național al popoarelor. Ea este cu două luni mai veche decât hotărârea dietei maghiare, prin care, în sfârșit, naționalitățile sunt recunoscute. Bătrânul Micaș, tatăl prefectului, a observat dimpotrivă, că «prefecții nu sunt autorizați să facă asemenea învoeli fără știrea Comitetului român, reprezentantul legitim al națiunii, și fără guvernul austriac»; în părerea aceasta l-am sprijinit. Trebuie să observ aici, că în zilele din urmă străbătuse în munți ceva știre nehotărâtă despre proclamarea neatârării Ungariei, însă nu știeam nimic despre aceasta, și mai puțin despre dețronarea și exilarea casei Habsburg. A venit vorba iarăși despre desarmare și despre predarea armelor; eu am stăruit în părerea mea de mai nainte, că aceasta n'are să se 'ntâmple, pentrucă avem motive de a nu ne încrede făgăduințelor de felul acesta. Dragoș însă a observat, că el cunoaște sentimentul poporului, și știe sigur, că dorește pacea; să i se dea voie a vorbi numai odată către popor, și se va vedea, că toți sunt gata să lepede armele. Această dorință i s'a acordat, cu atât mai ales că eu cunoșteam sentimentele poporului cu mult mai bine.

«În 5 Mai a venit Dragoș, însoțit de o mulțime de lingușitori, dela Abrud la Câmpeni, unde se adunase

mult popor din împrejurime. S'a urcat pe o masă și a început să cuvinteze; îndată la început, și după aceea mai de multe ori, a fost întrerupt de ascultători; iar alții erau de părere să aștepte în liniște vorbirea până la capăt. Sfârșitul vorbirii sale îl prevăzusem. În zadar fostul subprefect I. Boeriu s'a urcat pe aceeaș masă, ca să îndrepteze vorbele deputatului, și să lumineze poporul în favorul lui; el n'a avut niciodată încrederea poporului, și vorbirea lui Dragoș a rămas fără rezultat. De pe acelaș loc m'am adresat și eu poporului, zicându-i să nu se lase înșelat de nimeni. Centurionul Samuil Morariu asemenea a răspuns vorbitorilor, și le-a pus mai multe întrebări istețe, cu răspunsul cărora s'a declarat nemulțumit. A doua oară a vorbit Dragoș poporului, și i-a promis bani și bucate, dacă va face pace. Partea covârșitoare a poporului a declarat, că vrea să facă pace, însă cu știrea Comitetului român și a împăratului, și sub condițiunea că oștașii unguri să nu calce de loc în munți. Adunarea s'a împrăștiat; vre-o câteva puține sate, obosite în urma războiului, s'au declarat gata a depune armele, ceea ce au și făcut, (mai târziu și satele acestea au revenit la datorie și s'au luptat alătura celorlalte împotriva ungarilor). Aceasta au folosit-o maghiarii, să facă pe Dragoș a crede, că pilda supunerii în curând are să fie urmată de întregul popor român; de aceea, fără frică Dragoș să ridice în Abrud drapelul uniunii. În adevăr Dragoș le-a împlinit cererea, în ziua următoare, în 6 Mai.

«Ieră o Duminică. Către amiazi am sosit la Abrud, și am văzut culorile ungurești pretutindinea. Dragoș m'a primit cu muștrări, că eu îi stau în cale, și îndemn poporul să nu dea armele. În vremea ce vorbeam cu el, avanposturile noastre trimit știrea, că Hatvani, cu oaste însemnată, este în marș către Abrud. Am întrebat pe

Dragoș, cum se poate, după ce încetarea armistițiului n'a fost anunțată? Știe oare el ceva despre acest lucru? Mi-a răspuns, că nu știe nimic, și nu vreă să creadă curierului; totuș s'a decis a scrie lui Hatvani. Peste o oră vine al doilea curier cu vestea surprinzătoare, că Hatvani a pătruns în hotarul Abrudului. Românii, care erau de față, au întrebat îndată pe Dragoș: Ce însemnează aceasta? El susținea de repetite ori, că nu știe nimic; ne-a încredințat pe cinstea sa, precum și în numele guvernului, că și dacă va intra în oraș, putem fi fără grije, pentrucă n'are să ni se atingă nici măcar un fir de păr. Unii s'au mulțumit cu atât, între alții Buteanu și Dobră; eu am ieșit repede, m'am dus la cvartirul meu, m'am urcat pe cal și am ajuns în galop la Câmpeni. Când treceam călare, am întâlnit câțiva gardiști români din Abrud și le-am adus aminte datoria și jurământul lor. În aceeaș seară, între 9 și 10 ore, răsculații, în număr de 1.400 și trei tunuri, în frunte cu Hatvani, au intrat în Abrud, unde au fost primiți de unguri, cu mare însuflețire. Gardiștii români s'au depărtat de oraș, și au venit înarmați la Roșia, unde s'au unit cu gardiștii români din acest oraș, și a doua zi au sosit la Câmpeni. Cu ei a venit și prefectul Balint, pe care îl chemasem să grăbească. Și căpitanul Ianovich s'a deșteptat din amorțala sa, și a fugit la Câmpeni.

«Ungurii din Abrud, în număr de peste 600, s'au pus la porunca lui Hatvani, întărind în mod considerabil puterea trupelor sale; românii din oraș și din Abrud-sat au fost desarmați în aceeaș noapte. Pe la miezul nopții, subtribunul N. Begnescu mi-a adus dela Dragoș o scrisoare, unde îmi face imputare, că m'am depărtat din oraș, și mă invită să mă reîntorc. A doua zi dimineața, în 7 Maiu, am primit a doua scrisoare, unde sunt pro-

vocat să depun armele. Scrisoarea aceasta mi-a adus-o tribunul Mihail Andreica. Astfel, două scrisori au mântuit pe cei ce l-au adus. La niciuna din scrisori n'am răspuns. Am scris însă în aceeași zi prefectului Axente Severu, i-am spus cele întâmplate, și l-am chemat să vină în ajutor cu o parte însemnată a trupelor sale. Tot în ziua aceea, am auzit vești rele dela Abrud. Prefecții Buteanu și Dobra au fost reținuți în cvartirele lor, românii frunțași, civili și preoți, au fost arestați. Un român din Roșia, cu numele *Crișănuț*, când a văzut fudulia ungarilor, a zis către unii din ei, să nu se bucure prea de vreme, ci să aștepte mai întâiu ce vor zice *Moții* ¹⁾. Hatvani așa s'a înfuriat, de l-a strâpuns cu sabia, și nefericitul a căzut mort. Prin fapta aceasta încurajați, oștenii săi sălbateci atacau pe români pe stradă, străbăteau în casele lor, pângăreau, jefuiau și ucideau fără deosebire de vâstră și sex. Mai mulți au fost spânzurați și, în starea aceasta, batjocoriți. Toate ieșirile din oraș au fost ocupate. La Roșia, în urma cererii ungarilor de acolo, au fost trimise în garnizoană două companii de honvezi; cu ei s'au unit peste 400 de unguri roșieni bine armați. Ca să nu rămână mai pe jos de frații lor din Abrud, au început și ei să aprindă și să jefuiască, lăsând îndărătul lor aceleași urme de incendii și ucideri. Când s'au răspândit știrile acestea, românii munteni s'au revoltat, și din toate părțile au început să curgă către Câmpeni.

«In 8 Mai am primit dela Dragoș a treia scrisoare, unde mă provoacă să depun armele și să începem împăcarea. In răspunsul meu i-am arătat necredința amicilor săi, și în puține cuvinte i-am declarat, că numai sabia poate hotărî între noi. M'am adresat apoi către poporul

¹⁾ Români din Albac, Vidra, Scărișoara și alte sate.

adunat, i-am lămurit planul croit de unguri pentru a străbate munții, i-am spus ultimele întâmplări, și am cerut să depună jurământ din nou, că nici unul nu se va retrage, ci toți vor lupta cu dușmanul până la cea din urmă picătură de sânge. Poporul a depus jurământul și a strigat: «Să trăiască împăratul!» Indată am împărțit trupele în șase coloane și fiecareia i s'a arătat locul ce avea să ocupe, — trei coloane s'au postat în dreapta, trei în stânga drumului mare, ce duce dela Câmpeni peste Abrud la Zlatna, și anume la partea dreaptă.

«La așa zisul *Știurț* s'a postat, ca de obicei, bravul preot și subprefect *Simeon Groza* din Rovina ¹⁾. Mai încolo la Cernița, au fost postați tribunul *Nicolae Corcheș* și primdecurionul *Iambor*, un soldat care și-a împlinit anii. Și mai departe, cătră drumul mare, de-asupra așa numitelor mori circasiene au ocupat înălțimile tribunii *Clemente Aiudeanu* și *Russu*.

«De partea stângă s'au postat coloanele în modul următor :

«Înălțimile cătră Roșia le-a ocupat tribunul *Mihail Andreica* cu coloana sa.

Mai încolo în fața Ardealului, la Surupostu, s'a postat tribunul *Faur* cu Buciumanii.

«Celelalte înălțimi în apropierea drumului cătră Câmpeni și în fața tribunilor Aiudeanu și Russu, au fost ocu-

¹⁾ În considerare că acest harnic preot se amintește acum mai întâi, observ că el aparține prefecturei zărăndene. Buteanu l'a pus tribun peste șapte sate, împreună cu Rovina, satul lui. Zărândul, cum se știe, a fost cuprins de dușman, jăfuit și prefăcut aproape de tot în cenușă; numai cele șapte sate, care formau tribunatul preotului Groza, au fost cruțate de dușman. Groza le-a apărat cu atâta dibăcie și noroc, încât dușmanul, deși multe încordări a făcut, nu s'a putut apropiă niciodată de cele șapte sate.

pate de trupa principală. Aceasta erà sub nemijlocita comandă a fostului prefect dela Câmpie, preotul *Vlăduț*, care acum erà în trupa mea subprefect. Căpitanul Ivanovich a fost rugat să steà la coloana aceasta, și să atace în momentul hotărîtor.

«Toate dispozițiile acestea au fost împărtășite și prefectului *A. Severu*, și a fost provocat să ocupe drumul la Dealu-mare spre Abrud.

«In chipul arătat s'a făcut totul pentru a înconjura pe dușman. Când a observat treaba, a făcut încercare să-și deschidă o cale, ca să poată primì nouă trupe dela Brad, —și a atacat aripa dreaptă în direcțiunea Cerniței. A fost însă respins de tribunul Aiudeanu și primdecuționul Iambor și alungat până în oraș. Dușmanul a pierdut un mort și patru răniți.

«Mai sângeroasă a fost lupta la aripa stângă către Roșia. Cele două companii trimise de Hatvani, întărite de ungurii roșieni, un corp de vre-o 650 de oameni, a atacat tot atunci, în 8 Mai după amiază, pe Andreica în poziția sa; însă tribunul a respins cu vitejie atacul, s'a aruncat cu toată puterea asupra dușmanului și l'a fugărit. O companie de-a lui Hatvani a fost împresurată d'ai noștri și măcelărită aproape total; unii au scăpat cu fuga la Abrud; alții s'au ascuns în minele de acolo. Dar aici au fost găsiți și omorîți, puțini au putut rămâne nedescoperiți până ce s'a înoptat, când pe întuneric s'au furișat și au scăpat. Din cei împrăștiți s'au adunat iarăș, încă înainte de-a înoptă, o diviziune mai mică și începuse dejă a da foc caselor românești din Roșia, când o parte a gardelor, care alungase pe dușman de pe deal, s'a ivit în oraș și a surprins pe răsculați în ocupațiunea lor. Iarăș s'a făcut un măcel, ce a durat până în noapte. Atunci orașul s'a aprins în mai multe locuri în urma îm-

pușcăturilor; iară românii, drept represalii, au aprins câteva case d'ale acelor unguri, cari în ziua aceasta și cea precedentă au aprins și omorât. Dușmanul a pierdut în lupta pe deal, în mine și în Roșia, vre-o 300 de morți și cu mult mai puțini răniți; ai noștri au avut un singur mort și mai mulți răniți.

«Când, cătră seară, a văzut Hatvani pe cei dintâi fugari, l'a cuprins atât de mult furia, încât iarăș a poruncit să fie împușcați în piață mai mulți români.

«La auzul acestor fapte, mai ales că aflasem, cum prefectii Buteanu și Dobra și alți români cărturari, cu toate asigurările deputatului Dragoș, au fost arestați, ne-am hotărît să luăm măsuri grabnice. Dimineața, în 9 Mai, am ținut cu prefectii *Balint* și *Vlăduț*, și cu tribunul *Corcheș* sfat de războiu, și am decis, că în ziua aceasta, la 3 oare după amiază, să facem un atac general. Primul atac l'am luat asupra mea eu însumi cu aripa stângă, și adică cu coloana Andreica; tot odată aveau să atace și coloanele celelalte. Indată am pus în mișcare trupa principală sub căpitanul Ivanovich și prefectul Vlăduț, ca să-și ocupe pozițiile arătate mai sus; coloanele celelalte erau dejă la locul lor.

«Intr'aceea Hatvani din nou a poruncit să fie împușcați mai mulți români, între aceștia și prefectul Dobra; Buteanu a fost pus în fiare.

«La 3 ore aripa stângă a început atacul. Bravul tribun Andreica s'a aruncat atât de curajos asupra dușmanului, încât în timp mai scurt de o oră l'a respins până înaintea orașului. Tribunalul eră acum pe o înălțime în fața Abrudului. Tot așa se apropiau cele trei coloane din aripa dreaptă, care au atacat deodată, până când dușmanul a trebuit să se retragă la toate punctele.

«Tribunul Andreica m'a rugat să-i trimit un tun, ca de

pe înălțime să atingă împrejurimea cea mai de aproape a orașului; tot odată mă avizează, că el, în considerare că a înaintat așa de tare, ar putea fi atacat pe la spate, dacă trupa principală nu va începe atacul imediat. I-am trimis îndată tunul cerut, care apoi l'a îndreptat el însuși asupra dușmanului. Totodată am provocat pe căpitanul Ivanovich, să se pună în mișcare cu trupa principală pentru atac; însă eră absolut cu neputință să-l miști din loc. Acum se jăluia și Aiudeanu, că suntem în pericol d'a pierde tot ce am câștigat, dacă trupa principală nu va da năvală. Am plecat însumi la trupa aceea, și am aflat dela prefectul Vlăduț, că el mai de multe ori eră să înceapă atacul, dar căpitanul Ivanovich l'a împiedecat. Am lăsat astfel pe căpitan în liniștea sa, și am poruncit prefectului să înceapă atacul singur cu trupa lui. Mai întâi au pornit vânătorii și cu focurile lor bine țintite au respins pe tiraliorii dușmanului. Trupa de căpetenie a dușmanului și-a luat inima în dinți, și a făcut un atac repede asupra centrului nostru. Vânătorii noștri au susținut cu bravură atacul și n'au dat locul. Atunci harnicul prefect Vlăduț, cu sabia în mână, s'a aruncat în fruntea lăncerilor, în două coloane asupra grosului armatei dușmane. Acest asalt a fost hotărîtor. Dușmanul nu se mai putea ținea. Incordările sale, cu cele trei tunuri, n'au avut folos. De toate părțile a fost respins în oraș și strâns blocat.

«Comandanții coloanelor și-au făcut datoria punctual; mai în tot locul s'au luptat în fruntea oștenilor, și prin aceasta i-au încurajat, deși fiecare fecior de munte simțea că se luptă pentru bunurile cele mai mari pământești. Intre toți s'au distins mai ales tribunul Andreica și preotul Groza. Iar onoarea zilei se cuvine prefectului Vlăduț, care a hotărît totul.

«Lupta însă n'a încetat; pentrucă focurile tiraliorilor în apropierea orașului au ținut de amândouă părțile toată noaptea. Eră foarte întunec, plouă dela miezul nopții până către ziuă; pe urmă s'a lăsat o negură groasă și a acoperit jurul. Bătut, tăiat de toate părțile și blocat, Hatvani a fost silit să înceapă retragerea pe o cale oarecare. În 10 Mai dimineața pe la 4 ore, sprijinit de ploae și negură, și cu jertfirea trupelor sale de tiraliori, care se luptau în jurul orașului, și fără a le aviză, Hatvani a început a se retrage spre Cernița, să scape la Brad... Hatvani a luat cu sine cele mai multe familii de de ungur; a silit însă pe mai multe familii fruntașe române să-i urmeze, probabil ca în caz de nevoe, să le opună focului și lăncilor fraților lor, iar el să scape. Pe Buteanu, prefectul, asemenea l'a dus. Neobservat de aripa noastră stângă, Hatvani a înaintat între două coloane ale aripei noastre drepte; a fost însă observat de acestea și atacat năpraznic, în stânga de tribunii Corcheș și Olteanu, și prim decurionul Iambor, în dreapta de tribunii Aiudeanu și Russu. Lupta a fost foarte sângeroasă. Mulți unguri abrudeni, fără deosebire de vrâstă și sex, și-au găsit aici moartea. După o împotrivire desnădăjduită Hatvani a scăpat la Brad cu sfărâăturile trupei sale, partea mai mare a fost silită a se rupe și a se retrage la Abrud. Aici cu ultimele încordări s'au mai apărat din biserici, case și pivniți, până când au fost cotropiți cu totul de focurile românilor. Văzând românii cadavrele cărturarilor și fraților lor în stradă, s'a deșteptat și mai mult într'înșii setea de răzbunare. Ungurii, cari n'au putut scăpa în oarecare fel, au fost măcelăriți; mulți din ei au fost ascunși de românii din Abrud în casele lor, și în felul acesta unii au scăpat. Orașul se aprinsese de focurile din tunuri în mai multe locuri; acum oamenii cătrăniți

au aprins și casele celor mai mulți unguri. Din toate părțile strigau după trădătorul Dragoș, — așa îl numea poporul. L'au găsit într'o pivniță, l'au târît afară și cu lăncile l'au sfârticat.

«Pela 11 ore înainte de amezi au sosit și prefectul A. Severu cu trupa sa. A venit prea târziu, ca să poată lua parte la luptă; dar a venit destul de timpuriu, ca să pună sfârșit cu oamenii săi omorului și incendiului. Dacă o jumătate de oraș a fost conservat, meritul este mai ales a lui Severu.

«Așa s'a terminat prima bătălie cu Hatvani. Numărul resculaților căzuți, împreună cu al ungurimei abrudene, se socotește fără exagerare la 2.000 și ceva. Din contra, pierderea noastră a fost neînsemnată.

«Hatvani a spus ungarilor abrudeni, că în trei zile se va întoarce. Ca să se țină de vorbă, și-a adunat sfăr-măturile fostului său corp de armată, și întărite cu alte cete de resculați ce se aflau în Zărand, au format două batalioane, la care s'au alăturat două companii de secui din Deva și alte două companii din *legiunea germană*. Dacă mai socotim și pe ungurii abrudeni și roși-eni, cari au luptat alătura lui Hatvani, armata sa constă, fără a zice mult, din 2.800 de oameni cu patru tunuri.

«Cea mai mare parte a trupelor noastre se împrăștiase în satele învecinate, să se odihnească, și să se provadă cu cele de trebuință; Hatvani cu noua sa oaste a venit în 16 Maiu peste Blăjeni iarăș la Abrud, și fiindcă atunci nu s'a putut pune împotriva nici o putere mai însemnată, a ocupat îndată orașul și împrejurimile; a trimis o companie de honvezi la Roșia, ca să aducă la Abrud familiile ungurești câte mai erau. In aceeași zi a trimis patrule tari pentru recunoașteri către Corna

și Buciumani... Mai multe familii ungurești din Roșia s'au învoit să urmeze honvezilor la Abrud. Încă la dealul Popa-Zachei, au fost atacați de o ceată de români și puși pe fugă. Au pierdut trei morți și au dus cu sine mai mulți răniți. Și patrulele pentru recunoașteri, care la Corna și Buciumani au dat foc la câteva case, au fost atacați de oamenii adunați în pripă, au fost respinse, iar la așa zisă Pădurea-Popii au fost ajunse și bătute zdravăn. Aceasta s'a întâmplat tot în 16 Maiu. La vestea despre a doua sosire a lui Hatvani în Abrud am poruncit prin obișnuitul signal din *tulnic* (bucium) să se adune trupele împrăștiate prin sate, și să se posteze la punctele cunoscute. Către Roșia s'a postat tribunul Andreica, ca și în bătălia primă. În direcție către Corna și Buciumani au ocupat locurile cele mai potrivite Vlăduț, cu tribunul său Olteanu și frații Faur. Aceștia formau aripa stângă. La așa numitul Știurț și-a ocupat locul obișnuit Simeon Groza, iar mai departe spre Cernița s'au postat Macariu Moldoveanu, fostul prefect al Cetății-de-Baltă (Kükülövár), tribunul Cl. Aiudeanu, fostul prefect al Clujului Bothianu, cu tribunii Boeriu și Russu. Aceștia formau aripa dreaptă. Pe lângă aceasta am adunat la Câmpeni un corp de rezervă, ca să-l întrebuițez după împrejurări.

«În 17 Maiu pe la amezzi, lupta se începuse la toate punctele, în deosebi eră fierbinte și cerbicoasă către Roșia, la aripa stângă, și către Cernița la cea dreaptă. Lupta a ținut până seara târziu, dușmanul a fost bătut de amândouă aripi și respins cu pierderi însemnate în oraș.

«În 18 s'a început lupta îndată după răsăritul soarelui și la 8 oare eră generală. Dela timpul acesta până târziu după amezzi, dușmanul își repeta atacurile cu puteri în

noite, mai ales cătră Roșia și Corna, așa dar asupra aripei din stânga, ca și când ar fi voit să-și asigure calea spre Zlatna. Dar nimic n'a putut isprăvi, pretutindenea a fost aruncat îndărăt. După amezai și-a concentrat Hatvani aproape toate puterile în contra aripei drepte, și mai ales în contra Cerniței. În apropierea Știurțului, preotul Groza a susținut o luptă aspră, se încăerese piept la piept cu honvezii, și le-a dat o înfrângere amarnică. Hatvani de turbare făcea spume, și a prouncit, ca o ceată de români prinși, între care erau și femei cu copii, să fie unii împușcați, alții spânzurați în cimitirul românesc. În ziua aceasta s'a hotărît și căpitanul Ivanovich să iasă din Câmpeni; a venit până la Cărpiniș ¹⁾, nu departe de câmpul bătăliei, a stat acolo puțin timp, și în aceeaș noapte s'a reîntors la Câmpeni, cu vorba că n'a putut merge mai departe, pentrucă românii nu sunt buni de nimic și totdeauna fug de dușman... Indată am dat aspre porunci, ca nimenea să nu se retragă din luptă, am încredințat lagărul dela Câmpeni bătrânului meu tată, și în aceeaș noapte, din 18 spre 19 Mai, m'am grăbit pe câmpul de bătaie la aripa stângă. Raportul căpitanului Ivanovich nu erà adevărat, trupele noastre până acum erau biruitoare în toată punctele... La aripa dreaptă spre Cernița, toată noaptea s'au luptat de ambele părți, cu cea mai mare îndărătnicie. Soarele în 19 Mai erà dejă sus, și lupta aici nu încetase.

«Trupele, conform măsurilor luate, creșteau din ceas în ceas; pe ziua aceasta, de 19 Mai, hotărîserăm o lovire decizătoare; mai așteptam în această zi pe prefectul Balint, pe care îl chemasem să grăbească în ajutor. Intre 8 și 9 oare începusem la toate punctele atacul asupra

¹⁾ Lângă Roșia.

dușmanului. În curând împușcăturile către Cernița erau tot mai rare; dușmanul, ostentit, a trebuit să se retragă din partea aceasta. Dar cu atât mai mare putere s'a aruncat asupra aripei noastre din stânga. La început o parte a acestei aripe s'a retras dinaintea atacului furios al dușmanului; dar, la moment a fost întărită cu trupe nouă, și iarăș a respins pe honvezi. Pela ameazi Hatvani eră bătut în toate punctele și alungat până în oraș.

«Această luptă din urmă a durat din 18 dimineața, îndată după răsăritul soarelui până în 19 pela 12 ore la ameazi, așa dar cam 30 de ore fără întrerupere. Dușmanul a pierdut nespuse de mult și eră descurajat. Hatvani s'a văzut a doua oară pierdut; marșul său nenorocit pe drumul către Zlatna eră hotărît; a dat trupelor sale obosite un ceas de repaos.

«La 1 oră după ameazi a pornit o companie de honvezi către Cernița, o a doua către Știurț, ca să dea de lucru preotului Groza; o a treia companie s'a întors spre stânga, pe așa numitul Dealu-Băeșilor, către Roșia. După acestea Hatvani, între 1 și 2 ore după ameazi, și-a început marșul către Zlatna; mai înainte a poruncit ca să fie împușcat tribunul Morariu, cetățeanul Popovici și alți români. Și iarăș a luat cu sine în trăsuri mai multe familii de unguri din Abrud și Roșia, mai ales bătrâni, femei și copii. Pe când o parte a trupelor se bătea cu cele trei companii de honvezi rămase înapoi, cealaltă parte a observat, că Hatvani încearcă să fugă. Îndată au fost trimise două diviziuni, ca să-l urmărească; iar altele au apucat pe căi mai scurte ca să-i iasă în față. În modul acesta, strâmtorat dindărăt, Hatvani a venit până la gura Cornei. Aici, de amândouă părțile, a fost atacat d'ai noștri. Aspru a fost atacul din partea stângă. Erau bravii Buciumani, comandați de curagiosul Vlăduț.

Focurile lor sigure de pe clinele prăpăstioase al dealurilor răreau cumplit şirurile răsculaţilor fugari. Şi iată se iveşte de după dealurile dela Corna prefectul Balint, cu trupele sale proaspete. Când au văzut aceasta săcuii, au aruncat din trăsurile pe copii şi femei, şi s'au urcat ei, ca să poată scăpa mai uşor. Nefericiţii copii şi femei au ajuns în rândurile ostaşilor, şi astfel cu honvezi cu tot, au fost trântiţi la pământ de cetele românilor. Compania a şasea a *legiunii negre germane* a format un cerc în jurul celor patru tunuri; dar în zădar, pentru că terenul aici e nepotrivit pentru focurile din tunuri.

«Scena cea mai crâncenă şi mai sângeroasă a fost la Cerbu.

«Vânătorii aşă numiţilor *Moşi* ¹⁾ îşi isprăviseră muniţiunea; lăncerii lor aşteptau gata de bătae la Cerbu. Când compania germană, purtând capul de mort pe pălării, a sosit cu tunurile sale în faţa *Moşilor*, aceştia şi-au aruncat sumanele şi pălăriile la pământ, şi în şiruri dese au năvălit din toate părţile asupra numitei companii şi a tunurilor. Tunurile au fost cucerite şi compania germană, după o împotrivire desnădăjduită, a fost zdrobită. S'au omorât unii ei înşişi, să nu fie tocaţi de lănceri. Unul din rătăciţii nemţi s'a îndreptat către un *Moş*, şi i-a zis într'o limbă românească stricată, «să nu-l omoare, pentrucă el e neamţ din Viena, unde locuieşte împăratul». — «Mă mir, că tu eşti neamţ din Viena, cum zici, şi totuşi te lupţi împotriva împăratului! Cine te-a adus în munţii noştri, să ne jefueşti pe noi, oameni săraci, şi să ne omori? Şi de ce porţi tu, pe pălăria ta, capul de mort?...

¹⁾ Unii numesc în mod greşit *Moşi*, pe toţi locuitorii munţilor noştri. Numirea aceasta o poartă numai locuitorii unor sate, ca de ex. Vidrenii, Scărişoreni, Albăcenii, ş. a.

«De moarte ești vrednic!» cu vorbele acestea l-a străpuns. Din compania aceasta a 6-a au rămas în viață numai șapte nemți, cari au fost duși prinși la Zlatna, mai târziu eliberați de unguri. Tot ce mai erà pe drum îndărătul tunurilor a fost înconjurat, și ori împușcat, ori străpuns. Hatvani, însoțit de câțiva călăreți, a trecut peste podul numit «*la Bolf*», numai cu câteva minute mai nainte de ce Buciumanele au ocupat acest Bolf; altfel erà să fie omorît fără greș. Iar acum, femeile cu pietrele aruncate din vârful Bolfului au turtit mai mulți honvezi în fugă. A scăpat Hatvani pe o cale lăturalnică în dreapta, cu vre-o 400 de oameni. A trecut pe la satul După-Piatră, unde pe un vârf, femeile muntene din împrejurime îl așteptau cu pietre; mai în jos la o strâmtoare, o parte din oamenii lui Simeon Groza îl așteptau cu puști și lănci. Mulți nefericiți au și fost uciși de pietrele aruncate de femei, alții au fost răniți și risipiți.

«Cu totul frânți au fost și înconjurați și aproape cu toții nimiciți. Hatvani însă a scăpat și acum. Opt honvezi au vroit să se ascundă într'o casă din satul După-Piatră; acolo au fost prinși de două femei și două fete și cu toții au fost omorâți. Câți au scăpat cu Hatvani, nu se știe anume. Zic unii, că numai 14 ar fi scăpat, alții zic 50, și iarăș alții 80. Este aproape de adevăr, că mai mulți de o sută n'au scăpat; astfel întreaga armată a lui Hatvani a fost nimicită în toată forma. Aici socotim și familiile ungurești nefericite, ce se alăturaseră la armata lui Hatvani. Acelea, care s'au aflat în rândurile ostașilor, au fost, împreună cu aceștia omorâți; altele, care erau despărțite de luptători, au scăpat în cea mai mare parte, anume femei și copii, pentrucă din adins n'au fost urmăriți. Numărul morților în bătaia a doua cu Hatvani, nu poate fi cu mult mai jos de 3000.

Ungurii au pus-o la 5.000, ceea ce mie mi se pare prea mult; dar adevărat este, că în amândouă bătăile cu Hatvani au căzut vre-o 5.000, și poate mai mulți.

«Nefericitul Buteanu a avut cel puțin mulțumirea să ajungă amândouă bătăliile cu Hatvani, și să-i vadă puținele rămășițe ale armatei în starea lor de plâns. El a fost ținut în arestul din Baia-de-Criș până după a doua bătălie cu Hatvani; aceasta numai târziu am aflat-o; căci, la din-contra, am fi încercat să-l eliberăm. Acum Hatvani l-a luat că sine. Sosind la Iosaș, tocmai la granița Ungariei și a districtului Zărand, ungurii abrudeni au stăruit, așa se zice, ca să fie spânzurat. Voia lor s'a împlinit în 23 Mai. A murit zicând: «Mor liniștit, moartea mea este răzbunată cu înfrângerile ungarilor la Abrud».

Până aici lancu.—Iată acum ce spune despre lupta din urmă, unul din istoricii unguri: *Gracza György*, deși scriitor tendențios, când scrie despre români (în cartea sa «*Az 1848-49iki magyar szabadságharcz története*», (1895) vol. IV, pag. 434—435), recunoaște totala înfrângere a lui Hatvani, și scrie așa:

— «Am să învăț eu pe lancu! strigă (Hatvani) bătându-și pieptul».

«Și în 16 Maiu (1849) se îndreaptă către Abrud cu o oaste de 1.200 de oameni și cu 4 tunuri mici.

«In munți domnește liniște adâncă, misterioasă, ca și când pământul ar fi înghițit pe Moți: nicăeri nici unul..

«Hatvani în spre seara acestei zile ocupă fără nici o piedică Abrudul în ruine. Inșă abia se așează: iată pe culmi deodată răsună tulnicul (buciumul moșilor), și se aprind focurile și ici și colo, drept signale. Peste câteva momente din ascunzișurile văilor și stâncilor se furișează către Abrud mii și mii de înarmați..

«In 17 Maiu se dau câteva hărțueli mărunte. Câte-o

bandă de valahi (!) se coboară de pe coasta dealului, trage câteva pușcături, și repede se retrage. Toată treaba se pare un joc în glumă.

«Dar, în ziua următoare, în 18 Maiu, gluma s'a îngroșat. În zori de ziuă s'a început împresurarea, în toată forma. Peste 20 de mii (?) se ridică asupra orașului. Ceata honvezească, puțină la număr, se ține vitejește. Lupta durează până a doua zi la amezi fără întrerupere, așa dar aproape 36 de ore. Hatvani acum vede, în ce năpaste grozavă a intrat. Aici nu poate rămâne, faptul e sigur. Rămânerea ar fi o stârpire totală. Oștirea lui obosită, nu mai poate sta pe picioare; valahimea se sporește mereu și e tot mai cutezătoare; bucatele sunt pe sfârșite. Trebuie să scape. Dar cum? În cotro? Către Brad e cu neputință, drumul e închis. Nu-i rămâne altceva, decât să facă încercarea de a frânge cercul de împresurare, și anume către Zlatna.

«În 19 Maiu după amezi—eră zi de sâmbătă și vreme urâtă, ploioasă—oastea în adevăr pornește la drum. În fruntea celor 40 de husari merge însuși Hatvani, apoi pedestrima, după aceea o jalnică ceată de vro opt sute de oameni cari voiau să scape; la urmă vin cele patru tunuri, și, pentru apărarea acestora, legiunea ce purtă pe caschetă capul de mort. Valahii însă țin pas cu ei. Și pe coastele dealurilor urmărește pas de pas pe fugari: împușcă mereu, urlă și-i aruncă cu pietri.

«Pornind dela Abrud către Zlatna, omul ajunge într'o vale lungă șerpuitoare. Valea abia e mai lată decât drumul de țară. În dreapta se înalță la cer dealul stâncos După-Piatra, în stânga alt deal uriaș.

«La sfârșitul strâmtorii dealului spre Zlatna, nu departe de sătulețul Cerbu, eră un pod hodorogit. Aici eră mai îngustă calea.

«Podul, care trece peste o surpătură, avea să fie cursa. Când cei din fruntea oastei au ajuns la surpătură, podul erà dejà dat la o parte. Valahii tocmai atunci scoteau cele din urmă grinzi.

«Hatvani, în loc să îngrijească de apărare, își pierde capul.

— «Scape, cine poate!— sbiară el, și sare cu calul peste surpătură.

«Dar e prea târziu. În momentul acesta răsună urlul de bătaie, și oastea năvălește cu o furie sălbatică asupra refugiaților înghesuiți. Legiunea germană se luptă cu cea mai mare disperare. Totul e zadarnic! Valea morții este locul acesta. De aici nimenea nu scapă.

«Se naște o învâlmășeală înfiorătoare. Ceata refugiaților, cetățeni și honvezi, să învâрте într'un ghem mare, care apucă încoace, apucă încolo, plânge, lărmuește, se roagă, dar nu se mai apără. Iar de pe coastele dealurilor dau de-a dura bucățile grele de stânci, trăznind în mijlocul grămezii nenorocite.

«Numărul refugiaților scade tot mai tare, numărul morților crește tot mai mult. Până în amurg ține măcelul grozav. Ici, colo se mai aude câte un gemet tânguios, glasul ultim de durere al muribunzilor,— apoi liniște, pretudindenea.

«Și valea, cuprinsă în coastele dealurilor, ca și când s'ar fi prefăcut într'un uriaș sicriu deschis: O mie și șapte sute de morți zac într'însul!..

*

Urmăm cu raportul lui Balint:

«A doua zi (în 20 Mai) după ameazi, trupele mele s'au întors la Sălciua, iar eu m'am dus la Câmpeni, unde am făcut propunere lui Iancu și celorlalți conducători adunați, să întreprindem de cătră munți un atac general

asupra răsculaților, cari împresurau fortăreața Alba-Iulia. Propunerea a fost aprobată de toți românii de față; numai căpitanului Ivanovich nu i-a plăcut, lui nu-i plăcea nimic ce putea să-l turbure câtuș de puțin în viața sa îngândurată și retrasă. Noi însă n'am băgat în seamă neplăcerea lui, ci am hotărît ziua de 29 Mai pentru atac, care aveà să se facă de toți și în acelaș timp. Și adecă: prefectul Vlăduț de cătră viile Alba-Iuliei, prefectul Axente Severu de către Mierlău, iar eu de către Teiuș. Prefectul Severu, care atunci erà în ținutul Zlatnei, a fost avizat despre toate la moment; eram siguri de mai înainte că se va învoi, pentrucă cunoșteam cu toți spiritul său de întreprindere; ba făcuse chiar acest atac și singur mai de multe ori. Erà gândul lui favorit.

«După aceasta am plecat către lagărul meu, am împrumutat dela unii cetățeni din Ofenbaia 114 ferdele (merțe) de grâu, și am lăsat să facă pâine pentru oamenii mei flămânzi.

«În 27 Mai am pornit cu lagărul dela Sălciua, am trecut Valea Poenei și am sosit în aceeaș zi la Ponorul Remeții, unde am împreunat cu trupele mele și oamenii acestui tribunal, sub tribunul Vasile Fodor, precum și pe cei din Lupșa. Ziua de 28 am folosit-o pentru recunoașterea locurilor dușmane în valea Teiușului și pentru pregătiri de ziua următoare. Noaptea pela 11 am pus în mișcare trupele, toată noaptea am fost în marș și am ajuns aproape cu un ceas mai târziu decât se hotărîse, la locul ce avem să-l ocup.

«Atât eu la Teiuș, cât și Severu la Mierlău, și Vlăduț la viile din Alba-Iulia, am găsit pe dușman bine pregătit pentru a ne primi. După cum am aflat mai târziu, spionii săi din Abrud și Zlatna i-au spus planul nostru din bună vreme. Cu toate acestea am făcut atacul, crezând

că forțarea ne va ajuta. Trupele mele erau împărțite în trei coloane: aripa dreaptă o conducea tribunul Fodor, ajutat de preotul român din Geoagiu Nicolae Repede cu oamenii săi, care s'au postat pe partea către Cetea. Aripa stângă către Aiud era condusă de tribunul Clemente Aiudeanu și de subtribunii Cacovanu și Șerbanu. Trupa principală a fost așezată la mijloc, în fața orașului Teiuș; aceasta am condus-o eu. Lângă mine erau tribunii Ion Ciurileanu și Matei Nicola, mai mulți subtribuni, ca Parteniu Raț, Vasile și I. Balint, și I. Daniel. Rezerva am lăsat-o înapoi, deasupra satului Diomalu sub tribunii Ion Raț și Vasile Nemeș. Indată după 5 ore dimineața am deschis focul cu două coloane din centru, dușmanul a răspuns puternic cu artileria sa, care era cu mult mai tare decât a noastră. După aceea am înaintat cu vânătorii și am atacat. Lupta s'a încins pe șesul Teiușului, și a ținut cam un ceas. Am respins pe unguri până înaintea orașului; aici însă s'au întărit în sanșurile grădinilor. Poziția le era foarte favorabilă, noi nu puteam înainta mai departe, cu atâta mai ales că le-a venit în ajutor o trupă dela Barabanț. Ne-am retras la locul nostru de mai înainte, și am susținut focul până la 8 ore. Pe timpul acesta a înaintat o a doua trupă dela Barabanț în contra aripei noastre drepte, și o altă trupă dela Aiud în contra celei din stânga; se părea că vreau să ne încunjure amândouă aripele, ca să ne atace din spate. Astfel ne-am văzut siliți să ne retragem până la rezerva noastră dela satul Diomalu. Aici am ocupat un loc potrivit și ne-am luptat cu noroc schimbător până la 11 ore. Deși vânătorii mei făceau mai multă stricăciune în dușman, decât acesta în noi, totuși n'am putut să-l respingem. Ne întrecea în toate, numai în curaj și stăruință nu; din ceas în ceas se întărea tot mai mult. De oarece perfecții Se-

veru și Vlăduț, după ce au văzut, că fortăreața nu face nimic ca să-i sprijinească, după o luptă nu fără glorie, s'au retras în fața puterii covârșitoare, și astfel răsculații au putut întrebuiți trupe mai numeroase în contra mea.

«Pela 11 oare iarăș mi-am schimbat poziția și m'am așezat pe dealul ce are acelaș nume, ca și satul unde am fost mai în urmă. De aici am făcut mai multe atacuri asupra dușmanului, și în sfârșit ne-a succes să-l respingem în mai multe puncte. S'a retras în pădurile către Teiuș, poate ca să ne mai primească odată acolo. Noi însă nu l-am mai putut urmări; ni se isprăvisse munițiunea mai de tot, oamenii erau ruți de osteneală, pentrucă am dus în luptă toate diviziunile trupelor mele. Pierderea noastră a fost 17 morți, iar a dușmanului 80—90. Ne-am retras la Ponorul Remeții.

«La 5 sau 6 Iunie s'a răspândit stirea, că un nou corp de trupe răsculate este în marș către centrul munților. Erau Kemény Farkas și Forró, care pe la începutul lui Iunie intrară în Zărand cu o armată de 7.000 infanterie, 1 escadron de cavalerie, 19 tunuri și 4 baterii de rachete, ca să răzbune nimicirea oastei lui Hatvani, să supună munții, și așa să hotărască soarta fortăreței de Alba-Iulia. Nu încăpea îndoială că soarta Albei-Iulia era nedespărțită de a munților.. In 9 Iunie dimineața am primit de la prefectul Iancu o scrisoare, unde cere să-l ajut cu toate trupele mele în contra unui dușman așa de puternic. Spionii mei au aflat, că deodată și în legătură cu Kemény, răsculații și-au încordat toate puterile, întărind mult și trupele, care operau la pasurile munților; totuși am socotit, că pericolul cu Kemény în inima munților este mai mare, și m'am decis să alerg în ajutorul prefectului Iancu, cu 1.500 de oameni, între cari numai 300 erau prevăzuți cu arme de foc, ceilalți cu

lănci. A trebuit să las la Sălciua o rezervă de 400 de oameni, să observe mișcările dușmanului la pasurile de munți. Am încălecat, și încă în ziua aceea am ajuns la Câmpeni. A doua zi a sosit și corpul meu de trupe. Eră în 10 Iunie.

«La 11 Iunie, în revărsatul zilei, am pus trupa mea în mișcare; ca să-nii ocup locul hotărît pentru ziua aceasta în planul de operațiune comună, am trecut pe la satul Sohodol, și am ajuns pe la 10 ore înainte de amezi d'asupra satului Suhar. Pe la aceeaș oră a intrat și Kemény în Abrud. Mi-am așezat trupa la Suhar în trei diviziuni. În stânga către Cărpiniș am postat pe tribunul I. Ciurileanu cu o diviziune. În dreapta eră cu altă diviziune, Macarie Moldovan și tribunul Ion Raț. Eu am rămas cu prefectul Vlăduț la trupa principală. După amezi la 1 oră, am înaintat cu o coloană, și, scutit la spate de pădurea satului Suhar, am făcut primul atac asupra avanposturilor dușmane, care în puține minute au fost alungate până la trupa lor principală. Acum am înaintat cu o diviziune mai mare și am atacat dușmanul în poziția sa. Aici s'a început o luptă cerbicoasă, care a ținut cam jumătate de ceas. Kemény ședeă tocmai la masă, când a auzit primele lovituri de tun; și s'a grăbit îndată la câmpul de luptă. Atunci un glonț de tun i-a rupt frânela din mână. Tunul a fost îndreptat de unul din gardiștii mei din Roșia, cu numele de Teodor Jurca. În vreme ce aici ne luptam cu succes, și am respins dușmanul până în Abrud-sat, tribunul meu Ciurileanu a fost repede atacat în poziția lui de o putere covârșitoare, pus în neorânduială și alungat. Dușmanul adecă venise de către Cărpiniș prin pădure pe un drum, pe unde nimenea nu bănuia. Acum eram în primejdie, cu trupa principală, să fiu atacat dela spate; d'aceea

ne-am retras până la dealurile dela Sohodol. Acolo am încercat să oprim pe dușman; dar, în graba mare, nu i-am putut opune decât puțini luptători, și iarăși am fost respinși.

«Pe dealul dela Heteu din nou ne-am adunat; dușmanul nu ne-a mai urmărit. În această retragere au fost omorâți trei din oamenii noștri și 10 au fost răniți. Intre morți eră și tribunul Moldovanu, nimerit de o rachetă. Poziția noastră a fost trădată dușmanului; trădătorul n'a fost altul, decât un sas, care mai nainte slujise în șirurile răsvrățitorilor, mai târziu a fost prins de-ai noștri într'o luptă, a fost bine tratat și ridicat la rangul de ofițer de garde; iară acum îndată la începutul luptei a trecut pe partea ungarilor și le-a trădat locul lui Ciurileanu.

«În 12 Iunie am luat altă poziție la Vârtop, de-asupra Roșiei; aveam legătură cu lagărul Buciumanilor, și cu acesta am format aripa stângă a trupelor de operațiune.

«În 13 Iunie s'au apropiat de Roșia 240 de honvezi, și au început să jefuească în împrejurime. I-am atacat cu 80 de vânători, și i-am alungat până la dealurile Abrudului.

«În 14 mi-a trimis Kemény pe cetățeanul din Abrud Simeon Șuluț, să mă poștească la Abrud, sau în alt loc ce-l voiu hotărî eu, la o consfătuire. Am refuzat.

«În 15 Iunie, în ziua atacului general, am ocupat cu o mică parte a trupelor mele un loc în apropiere de Buciumani; tribunul meu Ciurileanu cu partea cea mai mare a oamenilor rămase aproape de Roșia.

«Ora de atac a fost fixată pe 1 după amezi; dușmanul însă n'a așteptat, ci între 10 și 11 înainte de amiază a trimis o diviziune de vre-o 1.000 de oameni cu două baterii de rachete să mă atace. Lupta s'a încins pe Șesul

Muntarilor și a ținut până la 12 ore. Am fost respinși, și în bună rânduială ne-am retras până la Gherghel. Ajunși aici, mi-am împărțit oamenii în trei cete, și am ocupat în dreapta așa zisul Lacul-Cornei, în stânga un loc în apropierea bisericei Muntarilor, și însfârșit dealul Gherghelul. Dușmanii înaintau mai ales în contra acestor două pozițiuni. Cei ce se îndreptaseră spre Muntari, duceau [cu sine și lemne aprinse, ca să pună foc satului. Am dat semn aripei din stânga să pornească în jos, în potriva acestor din urmă și să-i atace, ceea ce s'a și făcut întocmai. Dușmanul a fost respins din partea aceasta, înainte de-a avea timp să aprindă satul. Totodată am comandat decurionului Nicolae Bucureșteanu să se arunce asupra diviziunii, care voia să atace poziția noastră la Gherghel. Decurionul a tras focuri cu bun rezultat, și trei din răsculați au căzut morți imediat, mai mulți au fost răniți, ceilalți s'au retras. Atunci se ivește tribunul meu I. Ciurileanu cu 400 de oameni la aripa mea dreaptă; la începutul luptei îl înștiințasem repede și l-am provocat, să-mi vină în ajutor. Neînfricatul tribun a năvălit cu înverșunare asupra aripei din stânga a dușmanului; tot atunci am poruncit aripei mele din stânga să pornească înainte; diviziunea mea a treia, urma ca rezervă la o mică depărtare. Dușmanul cu pierderi însemnate a fost alungat până la poziția sa de mai nainte, în Șesul Muntarilor, unde se începuse lupta. Când era să se posteze din nou, prim-decurionul Grigore Murășeanu și decurionul Ion Murășanu au năvălit cu 500 de lănceri asupra centrului; 15 honvezi au fost culcați la pământ și întreg centrul respins. Dușmanul a fost urmărit neîncetat până la Gura Cornei lângă Abrud. A pierdut cu totul 55 de morți, răniții săi au fost încărcăți la gura Cornei în patru care. Noi am avut 7 morți și 10 răniți.

«Intre oarele 4 și 5 după amezai, iarăș au pornit din oraș și din apropierea lui, 3 companii de honvezi și 3 bateri de rachete, în contra noastră. Oamenii noștri se obișnuiseră cu rachetele, și le salutau totdeauna cu strigătul: «Să trăiască împăratul Francisc Iosif!» Ne-am așezat îndată în ordine de bătae și am plecat în contra celor trei companii; însă dușmanul n'a avut poftă să ne aștepte, ci s'a retras, văzând că rachetele nu ne înspăimântă.

«In aceeaș zi a încercat o altă diviziune de honvezi să intre în Roșia; la așa numita «Cetate» în fața Roșiei a fost primită și respinsă de tribunii Ion Raț și Basiliu Nemeș.

«Când în 16 dimineața ne sfătueam la Câmpeni, cum să facem un nou atac general în ziua următoare, comandantul răsculaților a folosit vremea, și sprijinit de o negură deasă, a pornit spre Zlatna în graba cea mai mare. Despre scăparea sa, și despre cursul întregii bătălii, va raportă mai amănunțit prefectul Iancu».

*

Iancu scrie (pag. 50-61) despre Kemény așa :

«Numiții prefecți (Balint, Severu, Vlăduț) abea se întoarseră din valea Murășului ¹⁾ cu trupele lor în pozițiile avute, când s'a auzit vestea mare, că Kemény Farkaș a străbătut cu o puternică armată în Zărand, unde pustiește cu foc și sabie, și se apropie tot mai tare de Abrud. Posturile noastre dela cordon au întărit știrea.

«Când adecă guvernul urguresc s'a convins deplin, că fortăreața Albei-Iulia nu poate fi cuprinsă, până când munții apuseni ai Ardealului nu sunt subjugați, iar aceștia, în ciuda tuturor mijloacelor întrebuințate, tot se mai țin,

¹⁾ Este vorba de întreprinderea nereușită din 29 Mai, la Alba-Iulia.

s'a hotărît să ducă la îndeplinire cu puterea planul de operațiune, care mai înainte sub masca parlamentărilor nu reușise nici de cât. Pentru acest scop au fost trimiși în munții Kemény, Farkaș și Forró, cu o armată de 6.500 până la 7.000 infanterie, un escadron de cavalerie, 19 tunuri de diferite calibre și patru baterii de rachete; totodată au fost întărite și corpurile răsculaților ce operau în contra liniilor noastre de cordon; armata ungurească întreagă, ce operă în potriva noastră, constă din vreo 15.000 de oameni. Pe calea dela Cluj către Oradea mare conducea operațiunile Vasvári, așa numitul «Kossuth cel mic», către Turda erau Egloffstein și Pápai, către Teiuș maiorul Iuhász, un român renegat; către Zlatna maiorul Kováts, mai departe pe valea Murășului, alții mulți.

«Starea noastră eră mai critică decât ori și când, a trebuit nu numai să îndoim posturile la cordon, ci și în lăuntrul munților aveam să întărim trupele, ca ne-altădată. Bărbații harnici de arme erau atât de ocupați în unele locuri, încât acolo sentinelele erau ținute de femei. Ele și-au împlinit datoria cu o minunată punctualitate, mai ales Buciumanele. Trupele au fost adunate de pre-tutindinea cu mijlocul obișnuit, și au ocupat locurile cele mai potrivite. Planul nostru eră, să rezistăm dușmanului cât va fi cu puțință, ca să nu ajungă la Abrud; iar dacă va intră acolo, să-l închidem, să-i tăiam mijloacele de comunicație, să-l neliniștim fără încetare, și în modul acesta să-l aducem la peire. Neobositul prefect Balint ni-a pus în vedere ajutorul grabnic cu o însemnată parte a oamenilor săi. Ne-am încrezut în Dumnezeu și în dreapta noastră cauză, și ne-am pregătit să primim dușmanul, cum se cuvine. Partea cea mai mare a trupelor, ce am adunat în pripă, am împins-o peste Cernița către muntele Vulcan. Observ, că oamenii noștri se obișnuiseră

a se bate cu dușmanul și în luptă regulată, și că după bătăliile cu Hatvani, nu duceam lipsă în arme de foc, ca până atunci.

«Cu sfârșitul lui Mai, Kemény Farkaș a trecut dela Deva în Zărand; la Brad și-a pus cartierul general. Celele sale desfrânate pustieau cu foc și sabie, tot ce mai rămăsese din sălbăticiile de mai nainte ale răsculaților. Preotul Simeon Groza, pe la începutul lui Iunie a avut cu ei lupte aspre și nu fără glorie, mai ales în Valea-Bradului. Indată după aceea s'a îndreptat îndrăznețul preot către Băița, pentru că Kemény a trimis câteva companii de honvezi, care au aprins o mulțime de case între Băița și București, au răpit vitele cornute și au omorât opt femei și copii. Groza a atacat companiile acestea cu o parte din oamenii lui, a ucis doisprezece honvezi, pe ceilalți i-a luat la goană. Vitele răpite li s'au luat, și s'au dat iarăș foștilor proprietari. După aceea Groza s'a întors și s'a așezat la pasul Buceșului, să împiedice pe Kemény în mersul către Abrud. Acolo fuseseră ridicate mai de mult baricade și șanțuri; unguirii de mai multe ori le-au stricat, românii din nou le-au întocmit.

«In 8 Iunie, înainte de răsărirea soarelui, Kemény cu armata sa a pornit în marș dela Brad către Abrud. Preotul Groza, în fața puterii prea mari, s'a retras dela pasul Buceșului. Inșă, după ce armata răsculaților trecuse, și-a reocupat locul, și în aceeaș zi a bătut o ceată de honvezi, care escortă un transport de proviant. Două care încărcate de pâine au fost prinse, celelalte alungate cu escortă cu tot, la Brad. Kemény a ocupat o poziție favorabilă la muntele Vulcan; tot acolo într'o poziție nu mai puțin favorabilă, dintre satul Blăjeni și amintitul munte, îl așteptau ai noștri. Lupta s'a început în aceeaș

zi, adică în 8 Iunie, după amiazi între 1 și 2 ore, cu un foc înverșunat de tunuri și tiraliori, și a ținut neîntrerupt mai mult de cinci ceasuri, după care ai noștri s'au retras, când a început a se înnoptă. În vremea nopții amândouă armatele au stat în liniște, observându-se una pe alta.

«In 9 Iunie trupele noastre se mai sporiseră ceva, între acelaș munte și satul Ciurileasa. Lupta s'a început la 8 ore dimineața, s'a urmat fără întrerupere toată ziua cu îndărătnicie din amândouă părțile, până când la 9 ore i-a pus capăt noaptea. Ai noștri, în ziua aceasta nu s'au mișcat din loc; după miezul nopții însă s'au retras spre Sohodol.

«In 10 Iunie, zi de Duminică, s'au făcut lupte de puțină însemnătate la avanposturi. Intre acestea au sosit și oamenii prefectului Balint, sub conducerea bravului tribun Ciurileanu, la Câmpeni. Prefectul sosise acolo deja Sâmbătă seara. În noaptea spre 11 Iunie, s'au pus în mișcare către câmpul de luptă și trupele acestea întărite cu altele. Dacă Kemény ar fi știut, că oamenii ce i s'au opus în ziua primă, nu făceau mult peste 1.000 și a doua zi cam 1.600, ar fi intrat de mult în Abrud; însă locurile acestui ținut, fac să poți înșelă totdeauna pe dușman în această privință.

«In 11 dimineața, trupele noastre erau deja pe dealurile dela Sohodol, într'o poziție mai mult defensivă, după ce eră lămurit, că Kemény nu poate fi scos ușor din poziția sa dela Ciurileasa; se și deprinseseră oamenii să se măsoare cu dușmanul pe dealurile Abrudului, și de aceea mulți au cerut să-l lăsam să intre în Abrud. Cât pentru Kemény, se pare că și el doreă să fie în Abrud; căci deodată s'a ridicat cu tot lagărul său și, puțin infestat de noi, a intrat în oraș la 11 ore. Kemény și-a pus car-

tierul la preotul și protopopul român Absolon. Trupele au înaintat îndată dela Sohodol la Suhar. Diviziunile lor postate pe dealurile de aici, erau conduse de prefectii Balint, Vlăduț și Moldovan, și tribunul Ciurileanu; acolo mai erà și forestierul Schuster, centurion al gardei naționale române din Abrud. Am hotărît să nu lăsăm în pace pe dușman la Abrud. Numiții comandanți au pornit la atac de pe dealurile Suharului. Era tocmai 1 oră după amiazi, când focul tunurilor și al tiraliorilor a deschis lupta. Kemény tocmai ședeà la masă; când a auzit bubuitul tunurilor, s'a sculat și a zis către cei de lângă sine: «Obraznicii! nu-mi dau pace, nici să prânzesc în liniște», și s'a grăbit la locul de luptă. Vânătorii noștri făceau minuni de vitejie, dușmanul erà tot mai strâmtorat către oraș. Și tunurile noastre au avut efect; în deosebi s'a distins bravul vânător din Roșia, Jurca Todoruț. De oarece n'aveau artileriști, românii își puneau pușca pe gura tunului; mai întâiu ținteau cu ea, și apoi, după pușcă îndreptau și tunul. Așa a făcut și numitul vânător cu un tun, care l-a îndreptat el însuși, și cu loviturile sale sigure a stricat mult dușmanului. Odată a țintit asupra lui Kemény, acesta tocmai făcuse o mișcare cu calul, și prin aceea a scăpat de o moarte sigură, căci glonțul a nimerit frânele și i le-a rupt din mână. Kemény însuși a povestit la masă întâmplarea, lăudând pe români, că deși n'au artileriști, totuși știu să tragă cu tunul. Așa a ținut lupta până la 6 ore seara. În toate punctele respinsesem pe dușman până în oraș și în împrejurimea lui; însă acum s'a schimbat norocul. Un sas, al cărui nume l-am uitat, însă pe care centurionul Schuster îl va cunoaște, căci a garantat pentru el, a fost prins d'ai noștri într'o luptă de mai nainte, și ca sas—pentru că sașii, cel puțin așa credeam, se luptau pentru

o cauză comună cu noi,— a fost bine tratat; centurionul Schuster îl pusese decurion la diviziunea sa. Îndată la începutul luptei, fiind el între tiraliorii dinainte, a trecut iarăş la răsculaţi şi a trădat lui Kemény, cum am aflat mai târziu în Abrud, poziţia noastră şi tăria fiecăreia diviziuni a trupelor. Fără veste, duşmanul se aruncă cu o mare putere asupra locului, în care eram noi mai slabi, şi adevă în stânga, unde eră postat Ciurileanu; îl resping repede, şi prin aceasta partea cea mare a trupelor eră să fie despărţită şi înconjurată. Când prefectii Balint şi Vlăduţ au observat lucrul, au comandat îndată retragerea. S'au retras până la dealurile Sohodolului. Aici s'au oprit şi s'au mai luptat o jumătate de oră; dar şi de astădată au trebuit să se retragă. Pe dealul Heteului iarăş s'au oprit, şi s'a restabilit ordinea. Duşmanul însă n'a mai înaintat. Cu aceasta s'a terminat lupta în ziua aceasta,— eră dejă târziu seara.

«În aceeaşi zi, două companii de săcui escortau din Brad cătră Abrud un mare transport de bucate. Preotul Groza, care tot mai ţineă ocupat pasul dela Buceş, a atacat cele două companii de săcui la numitul sat, a omorît 15 oameni, între care şi un sergent, a prins 38 de care încrăcate de pâine şi două care de slănină, pe celelalte cu săcui cu tot, le-a respins cu atât tărie, încât nici n'au mai încercat a se oprî în Brad, ci au fugit drept cătră Deva. Groza a pierdut numai un mort şi puţini răniţi.

«În 12 Iunie am ţinut în lagărul general dela Câmpeni un consiliu de război, unde am decis să năvălim asupra duşmanului din mai multe părţi şi să nu-l lăsăm în pace. Până acum îl atacasem mai mult din partea de cătră Zărand, ca totodată să-i tăiem comunicaţia cu Ungaria şi în deosebi cu ţinutul acesta; însă deoarece trupele lăsate la Brad, pentru escortarea transportului de pro-

viant, au fost de două ori bătute de Groza, și în sfârșit s'au risipit și au fugit la Deva, acum era cu puțință să împărțim altcum trupele. Preotul și prefectul *Balint* s'a întors în stânga cătră Roșia, și a ocupat poziția d'asupra orașului, la *Vârtop*; totodată s'a pus în legătură cu la-gărul tribunului Faur la Bucium. Astfel s'a format și s'a mai lărgit aripa stângă. Preotul *Groza* a primit ordin să lase o mică diviziune pentru păzirea pasului dela Buceș; iar el, cu partea cea mai mare a oamenilor, să înainteze cătră Știurț și să opereze la aripa dreapta.

«In ziua aceasta m'a provocat Kemény în scris, să depun armele, împreună cu ceilalți prefecti și tribuni, și să fac pace cu ungurii; el mă asigură, pe onoarea de ostaș, că nimenea nu va fi tras la răspundere pentru cele trecute; la dincontră amenință, că ne va stârpî pe toți, până la ultimul copil din fașă. I-am răspuns, că arma hotărește. Ziua a trecut fără luptă, asemenea și noaptea în liniște, observându-ne unii pe alții.

«In 13 Iunie au fost lupte toată ziua, în mai multe puncte și cu noroc schimbăcios; îndeosebi grele au fost la centru, unde comandau prefectul Vlăduț, tribunii Andreica, Olteanu, Boeriu ș. a. Prefectul Balint a pus în desordine două companii, trimise de Kemény la Roșia. Când s'a înnoptat, răsculații s'au retras în oraș și în jurul acestuia. Și căpitanul Ivanovich a făcut astăzi o ușoară mișcare cu rezerva dela Câmpeni până la dealul Peliș; în aceeași zi s'a reîntors la Câmpeni, fără a se mai apropiă de câmpul luptelor. In ziua aceasta s'a prins o scrisoare, adresată lui Kemény de ofițerul bătut de Groza, când cu transportul de bucate; în scrisoare, ofițerul mărturisește bătaea mâncată, și se crede a fi bătut de prefectul Balint, și nu de Groza, rugând pe Kemény să-i spună altă cale, pe care să ducă armatei cele trebuincioase.

«Bucatele erau în adevăr pe sfârșite, căci în 12 Iunie, soldații lui Kemény au mâncat ultima pâine; după 12 Iunie își alinau foamea cu tărâțe și cu grăunțe de cucuruz, ce au găsit în casele părăsite ale abrudenilor. Dar și hrana aceasta ticăloasă avea să se isprăvească în două zile. În 14 Iunie a încercat Kemény o înțelegere cu românii și a trimis prefectului Vlăduț o scrisoare, unde nu mai amenință, ci mulțamește prefectului că acesta a apărut pe Câmpie, bunurile lui — ale lui Kemény, adecă — atât de bine, încât nicăiri nu i s'a întâmplat vre-o pagubă; după aceea l-a poftit la o convorbire, garantându-i siguranță deplină. Prefectul însă i-a răspuns, că nu numai în el nu se încrede, dar nici chiar în prezidentul guvernului unguresc. La prefectul Balint a trimis Kemény pe Simeon Șuluț, un român din Abrud, ca să-l invite la o vorbă în Abrud, ori în alt loc; dar și el a refuzat...

«Noi am hotărît pe ziua de 15 un atac de tote părțile, și dacă acesta n'ar reuși, al doilea atac pe ziua de 17 Iunie. Spre locul acesta au fost ocupate următoarele poziții :

I. Preotul și prefectul Balint a rămas în locul său către Roșia, în legătură cu Buciumanii. Această poziție erà aripa stângă.

II. Lângă drumul mare spre Câmpeni, la Cărpiniș, a fost postat bravul preot de acolo, Ion Fodoreanu; la Sohodol erà preotul și tribunul I. Gomboș. Aceștia formau centrul, sub grija prefectului Vlăduț.

III. Nu departe de Sohodol, între satul acesta și Suhar s'a postat preotul și prefectul N. Vlăduț, cu tribunii Andreică, Olteanu și Russu, și cu centurionul Iambor; se întindeau cu diviziunile lor spre Cernița și formau aripa dreaptă. Prefectul N. Vlăduț comandă atât centrul, cât și aripa dreaptă.

«Mai departe, spre sud-est, la Știurț, aparținând tot la aripa dreaptă, dar neatârnat în operațiunile sale, aveà să-și ocupe locul Simeon Groza ; dar încă nu sosise.

«De alfel în ziua aceasta, au fost numai hărțueli neînsemnate la avanposturi.

«În 15 Iunie n'a așteptat Kemény atacul nostru, pentru-că starea sa necăjită nu-l lăsà să aștepte mișcările altora, ci a început el să atace. Mai întâi a trimis cam o mie de oameni în contra Buciumanilor, unde prefectul Bălint comandà în persoană. Ai noștri la început s'au retras ; însă îndată au ocupat o poziție mai favorabilă. Lupta a fost reînviată și a durat mult timp nehotărîtă. Într'aceea prefectul a înștiințat repede pe tribunul său Ciurileanu, care erà cu lagărul mai mult cătră Roșia, și l-a chemat în ajutor. Ajutorul a sosit la timp potrivit și prefectul acum a dat el năvală. La 5 oare după amiază, dușmanul în partea aceasta erà cu totul frânt, și urmărit cu mari pierderi din partea sa până la Abrud. La o oră după amiază, Kemény a fost atacat și dela centru de preoții Gomboș și Fodoreanu, iar dela aripa dreaptă de prefectul Vlăduț. Când a înserat, erà respins în toate punctele, și urmărit până în pozițiile sale de mai înainte. Preotul Groza sosise prea târziu la locul ce i s'a hotărît la Știurț, și așa Kemény a putut să-i opună o trupă mai însemnată. Lupta cu Groza a durat aproape fără întrerupere, până târziu după miezul nopții.

«În ziua aceasta a suferit Kemény cea mai mare pierdere... Seara la masă, se spune că ar fi zis : «Dracul să se mai bată cu popii !»

«În 16 dimineața, îndată după ivirea soarelui, mai mulți prefecti și tribuni erau adunați în Câmpeni să se nțeleagă asupra atacului al doilea, ce aveà să se facă în ziua ur-

mătoare. Aceasta însă nu mai erà de trebuință, pentru că în revărsatul zilei Kemény a poruncit să fie atacat din nou cu puteri întărite, preotul Groza, poate de aceea, ca să atragă atențiunea noastră spre partea locului; el, Kemény însă, pela 9 oare, în cea mai mare grabă a început retragerea spre Zlatna... A avut noroc de o negură foarte deasă, care în aceste ținuturi muntoase rareori se împărtie mai curând de ameazi. Când trupele au observat fuga lui Kemény, el trecuse binișor înainte. Cu toate acestea, mai multe cete au alergat după el, luptându-se cu trupa din urmă a fugarilor. Când au sosit la Valea Cerbului, au fost văzuți de Buciumani și Mogoșeni. Cauza că au fost băgați de seamă, era faptul că fugarii nu se puteau reține d'a nu aprinde casele din apropierea drumului. Atunci s'au ivit vitejii feciori de munte, s'au aruncat asupra lor pe moarte și viață, înarmați unii cu puști, cei mai mulți cu lănci, coase și furci. Strigătul jalnic: «*oda vagyunk*» (suntem pierduți) răsuna din toate gurile; soarta lui Hatvani le plutea înaintea ochilor. — Kemény a fost destul de prevăzător, și cu trei ore înainte de a pleca, trimisese pe maiorul Forró cu o trupă tare, să repare podul dela Dealu-Mare, să strice și să delătore baricadele și alte pierderi d'acolo. Fără această prevedere, ar fi fost neapărat pierduți; pentru că Buciumanii ușor i-ar fi putut reține până atunci, până când trupele noastre i-ar fi înconjurat de toate părțile. Cu toate acestea Buciumanii au omorât la Valea Cerbului 145 de oameni și au cuprins două care, cu puțină muniție și haine. Și Simeon Groza a ajuns o trupă d'a fugarilor și le-a făcut stricăciune strașnică cu lăncerii săi.

«Astfel s'a terminat bătălia de nouă zile cu Kemény. El a pierdut peste tot mai mult de 500 de morți; numărul răniților este necunoscut, au fost încărcăți pe vreo

60 de cară și transportați în diferite spitale din Ardeal».

Asă vorbește Iancu.

Un căpitan ungar, cu numele *Gabányi*, care a luat parte în campania ultimă din Munții Apuseni, arată impresiunile sale în două corespondențe, apărute în ziarul «*Honvéd*», nr. 147 și 154, 1849, și traduse nemțește în citata broșură, II, 204 sq. Din mărtusirile acestui martor ocular, deși lăudăros, reținem câteva :

Corespondența primă poartă data : *Abrud, 14 Iunie*, va să zică e scrisă a treia zi după intrarea lui Kemény în oraș, e adresată către un oare-care Francisc, și zice :

«Îți scriu din munți... În 5 l. c. am sosit la Deva, de aici am continuat marșul, și când am ajuns în Brad, a venit în 7 Iunie și colonelul Kemény Farkaș, căruia i s'a încredințat războiul contra Moșilor... A doua zi, în 8, de dimineață, am pornit către Abrud; abea înaintasem un ceas și jumătate, Moșii au și atacat avanposturile noastre; noi am dat câteva pușcături de tun și rachete, și am urmat drumul; însă abea în 11 Iunie, pe la amezzi, am intrat în Abrud. Să fi văzut voi marșul nostru! grămezi de arbori, șanțuri, stânci prăpăstioase, iar Moșii fără încetare neliniștind armata noastră, când în dreapta când în stânga; cărări neumblate în adevăratul înțeles al cuvântului, și pe d'asupra trebuia să ne ducem noi tunurile; o parte din armată făcea drum, alta trăgea la deal tunurile și carele cu munițiune, iar a treia se luptă. Trebuia să vedeți voi marșul nostru, ca să vă puteți face idee ce va să zică o expediție în munți. Locuitorii (maghiarii) Abrudului, cari au scăpat de sabia românilor (pretutindenea sunt numiți «*oláhok*»), au plâns de bucurie la intrarea noastră, însă lacrimile lor de bucurie în curând s'au schimbat în lacrimi de jale și groază. Nici nu ne întocmisem lagărul afară din oraș, când dușmanul

se și ivi pe drumul Câmpenilor. Alarma răsună! iar poporul (ungurii din Abrud), care plângea la intrarea noastră, acum (la auzul *tulnicului!*) vărsă lacrimi înfiorate cu gândul la catastrofa din Mai, când cu Hatvani. Moșii ocupară un loc ridicat și, de pe înălțimi, salutară pe honvezii noștri cu lovituri de tun... Un glonț de șase funți a nimerit frâul dela calul colonelului Kemény, care cu gândul să încalice alt cal, tocmai își dădea calul unui husar; un alt glonț de 12 funți a zburat abea de-o palmă peste capul meu și al colonelului; în sfârșit ni s'a urit gluma, Kemény a comandant honvezilor: Asalt! și cu vre-o *trei(?)* honvezi au respins pe dușmani. Moșii au fugit, și noi ne-am luat după ei, alungându-i până ce s'au oprit în vârful unui deal, și s'au așezat iarăș în linie de bătaie; îndărătul lor stăteau cetele lor, tunurile și tribunii, cari cu sabia în mână îi mânau împotriva noastră; glonțurile lor sburau atât de des, încât am lăsat nădejdea să mai pot scrie vre-o dată. Inșă rezistența lor a fost înfrântă repede (?). Kemény eră pretutindenea în frunte... Am urmărit dușmanul până seara către opt ceasuri, alungându-l până aproape de Câmpeni numai cu o $1\frac{1}{2}$ de companie (?) de soldați... Nu numărul, iubite amice, ci spiritul și comandantul formează forța armatei. Pe vremea lui Hatvani românii ne-ar fi nimicit; Kemény îi bate cu vre-o doi oameni și-i scoate din pozițiuni, care le-ar putea apăra cu o singură companie în contra unei oștiri de o mie de oameni. Numărul dușmanului se urcă la vre-o zece mii (!?). L-am alungat cu baioneta (!)... Din partea noastră a fost rănit un honved; din partea românilor au căzut mai mulți, însă blăstămații și-au dus morții cu ei. In 13 Iunie iarăș s'a dat o luptă, la care eu n'am putut lua parte... Bravul nostru comandant repede a isprăvit tot. Astăzi (în 14)

a fost o zi mai fierbinte, decât cea de alaltăieri. Căpitanul Szász Mózes, cu husarii din regimentul Alexandru, a dat asalt de două ori asupra tunurilor dușmane; însă husarii fiind recruți, l-au părăsit, iar românii l-au înconjurat, și căpitanul are să-și mulțumească viața numai sa-
biei sale și românului acela, care n'a țintit cu trei de-
gete mai jos, și așa i-a gurit numai ceacăul. In partea
noastră au căzut trei honvezi din batalionul 50, și un
locotenent de husari va muri poate într'un ceas. Dea-
lurile și tufișurile sunt pline(?) de români morți, la unul
dintre căzuți am găsit eu *optsprezece* împunsături de
baionetă. Lui Kemény îi place baioneta, — tunurile și ra-
chetele rămân de obicei îndărăt. Kemény are numai o co-
mandă : «Nainte, copii, după mine !» Cine nu vrea să priceapă
această comandă, acela, mai ales dacă-i ofițer, nu cutează
să i se arate în față, după bătaie. Adio ! nu mai am timp
de scris. De voi trăi, îți voi comunica și de aici încolo
întâmplările însemnate din această dramă a munților».

(Continuare în 24 Iunie 1849). «In 15 Iunie muntenii
ne-au atacat din cinci părți, ne-am luptat toată după
amiaza; la câte un post aveam abea o companie, iar
tufișurile și movilele toate erau acoperite de dușmani;
însă bravura soldaților noștri și pilda înălțătoare a
conducătorului au ieșit în tot locul (?) biruitoare; ro-
mânii au luat-o la fugă, și noi seara la 10 ceasuri am
ajuns la Abrud, la orașul prefăcut în cenușă. In 16 di-
mineața, lupta s'a renoit și a ținut până la șase ceasuri;
la 7 am dat un atac nou, ne-am luptat până la 9 ore
și am respins dușmanul. Iubite amice ! Până acum ți-am
scris despre luptele noastre; însă ce suferințe am îndurat,
nu pot să-ți scriu. Oamenii noștri, începând din 9 Iunie
n'au primit nici o pâine, puțină carne, și nici o sare;
ne-am nutrit cu măcriș... Trupa întregă n'are încălță-

minte; feciorii noștri se urcă desculți pe dealurile cele mai înalte, hainele lor sunt atât de zdrențuite, încât valahimea este elegantă, în comparație cu ostașii noștri. Cu asemenea armată comandantul nostru a bătut (?) de cinci ori dușmanul; însă, ca să o putem nutri, trebuie să o scoatem din Abrud; la din contră, în 48 de ceasuri cu toții ar fi perit de foame, cum pier muștele toamna. Foamea a fost dușmanul nostru, nu Moții, pe care i-am bătut pretutindenea și i-am respins. «(Tot așa a raportat Hatvani din Zărand, că a bătut «pretutindenea» pe Moți, și că pe urmă s'a retras. Nota editorului dela «*Die Rumänen*»). Drumul către Brad și Zlatna eră întrerupt; ca să nu murim de foame, trebuie să ne rupem alt drum. Am pornit în 16 către Zlatna; dar abea am ajuns între dealuri, amicii noștri, Moții, s'au și arătat, și onorându-ne cu focuri neîntrerupte, ne-au însoțit până la un pod pe care îl stricaseră. Aici, trebuie să recunosc, când am zărit podul, am crezut că tunurile noastre sunt pierdute; însă colonelul Forró a dispus, pe unde să încunjurăm podul, am săpat ici și colo, am cărat pietri și crengi; nu terminasem lucrul, când ni s'a raportat că Moții vreau să pună mâna pe tunurile noastre, care se aflau la centru; trupele d'acolo se clătinău, când Kemény atacă pe Moți, omorî mulți dintr'înșii, și-i respinse. În vremea luptei am dus tunurile peste trecătoarea primejdioasă. Focurile tot mai țineau, totuși fără piedică am sosit la Zlatna pe la 9 ore. În apropierea Zlatnei am dat de un comisar de proviant, cu 4 mii de pâni și un vas de rachiu... Indată ce ne vom procura proviziune, munițiuni și îmbrăcămintele trebuincioase, ne întoarcem iar la munți. (Vezi bine!). Să-mi dai voie, iubite amice, să-ți spun, că această campanie face onoare celui mai mare general din lume... Și să nu crezi, că războiul cu Moții ar fi iac' așa

o vânătoare de șoareci. Napoleon însuși a avut multă bătaie de cap cu guerila din Spania. In locurile muntoase toate tufișurile, toate delușoarele, toate stâncile trebuie luate una câte una; și după ce le-ai luat, totuși nu-s ale tale; dușmanul, pe cărări și cotituri bine cunoscute, dispare și se ivește la spatele tale; prin urmare numai punctul acela îl poți numi al tău, în care ai stat în ultimul moment. Intre Zlatna și Abrud este un pas strâmt; numai atât să vezi tu, și să te convingi despre însemnătatea războiului cu Moții. Inchipuește-ți o vale adâncă, încunjurată de vârfuri înalte, și lungă, cale de patru ceasuri; pune baricadele, și podurile stricate, iar după fiecare arbore câte un român, care pândește să-ți scurteze zilele, și vei avea idee despre războiul cu Moții. *După părerea celor mai experți ofițeri d'ai noștri, Moții nu sânt lași, țin focul mai bine decât soldații lui Puchner, dar toate acestea nu pot să-i mântuiască. Abrudul și Zlatna sunt ruine, sunt mormânturi mari, unde spiritele ungarilor omorîți strigă înaintea lui Dumnezeu și a națiunii, răz-bunare!* Cine a văzut odată Aiudul, Abrudul, și Zlatna, trebuie să zică: astfel de vandalizm numai valahii sunt capabili să comită. In sfârșit, cu vorba lui Cato cel bătrân, — care zicea: *Hoc censeo, et Carthaginem esse delendam*, — zic și eu: «Rassa de răsvrătitori să o stârpim fără milă!» — Așa sfârșește căp. Gabányi.

Vorba e: Kemény a fost bătut în munți și alungat de români.

Groaza ce a cuprins pe ungurii ardeleni, când au văzut că și Kemény a mâncat bătaie, se vede și din ziarele lor d'atunci, precum și din unele fapte caracteristice. Tremurând de frica românilor răz-bunători, locuitorii *Clujului* în timp de noapte au fugit din oraș de șapte ori, cei

din Turda de patru ori, cei din Oșorhei de trei ori,— numai la auzul că vin Moșii Iancului.

*

Continuăm raportul lui Balint :

«In 17 Iunie trupa mea a pornit îndărăt spre Sălciua de unde primisem știri foarte întristătoare. Ungurii din întreg scaunul (ținutul) Arieșului s'au răsculat și au făcut prădăciuni ne mai pomenite, în satele românești din apropierea pasurilor. Trupa lor de frunte erà un batalion de vânători, condus de crudul Velics, băiat de spițer din Turda. El a luat parte cu toată familia sa la revoluție, cu femeii cu tot. Fiica spițerului a ridicat pe chel-tuiala sa o companie întreagă pentru armata răsvrătitorilor. Comanda supremă asupra cetelor desfrânate o aveau Egloffstein și Pápai Lajos. In 19, 20 și 21 Iunie, tribunul I. Ciurileanu și subtribunul Partenie Raț au avut loviri sângeroase cu dâșșii; dar în 21 au fost bătuți și goniți. Eu am alergat în ajutor, și în 23 Iunie am atacat cu toate trupele mele pe răsculații staționați la Pociaga. După o luptă aspră de două ore, mi-a succedat să-i pun pe fugă; ei au avut 21 de morți, eu în ziua aceasta am avut 5 morți.

«In 25 Iunie dușmanii, întăriți cu nouă trupe, s'au ivit din nou. M'am postat între Pociaga și muntele Alescău, în depărtare de două ceasuri dela Ofenbaia. Numai pe calea aceasta puteau ajunge ungurii în numitul oraș. După lupte sângeroase, în 25, 27 și 29 Iunie, când de trei ori am condus la asalt pe lăncierii mei, dușmanul a fost bătut și risipit. In aceste trei zile răsculații au pierdut mai mult de 90 de oameni, zdrobiți mai ales de lăncieri. In vremea asaltului întreit, de partea mea au căzut 10 morți, și de trei ori atâția răniți.

«In vreme ce noi, în jumătatea a doua a lunii acesteia, ne băteam cu răsculații, bandele lor sălbatice au prefăcut în cenușă satele : Sagacea, Orești, Băișoara, Muntele Băișoarei, Cacova Iarei, Masca, Runcul, Lunca... Din 29 Iunie ei n'au mai cutezat să ni se împotrivescă în câmp deschis ; s'au mărginit să ne calce tâlhărește, și la începutul lui Iulie au mai devastat satul Debeleu.

«Zădarnice au fost toate încordările comandanților răsvrățiți ; scopul lor de a ocupa Ofenbaia și de a se întări acolo, ori măcar s'o pustiască, a rămas baltă pentru totdeauna. — Astfel a fost scăpată, între altele, și averea camerală în acest oraș, cum dovedesc actele ce mi-au dat oficiile de acolo.

«Când o mare parte a Ardealului a fost recucerită de trupele întrunite împărătești, rusești și austriace, iar trupele maghiare după o luptă de șase ore, întâmplată în 25 Iulie cu bravul prefect Axente Severu, în noaptea următoare s'au retras dela fortăreața Alba-Iulia, am primit ordin dela comandantul acestei fortărețe, să mă îndreptez cu trupele mele spre Turda și Cluj, și să rezist răsculaților, dacă ar vrea să se retragă în munți. Indată am dezarmat pe ungurii din Trăscău, Lita, Savadisla și Vlaha, și în 26 August m'am dus la F. M. L. contele Clam-Gallas în Cluj. Aici mi s'a poruncit să-mi trimit oamenii acasă, fără arme, pentrucă ungurii sunt frânți cu desăvârșire.

«In 31 August am adunat trupele mele la Petrid, și aici în fața căpitanului David Ursu le-am ținut o vorbire, unde în numele împăratului și al națiunii române, am mulțămît bravilor oameni pentru curajul lor, pentru stăruința rară și pentru vitejia lor. I-am mângâiat cu încredințarea că durerile lor vor fi cercetate și vindecate, jertfele lor grele vor fi băgate în samă, pagubele ce au

suferit ei și frații lor în vremea războiului, vor fi răsplătite, și dorințele națiunii române împlinite... I-am îndemnat să fie și mai departe credincioși împăratului și națiunii lor, să se supună legilor, și să trăiască în pace și bună înțelegere cu celelalte națiuni. După aceea li-am spus porunca pentru depunerea armelor. Toți le-au depus, și eu le-am predat îndată comandai militare din Turda.

«Astfel se sfârșesc operațiunile mele în acest fatal războiu. Eu sunt gata să port răspunderea, pentru tot ce am întreprins și am făcut într'însul».

«Roșia, în Noemvre 1849».

George Bariț, face la sfârșitul raportului oficial al lui Balint, între altele, observările următoare :... «După atâtea zeci de comune românești date flăcărilor, începând îndată din Octomvrie, după adunarea săcuilor la Agyagfalva și plecarea lor pe Câmpie până la Reghin, între flacări, omoruri și devastațiuni sălbatice, ce înțeles mai au necurmatele văierături și lamentațiuni pentru orașul maghiar Ajud? (Se știe, că maghiarii au publicat volume, despre nenorocirea Aiudului, și au scris fantazii despre conducătorii români). Represalie a fost aceea, alta nimic; și încă represalie luată de români cu știrea colonelului Losenau, care se încercă să taie calea generalului Bem de cătră Alba-Iulia... Dacă Simeon Balint, în calitatea sa de prefect, în acea parte a comitatului Turda, nu ar fi operat cu *energie* și cu *prudență* rară; dacă el n'ar fi știut să scoată ca din pământ, cete de vânători, arme și munițiuni pentru aceștia; dacă nu s'ar fi aruncat orbește cu asalt asupra artileriei ungurești, ca să-și câștige și tunuri, poate fi oricine convins, că din mulțimea comunelor românești, câte se află pe largul teritoriu dintre orașele Turda, Iara, Ofenbaia, Trăscău, nici

una n'ar fi rămas neaprinsă și nedevastată de insurgenți, și sute de familii românești ar fi fost exterminate. ... Abea se începuse revoluțiunea, pe când tribunalul negru și secret, la început întocmit la M. Oșorhei, decisesse *ca toți românii câți știu carte, să fie uciși*, pentru că poporul să fie lipsit cu totul de conducători. Mai ales oamenii tineri știutori de carte, erau persecutați pe moarte; iar pe unde nu puteau pune mâna pe tineri, omorau pe părinții sau pe frații lor. Așa de ex. tatăl lui Alexandru (Papiu) Ilarianu, paroh în Budâi (comit. Turda) fu spânzurat, numai din cauză că n'au fost în stare să pună mâna pe fiu-său. Asupra familiei parohului Ioan Pop Bariț, paroh în Petrid, aproape de Turda, fusese decretată sentința de moarte pentru toți membrii ei, tată, mamă, cinci frați și o soră, mai mult din cauza fratelui mai mare (George Bariț), cunoscut pe atunci în țară, ca fondator și redactor al «*Gazetei Transilvaniei*» și al «*Foii pentru minte, inimă și literatură*». Pe tată-său, căzut la un morb greu în Ianuar 1849, erau să-l împuște în așternut, dacă ofițerul comandant n'ar fi aflat cu cale să-l cruțe, până ce se va însănătoși bine, pentru ca după aceea, să-l spânzure în Turda cu paradă. Mama lor a scăpat de moarte sigură, ascunsă sub o sanie încărcată cu paie, după aceea trei luni ascunsă într'o moară, cu vestminte schimbate. Frații lui au scăpat cu viața în munți la Balint, unde apoi au dus în cap de noapte și pe tată-său, la neuitatul protopop gr. oriental Iosif Ighianu, vechiul său amic. Doi unchi ai lui Bariț, anume Leon Cornea, paroh gr. or. în Șarpotoc, maltratat și mort în temnița din Turda, iar celalt Petru Borș, om trecut de ani 60, aflat cu totul neculpabil și liberat, fu omorât de cătră plebe în piața Turdei. Protopopul septuagenar Vasile Turcu din Catina, care se trăgea din familie no-

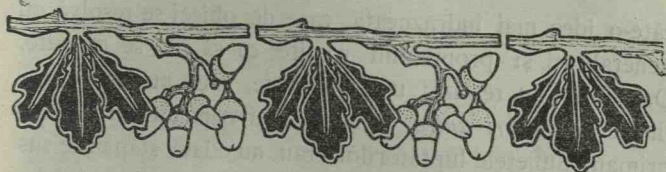
bilă, cum și un alt preot au fost spânzurați în Cluj fără cea mai mică vină, numai din prepus, din sete de sânge. Mai multe sute de români știutori de carte, bisericieni și mireni, au avut să mulțumească lui Dumnezeu că au rămas cu viață, singur și numai prin scăparea lor în munții apuseni, în oastea lui Simeon Balint, în a lui Avram Iancu și la Axente».

AXENTE SEVERU

FUNDAȚIA REG

După o fotografie modernă.

III.

DUPA REVOLUȚIE

Jăluiri și proteste. — „Academie”. — Jertfe. — Decorațiuni. — Schwarzenberg. — 1852. — Iancu, — Casele parohiale. — 1862. — O predică la 1867. — Ar. Densușianu. — 1880. — Incheere.

Nu numai cu sabia, cu lancea, ci în acelaș timp și cu pana trebuiau românii să poarte o luptă aspră, ca să se afirme în viața publică a țării, ca o nație care cere cu tărie drepturi omenești și cetățenești.

Jalbele și protestele românești înaintate către împărat și către guvern, începând din 25 Fevruarie 1849 până în 16 Ianuar 1851, va să zică în vreme de abea doi ani de zile, formează un volum mărișor de 128 de pagine ¹⁾.

Cu totul avem 26 de petiții, jăluiuri și proteste, unele eminent compuse.

Intre subscrieri găsim numele tuturor bărbaților frunțași și membri în deputațiunile trimise la Viena: Șaguna episcopul, celalt episcop Șulut; dintre Mocionești, aflăm pe Ioan, Lucian și Petru; protopopul Ion Popazu, Laurian, E. Hurmuzachi, adv. V. Babeș, episcopul dela Orade Erdélyi, canonicul Cipariu, I. Maiorescu, Simeon Balint, Iancu, Bărnuț, A. Florian, ș. a., ș. a.

Actele acestea, înaintate de români, cuprindeau uneori

¹⁾ *Die Romanen der österreichischen Monarchie*, III. Wien, Gerold, 1851.

câte-o idee mai îndrăzneată, care de obicei se resolvă cu generalități și promisiuni rostite ca să nu se execute. Dacă nu s'au realizat unele dorințe, e că nu erau susținute cu *puteri unite*, nici de înșiși oamenii cari le exprimau. Sufletele luptătorilor erau, nu odată stăpânite sus de intrigi, bănuieli, nedreptățiri, iar jos de lipsa înțelegerii, de invidie și certe.

O facultate juridică sau «*Academie de drepturi*» românească în Ardeal, eră idea multor buni români. Ideea nu părea din cale afară îndrăzneată: ungurii aveau pe a lor la Cluj, sașii asemenea una la Sibii, unde limba de propunere eră limba lor maternă; iar românii, marea majoritate a țării, n'aveau nicăieri;—nedreptatea eră învederată.

Petiția din 1 Sept. 1849 este înaintată către ministerul de culte, — românii cer să se deschidă în 1 Octomvrie facultatea juridică, cu șase profesori (cu câte un onorar de opt sute florini m. c.) și cu trei cursuri anuale, — locul facultății aveà să fie *Blajul*.

Petiția a doua, din 10 Ian. 1850 cere între altele, mai mult decât o facultate, o *universitate* românească «*la un loc potrivit*», — Blajul nu se mai pomenește, — dar se așteaptă totodată și rezolvarea petiției din 1 Sept. a. tr.

A treia petiție, în acelaș obiect, e făcută în 29 Decemvrie 1850.

A patra, în sfârșit, în 16 Ianuarie 1851.

Petiția din Decemvrie poartă semnătura celor *doi episcopi români*, a lui Iancu, Bărnauț, Cipariu. Acum românii cer să li se întemeieze o facultate filozofică-juridică la (Blajul căzuse) — la *Cluj*, unde ungurii aveau p'a lor.

Felul greșit, în care românii cereau să li se încuviințeze o «*Academie de drepturi*», a ușurat refuzul stăpânirii. Cererea nu li s'a îndeplinit, și o idee, care mul-

tora li s'a părut atât de frumoasă și românească, a fost dusă în mormânt de plăzmuitorii săi.

*

Jertfele, în sânge și averi, se urcă la cifre mari. Românii ardeleni au pierdut în revoluție 35—40 de mii de oameni și aproape patru sute de sate pustiite, în parte sau de tot, — între care *Zarandul* își ia partea cea mai însemnată, cu 90 de sate arse.

Paguba în casele devastate din comunele românești, și paguba în bani și vite și hrană, stoarse cu puterea, se socotește la șase zeci de milioane de coroane.

Dintre prefecții legiunilor au fost omorâți patru: *P. Dobra, I. Buteanu, Bătrâneanu* și *C. Roman*, și doi subprefecți: *Simonis* și *Todoranu*; tribuni au fost omorâți zece: *Papiu, Gregorianu, Pauleti, Chendi, Telechi* și alți cinci; iar centurioni și decurioni peste o sută, plus tot atâția preoți români, spânzurați sau împușcați.

Pierderile acestea și luptele purtate de cei mai buni ai noștri, nu puteau să fie zadarnice, — s'au obținut rezultate de mare însemnătate pentru desvoltarea noastră de mai târziu, s'au întemeiat așezăminte culturale de care nu mai avusesem, viața noastră economică, școlară și bisericească a luat avânt ce nu se mai poate tăgădui, un avânt recunoscut de cei mai îndârjiți adversari ai românilor din Ardeal și Ungaria.

*

Aceia dintre prefecți, cari după revoluție au rămas în viață, pentru vitejia dovedită în câmpul de lupte au fost decorați; iar pentru daunele suferite în averile lor, cu întreținerea oamenilor sub arme, au fost remunerați.

Atât împăratul din Viena, cât și țarul Rușilor, au ținut

să decoreze pe români. Dela cel dintâi : Balint a primit «Crucea de aur pentru merite», dela al doilea «Marea medalie de aur».

Incă mai nainte d'a aveà la mână ordinul austriac, un ziar vienez publicase știrea că prefectii români, împreună cu alți patrioți, sunt decorați. Balint scrie (cu data Roșia, 8 Oct. 1850) către Al. Papiu și Ios. Hodoș la Viena, între altele : «Dacă e drept ce scrie gazeta vieneză, că și noi Prefecții numai câte o cruce căpătăm, ca și ceilalți patrioți, iar parale nimic, după atâtea spese și ostenele ce am pus, apoi puțină consolație. Că crucile ni le vor luà creditorii... Bucatele și muniția și altele sunt cumpărate pe bani luați dela unii și dela alții, pe lângă contracturi. Despre aceasta să ispititi și să-mi scrieți. Că e vai de loc. Fiți sănătoși».

In Noemvrie 1850 a luat în primire crucea amintită *).

Creditorii n'au ajuns să ocupe crucile prefectilor : Guvernatorul militar și civil al Ardealului, principele *Schwarzenberg*, a mijlocit la Viena, să se facă despăgubirile

*) Conform adresei următoare compuse românește :

«Nr. 1955/850. Prea Onorate Domnule ! Majestatea Sa Prea Înălțatul Imperator s'a îndurat prin prea înaltul offis imp. ddo 21 August a. c. pentru servițiurile și meritele, cu care în decursul timp a revoluțiunei prin credincioasă alipire cătră legitimul Tron și patriotism v'ați distins, a porunci părintește împodobirea peptului On. D-voastre cu «*crucea de aur pentru merite*». Drept aceea, în temeiul ordinărei comisariale ddo 9 Noemvrie 1850, Nr. 8144 sunteți poftiți a vă prezentă pe 17 Noemvrie a. c., nesmintit la Mărita Comandă Districtuală în Belgrad, întru primirea sus po-
menitului ord.

«Zlatna 13 Noemvrie 1850. (Semnat) Eus. Miller m. p. C. R. Commissar.» — Sigil : pajura austriacă, inscripția : «Zlatnaer k. k. unter Bezirk».

«Prea Onorat Domniei Sale Domnului

«*Simeon Balint*, Paroh gr. cat. în *Roșia*. Exoffo».

cuvénite. În ultima zi a anului 1851, împăratul a acordat lui Simeon Balint, ca desdăunare pentru jertfele în bani aduse în interesul tronului și pentru pagubele îndurate dela insurgenți, un dar în sumă de nouă mii cinci sute de florini.

Tânărul împărat Francisc Iosif I, care nu împlinise vârsta de 22 de ani, își face prima călătorie în Ardeal și Ungaria la 1852. În urma jalbelor înaintate, se vede că la locurile mai înalte se interesau de soarta *românilor, cari căzând în lupte, și-au lăsat familiile în mizerie, sau cari schilodiți în război, nu mai erau capabili de a-și agonisi mijloacele de trai*. Guvernatorul Schwarzenberg a cerut dela Balint, și dela alte persoane conducătoare, liste nominale cu date amănunțite despre lupta și vrednicia fiecăruia, din cei ce aveau să fie introduși pe listă. (Adresa cătră Balint este din 22 Iulie 1853. Nr. Pres. 4908). Neapărat, că aceste liste vor cuprinde amănunte istorice prețioase, despre bărbații noștri morți sau nenorociți în război.

*

Simeon Balint eră unul din preoții aceia, care și la bătrânețe ca și la tinerețe, aveă multă alergătură în afaceri naționale, politice și bisericești. Scrisorile sale, câte sunt păstrate în corespondența cu Al. Papiu și Ios. Hodoș, sunt scrise cu temperamentul său înăsprit de zilele viroase, de care a avut parte în copilărie și până după revoluție. Acest prefect de legiune, care învățase în școlile Clujului, Sibiului și Blajului destulă carte ungurească și latinească, și ceva românească, apără cauzele bune cu căldură și sinceritate, uneori cu ironie și sarcasm, altă dată cu duhul blândeței și cu mult cumpăt.

Stăruințele sale pentru înființarea viitoarei «Academii

de drepturi», despre care a fost vorba, sau încercările pentru a face pe împăratul Francisc Iosif I să vină în mijlocul Moșilor, sunt expuse în câteva din epistolele ce a scris. Scoatem unele părți :

Balint către Papiu și Hodoș, cari erau la universitate în Viena : «Roșia, 26 Iunie 1852. Mult stimaților domni și amici ! Epistolele Domniilor Voastre din 3 și 4 Iunie a. c., dimpreună cu acluzele către Brașoveni și Blăjeni trimise, cetindu-le, vă spui în adevăr, că de-o parte mi-au stors lacrimi de bucurie, văzând cum Domniile Voastre, deși depărtați de locurile noastre, între cei de alt neam, nu încetați a vă 'ngriji pentru viitorul mult scăpătatei noastre națiuni. Iară de alta, mă umple o rușine, aducându-mi aminte, că noi cei din patrie ne silim care de care, mai tare, să coacem la dracu plăcinte ; ba, încă ni-i necaz, că nu încăpem mai de grabă la tigaie. — Cele cătră noi, de Brașoveni și Blăjeni îndreptate, le-am cetit cu atențiunea care merită. Am fost la Blaj și eu, după aceea și Avram (Iancu) ; acei de acolo stau cu toate puterile (pentru înființarea facultății de drept sau «Academie») și au stat și până acum ; ba au făcut de mult provocare și cătră domnul Baron (Șaguna), dar acesta după cum ați auzit, nici răspuns nu le dete ; ce e mai mult, fiind eu la dânsul la prânz, îmi spuse în față — rugându-l să se interpuie cu puternica influență ce o are la guvern, pentru o Academie, că știm că «prin intervenirea Prea osânției Tale o dobândim, și atunci națiunea română ca pe un al doilea Moisi, Te va binecuvântă» ; — dar, cu toate că mă sărută când l-am salutat, și în zisa românului mă prânzi, totuși îmi spuse oarzan (fără înconjur), că : *Cu uniții, niciodată !* Poftim !

«După aceasta îmi dete cafea neagră ; dar, fiindcă mă surprinsese niște sudori de fierbințeală, nu am mai putut

bea. Am mai zis tot ce am putut după cuviință și cum am știut, după puțina-mi cunoștință. Răspunsul fu: «Ba și dela catechet, și dela cântările mele, pe cei din gimnaziul de aici (din Sibiu) i-am oprit,»—pe cei uniți. Cu aceste cuvinte, dupăce *more patrio* ne-am sărutat, în zisa maghiarului: Pirultan távultam köréböl (Roșind am plecat din casa lui).

«Acuma judecați bine, cred că Blăjenii și bravii Brașoveni vor cerca; doară se poate că și pe dânsul (pe Șaguna) îl vor plecă Brașovenii, și va merge cu dânsii și se va înfățișa. Dar, dupăce va fi dânsul deosebi întreat... ce socotiți că va răspunde?... *Vederemo*.

«Cu toate aceste eu, să nu socotiți, că disperez. Ce va fi cu puțință, după puțina mea influență, am făcut și voi face.— În 21 I. c. venind Serenitatea Sa Principele guvernator (al Ardealului, Schwarzenberg) din Criș (Baia de Criș) la Abrud, și de acolo în 22, la Roșia, eu îl primii, când a intrat în ținutul Roșiei, dar oprî toată ceremonia. Eu îl petrecui pe Roșia în sus. Lângă biserica noastră (română greco-catolică) stete, mă întrebă, dacă (la 48—49) au intrat maghiarii într'ânsa? I-am răspuns, că în biserică și în opt case din jurul ei, nici odată n'au intrat. Zise: «Nici au cercat?»— «Ba da, dar totdeauna au fost bătuți». Mai zise: «Dar în cealaltă, răsăriteană?»

«In aceea au intrat odată, cam cu grabă și tot au frânt.» Zise: «Bravo, Balint». După aceasta am mers la «Cetatea Romană», de acolo la Detunata (stânca renumită aproape de Roșia). Deasupra Buciumului (satele din apropiere), trecând tocmai peste locul acela, unde avui eu atacul din urmă cu Kemény Farkas, îi spusei. Stete în loc un pătrar de oră, îi arătai unde au stat ungerii, unde noi, cum i-am înconjurat. Li plăcù prea mult, dar nu le plăcù la maghiarii cu care erà înconjurat. După

aceea mă provocă a merge cu dânsul ; o oră călătorirăm, câte și mai câte m'au întreat, de membrii fostului comitet. Eu, firește, după debila mea germanie (nemțească) cu zmintă, dar la toate îi răspundeam, nimic alta decât dreptate. Imi zise : Ce s'a ales de Bărnuț? I-am spus.

«A sosit la Detunata. Il primî Ciura Iosif cu o cuvântare latină și cu «fruştic» (dejun), între care eră și *balmoș*. Mă întrebă :

— « Was für eine Speise ist das? »

«Ii zisei :

— «Balmoș, haupt-national Speise». Și-i plăcû.

«De aici partea cea mai mare a concomitanților s'au reîntors către casă la Roșia. Eu mă rugai de Serenitatea sa, că de nu voi fi spre greutate să am onoarea a-l comită și mai departe.

— «Sehr gern, mein lieber Balint !»

«Am plecat. Maghiarii plezneau ; dar eu, *eo tot non obstante*, stând de Serenitatea sa 5 sau 6 pași mai depărtat, când zicea : «Herr von Balinte !», cu calul meu cel sirep, când găta cuvântul, eram acolo. Ciuleam urechea, răspundeam după cum pricepeam, apoi «știl». *Interrogatus responde, vel secus sapienter et opportune*. In urmă am sosit la satul Cerbu (tot Bucium) în drumul sau *calea*, după cum i-am tâlcuit, de țară (șoseaua).—Aici stete și zise :

— «Mein lieber Balint, auf Wiedersehen !»

«Eu zisei :

— «Ich hoffe und wünsche».

«Dar văzû că mai am cevă. După ce, din cele raportate își făcû în portofoliu o consignațiune, așa zise : «Incât pentru păduri, în urmarea comisiunii care se află acum aici, se mai dați un memorandum la Maiestatea Sa». «Bine, vom da, și mulțămim Serenității Sale de-o așa părintească

îngrijire, și sperăm că vom dobândi;—dar una, una ne lipsește, fără de care pe lângă toată egalitatea, care ni-o dă Maiestatea Sa, noi românii devenim mai rău decât până la 1848—am zis «mai rău», că n'am știut exprima cuvântul ticălos, decât «schlechter stehen, als bis 48»—fără o *Academie*. Zise: «Bine, dar de unde spese?» Zisei: Dela noi.

— Ei, dar voi sunteți mizeri.

— Adevărat că mizeri, dar noi cu toată mizeria noastră,—wenn wir auch das Hemd verkaufen, doch! So viel haben wir für andere gemacht, werden wir auch für uns machen: das ist eine *Academie*... El zise:

— Doară sunt două: una în Sibiu, una în Cluj, și acestea sunt prea multe pentru Transilvania. Eu zisei:

— Se poate, ich kann die Diplomatie nicht, nur die heilige Schrift, un sie sagt: *Si hi, et hae potuerunt, quare non tu Augustine*.

«Atunci râse. Dar îmi răspunse, că mai bine o universitate pentru toată patria. Am zis: «Bine, să stea odată toate trei, apoi cu timpul se pot comasa (împreună)». Zise bine:

— «Gut, gut; aber kein Geld».

«Eu îmi luai îndrăsnirea a-i răspunde, cum că Bar. Sina, Hormuzaki, Mocioni, până acum ni-au promis o sumă prea frumoasă; apoi eu, om sărac, dau la 200 de galbeni. Atunci nu mai zise nimic; iar eu închei cu aceste cuvinte: «Wenn die Regierung und Seine kaiserliche und apostolische Majestät uns goldene Gebirge giebt, und nicht eine *Academie*, ist nichts für uns; aber wir hoffen alles Gute von Eure Durchlaucht...»

«Cu aceasta se încheià comitiva (acompaniarea). Dar să fi văzut necazul maghiarilor. Că trebură să stee $\frac{1}{2}$ de oră la discursu lui Popa Balint cu «Fürștu» (Principele).

«Ce rezultat vor aveà toate cele mai sus înșirate, și cele ce se vor face de către prea bunii noștri prelați, eu nu știu. Timpul va arătà. Eu am spus, și eu voi cercà toate mijloacele, ca în ora morții să pot zice ca Eremia Profetul: *Quid ultra debui vineae meae facere, quod non feci an quod exspectavi, ut faceret uvas et tulit labruscas.*

«Mâine la două ore după servirea S. Liturgiei (Duminică 27 Iunie) plec la Sibiu, ca să iau lucru d'a capo. Numai pagubă, că Avram umblă de capu lui, nu ascultă de nimeni.

«NB. Cu el mă duc, fiind rugat de el, dar nu-l pot reformà; când fu aici Serenitatea sa, nu fu acasă...

«Apoi de dărăburoasa mea germanie, fără nici un der, die, das, și ortografie! să mă iertați; că eu nu avui grijă de eleganță, ci de lucru.— Fiți sănătoși! După reîntoarcere dela Sibiu, altele vor urmà. După care sunt plecat serv a mult prețuitorilor D-Voastre...

«Balinte m. p.—

«Cetiți, cum veți puteà (scrisoarea de altfel e citibilă), 12 ore noaptea, *spatium diei noctis excipiunt...*» (restul lipsește).

*

Rugat de Iancu, a plecat la Sibiu. Acolo Balint a stat trei zile, în 6, 7 și 8 Iulie. În 6 Iulie s'au prezentat amândoi la guvernatorul, la principele Schwarzenberg, în calitate de deputați trimiși cu rugarea ca principele să binevoească a mijloci trecerea Maiestății Sale prin Munții apuseni,—asta-i dorința fierbinte, respectuoasă și smerită a Moșilor.

Principele li-a dat sfatul, să facă o cerere în scris, subscrisă de comunitățile din munți, și el o va înaintà îndată Maiestății Sale.

Iancu imediat s'a și întors acasă. Și în 11 Iulie, Iancu

iarăș eră pe drum spre Deva, în fruntea unei deputațiuni de popor, care ducea guvernatorului petiția adresată Maiestății Sale. 18 comunități «din inima muntenilor» se roagă, ca Împăratul să treacă dela Brad la Hălmaj, de acolo prin Vidra, la Câmpeni și Abrud.

Toate acestea, împreună cu altele, se arată în scrisoarea următoare, către Papiu : «Roșia, 11 Iulie 1852.

«Domnul meu,—Epistola din 30 Iunie a.c. o am primit cu multă plăcere. Cu Avram (Iancu) încă nu o am comunicat, din cauză că dânsul e dus la Deva cu o deputațiune de popor, care duce o suplică Inaltului Guvernatoriu, spre a o admanua aceasta Maiestății Sale, în care (suplică) 18 comunități din inima muntenilor se roagă, ca Maiestatea Sa, dela Brad să tragă la Hălmaj, de acolo prin Vidra la Câmpeni și Abrud. Cu ce rezultat, nu știu ; decât că spre aceasta, când în 6 Iulie, eu și Avram ca deputați trimiși ne-am înfățișat la guvernator, am fost așa îndreptați.

«In Sibiu am fost în 6, 7 și 8 Iulie. Cu care ocaziune toate le-am mișcat pentru viitoarea Academie. Dară să te miri, câtă opozițiune ! De acolo, nu numai D. Șaguna, dar spuind adevărul, Vasits, Dorgo, Aaron, Bologa, afară de Vasilie (Ciupe) și Mureșan (poetul) toți contra... La Sibiu, dacă vorbești de Academie, încă te râd și te iau în batjocură... Păcatul, că nu voieste d-l baron (Șaguna) a-ți da mâna de ajutor, i l-ai iertă ; dar (păcatul) acela care-l comite când zice, că : «*Academie până voi fi viu eu, nu se va face*», strigă resplătire la cer, care... nu i se poate iertă nici în lumea aceasta, nici în cealaltă. Apoi dacă nu l-ar sprijini guvernul și nu l-ar animă sateliții, ar mai fi ce-ar fi. Dar n'am destule cuvinte, cu care să vă descriu furoarea opozițiunii... Cu toate acestea, noi venind Maiestatea Sa pe la noi, îl vom petrece la Alba (Iulia), unde ne vom înfățișa din nou cu D. Șuluț

și Capitulul (dela Blaj). Apoi părerea mea este, că de aici să mergem la Sibiu cu Episcopul Șuluț, 3 sau 4 capitulari (canonici), — fiind ceilalți ocupați cu lucrurile diecezei; — dacă ar voi, acolo să ne înțelegem cu Brașovenii, și așa cu unite puteri, lăsând sau delăturând Bunevațul cu sateliții—dacă după toate frățeștile rugări nu se vor pleca,—să ne rugăm cu lacrimi fierbinți. Aceasta va atârna dela Șuluț, dacă îl vom putea duce, de care nu mă'ndoiesc, că l-am văzut foarte aplecat. Avram încă va fi acolo. Cele care trebuie a le spune lui Șuluț și Capitularilor, eu înainte de aceasta cu patru săptămâni, fiind în Blaj, din fir în păr le-am cântat-o. Și le-am spus, să fie toleranți; că (separându-se) vor rămâne ca pilugul. *Contemne et vinces*, silește a propăși în cultură și... celelalte *sua sponte venient*.

«Am înțeles din fonte (izvor) sigur, că Serenitatea sa după reîntoarcerea sa acasă din munții noștri, îndată a chemat pe Dorgo la sine și l-a întrebat, cum stă cauza cu Academia?... Care dintre români sunt de a se aplică de profesori?... Pentru că dânsul (principele) a auzit jalbe în privința Academiei, tocmai din munți, cum că limba română n'ar fi respectată,—vă veți aduce aminte din cele scrise, ce am vorbit;—el, Dorgo, răspunse, că românii, care ar fi a se aplică în posturi de profesori, sunt amploiați... Din acestea se vede, unde merg tendințele.

«Unii, de-ai noștri, în atâta sunt de orbiți, încât au aceeaș oarbă îndrăznire a zice, cum că, la toată întâmplarea, noi trebuie să învățăm cu maghiarii și sașii, că *secus* (separându-se) tinerimea noastră, va rămâne proastă. Apoi mai zic: «Cum Academie? Și încă nici gimnazii nu avem, unde să învețe în limba română!» — Poftim. Ce argumente!... *jurant in verba magistri*. Săracii de noi, până când cu astfel de oameni!?

«Vă veți aduce aminte, că Avram a fost aşternut o suplică Maiestăţii în privinţa pădurilor. Aceea veni la guvern. Acesta trimise o comisiune din sânul său, pe cel mai ales bărbat şi (cel) mai părtinitor, în tot guvernul, românilor,—în persoana D-lui Cluncher. Dar Avram nu voi a răspunde nimica, zicând că nu are lipsă de comisiune, dacă nu lucră în limba română; apoi, că toate pădurile din munţi sunt ale oamenilor. Pentru care şi guvernorul şi comisarul se mâhnî amar. Ce rezultat va aveà, nu ştiu. Atâta vă spui de sigur, că el (Iancu) făcù un *va-banque*. După cum văd jurstările, acel comisar îl descrie la guvern, ba poate şi la Maiestate, în mod infiorător, de turburător al poporului şi renitent, — nu e nici o îndoială. Comisiunea e tot aici, aşteaptă venirea împăratului. Că oamenii s'au pus în contra comisarilor de preţuire, cu cuvântul să nu scrie pădurea pe fisc; — i-au mai dus la prinsoare (închisoare), tot semne neplăcute. Dumnezeu le facă toate bune! După care cu toată onoarea sunt al Domniilor voastre sincer onorator,

«S. Balinte m. p.

«D-lor Bărnuf şi Maiorescu etc.» (salutări).

*

La dorinţa Moţilor, reprezentanţi prin Iancu şi Balint, şi la mijlocirea lui Schwarzenberg, împăratul a trecut prin locurile memorabile *) dela *Deva*, peste Murăş, la *Brad*, *Baia-de-Criş*, până la *Hălmaj* cu trăsura, iar dela poala muntelui Găina, călare, pe la *Vidra-de-jos* şi de sus, pe dinaintea casei lui Iancu, şi s'a oprit cătră seară în Câmpeni, în 21 Iulie 1852.

Iancu nu s'a prezentat în faţa împăratului. De ce?

*) În *Calendarul Bibliotecii noastre* pe 1900 e descrisă, în scrisori dela contimporani, toată calea în Munţii apuseni.

Înșirăm faptele, să vedem, cum erà Iancu pe vremea aceea.

Ideea muntenilor, ca împăratul să-și schimbe marșruta călătoriei și să se abată la pământurile Moților, este susținută și dusă la izbândă mai ales de Iancu, fără să-l îndemne ori să-l capaciteze cinevã. Pregătirile de primire în munți sunt executate sub îngrijirea, cu cheltuiala și oboseala lui. La poala muntelui Găina, unde trebuie să fie prezent, nu dă față cu împăratul, dar îl așteaptă în Câmpeni—printre privitori. Oamenii se minunează, unii se indignează, alții îl dojenesc, iar alții, îl compătimesc. A doua zi, dimineața, însuși guvernatorul Transilvaniei, principele Schwarzenberg, din suita împărătească, trimete vorbă lui Iancu să se înfățișeze la Maiestatea Sa; — Iancu, în loc de-a urmã, scapã cea mai bună ocazie, cel mai bun loc, unde puteã să se afirme cu dorințele și drepturile ce credeã că le are, cu atât mai vârtos că principele Schwarzenberg țineã, pe atunci, foarte mult la Iancu, iar afacerea cu pădurile erã abea la început și se puteã netezi. Axente și Balint primesc ordin să vinã la Sibiu, unde sunt întrebați de persoane însemnate, din ce cauzã Avram Iancu nu s'a prezentat la Maiestatea Sa. Ce să zică? Răspunsul banal: «*a fost cam bolnav*», conținea de astădatã un jalnic adevăr, spus pe jumătate. Însã lumea nu voeã să-l creadã; căci văzuse pe Iancu umblând p'afară, fusese la Găina, Vidra și Câmpeni; amicii lui, dacã bănuiau, încercau să ascundã lumii faptul dureros, erã aproape cu neputință să recunoști, că falnicul erou al poporului, tocmai el, să fie bolnav, până când mai flăcărau momentele luminoase în mintea lui, până când mai sperai că pornirile neobișnuite se vor rãri, și nu se vor agravã.

Plecase împăratul din Câmpeni și aveã, peste câteva

zile, să intre în Cluj; pe urmele împăratului pleacă și Iancu în fruntea călăreților, 120 de voinici adunați de el, cu legământ să conducă deputația lor în audiență împăratească la Cluj. Sosesc acolo în pace. Și, iarăș nu vrea Iancu. Episcopul Șuluț stăruiește de el, poporul, cu care venise, îl roagă. Iancu răspunde ceva despre «păduri»; dar altă cauză lămurită și întemeiată, nu știe să spună. Oamenii vedeau că Iancu aleargă, îndeamnă, promite, se bucură, se supără, și la urmă refuză. Nu vine în fața Domnitorului, pe care însuși îl rugase, ca să se abată prin Munții, unde cu doi ani mai înainte, se purtasera lupte crâncene cu Hatvani și Kemény, conduse de însuși Iancu, pentru cauza împăratească; nu vine în fața aceluia monarc, care așteptă și doreă acum să vadă și pe acest viteaz al Munților, ba poate mai ales pe el.

A susținea, că faptele acestea au putut să rezulte dintr'o minte normală, ar însemna a face pe Iancu lipsit de seriozitate. Soții lui de arme și de principii, împreună cu toți românii, ar fi avut cuvânt să-l condamne pentru următoarele lucruri: întâi pentru faptul rușinos de a prezentă pe români *desbinați*, până și în fața împăratească; al doilea pentru *nesinceritatea* lui, și al treilea pentru *bădărănia* făptuită.

Iancu nu eră, în vara anului 1852, responsabil pentru purtarea sa de-atunci. Nimbul unui mister nepătruns nu mai poate fi împletit,—ar fi o împletire fără rost și opusă adevărului.

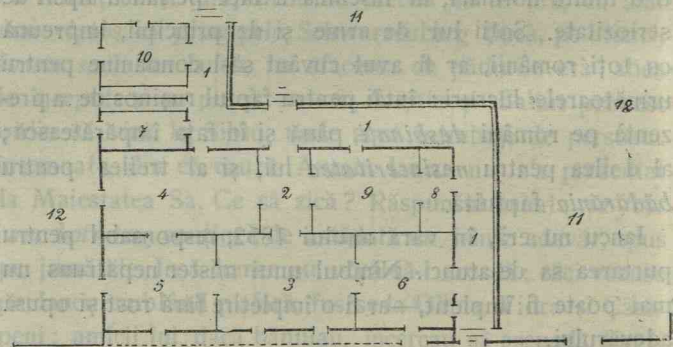
Unii din contemporanii săi cunoșteau prevestirile boalei sale, dejă pela începutul anului 1852. Iar în toamna acestui an, *îndată după călătoria împăratească*, starea sa nu se mai putea ascunde; urmările purtării lui Iancu au fost fatale și au grăbit mersul boalei sale, care acum eră cunoscută și străinilor din Bălgrad (Alba-Iulia) și Sibii.

*

Casele parohiale. — Parohia Roşiei, ca şi cele mai multe parohii ardelen, erà o parohie săracă, unde cu toate acestea n'ajungi peritor de foame, dacă eşti om muncitor, întreprinzător şi cruţător, şi dacă pe d'asupra, mai ai ceva şi d'acasă.

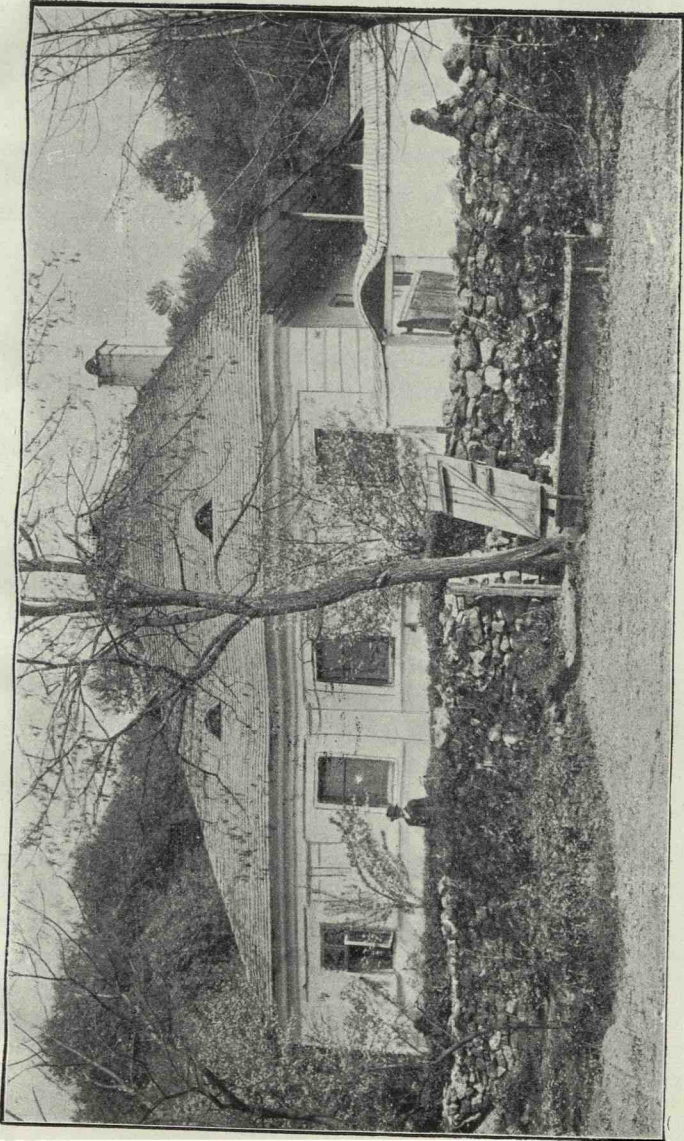
Vechea zidire, în care locuiseră preoţii până atunci, erà modestă şi aproape de ruină. În 1854 Balint, tot pe locul acela, a ridicat o nouă casă parohială, la care a contribuit mai ales el însuşi din averea sa proprie. Odăi încăpătoare, zidite cu multă potriveală.

Cu faţa spre sud, încunjurată de trei laturi cu grădini, iar la a patra latură, spre nord, de o livadă, d'asupra căreia pe o colină creşte păduricea cu mesteacani şi fagi, în fund dealuri pleşuve. Pe o poartă mare şi pe una mai mică poţi intra în curte. Intrând pe portiţă, urci şase trepte şi ajungi în coridorul deschis, pe dunga că-

1 Coridor. 2 Anticameră. 3 Salon. 4 Odae de prânz 5 Dormitor. 6 Cancelarie. 7 Cămară. 8 Odăiţă cu răsboi de ţesut. 9 Bucătărie de iarnă. 10 Bucătărie de vară. 11 Curte cu şură şi grajduri. 12 Grădini.

ruia ori pe scândurile unei etajere se ridică treptat vasele de flori, muşcata înflorită, fuxiele cu clopoţei atâr-

8. Casa parohială din Roșia-de-Munte.

nători d'asupra unui cactus gras și spinos, garoafele și rozele, ce respândesc mirosul toată vara. Prima ușă este a cancelariei, cu arhiva protopopiatului, cu masă largă, cu fotoliuri de piele. Mai departe în coridor, e bătută în perete, d'asupra vaselor de flori, tăblița de marmoră roșietică, în care sunt gravate cuvintele :

«S'au ridicat aceste case parohiale la anul 1854, prin stăruința și intervenirea parohului și protopopului Simeon Cav. de Balinth.

«Ne sis posteritas ingrata»!

Tăblița a pus-o puțin timp nainte d'a muri.

Apucăm pe mâna stângă, și îndată zărim d'alungul lângă perete o canapea neagră de lemn, — aici ședeă Tata-Moș după amiazi, cetind gazete ori stând de vorbă. Aici eră locul lui favorit, care se deschideă asupra dealului cu coastele acoperite de fagul verde și de tufişuri, de unde răsună flueratul mierlelor, cântecul privighetoarei, și de unde respirai aerul curat și subțire, care aveă să învioreze iarăș în vacanțe obrăjiorii copiilor supți de băncile școlilor. Aici stă uneori și serile, dacă cerul limpede și luna măiastră, colo la răsărit, se înnalță dela spatele dealurilor uscate, aruncând raze albe d'asupra văilor, în care se odihnește o pânză ușoară de ceață. Lumina de argint sticlește în suprafața muntelui sec și uscat; iar în sânul său lucește, și în vremea nopții târzii, o altă lumină : acolo ard «ștearturile» (opaițele) băieșilor, și strălucește, dacă o vrea și norocul,—aurul.

Câțivă pași dela canapea e deschisă ușa anticamerei. O blană sură, «bunda de lup», e acățată iarna în anticameră. De aici trei uși conduc în diferite apartamente : la stânga bucătăria de iarnă, la dreapta odaia de prânz, iar în față un «salon» cu mobile simple, mari și solide, ca și înțelepții noștri bătrâni. Pereții albi. Mirosul de

levant și de busuioc îți dă de știre, că locuitorii casei protopopești trăiesc o viață sănătoasă și fără podoabe exagerate. Un dulap de cărți teologice și istorice, câteva «tablouri» naționale românești, un clavir retras într'un colț nu strică nimic din pacea dulce a «salonului» dela sate.

În odaia de prânz, aproape de ușă, un vechi ceasornic de perete bate tic-tacuri largi și monotone. E un ceasornic cu o lungă pendulă și cu două greutateți de plumb; spune orele rar, stă când vrea, și umblă cum poate. O canapea lângă fereastră te invită la ședere; sub ea poți zări o mașină pentru tăiatul foilor de tutun, dacă nu cumva tăietoarea aceasta va fi sub lavița din coridor. Prin fereastra cu gratii de fier se vede grădina, mai încolo biserica și un colț din pădurice. Înaintea ferestrei stă, cu un fel de cochetărie, furca de fuior fixată în mașina de tors, a cărei roată se învârte cu piciorul,—răsboiul de țesut se găsește în odăița de lângă bucătăria de iarnă; preotesele și protopopesele torceau și țeseau pe atunci, ca orce țarancă harnică. Pe mașina de tors sânt foarfecile, o pereche mai mari, altele mai mici, care stau uneori și pe măsuța de cusut de lângă fereasta a doua. Din fereastra d'aici vezi curtea, la capătul coridorului, bucătăria de vară, clădită din scânduri, în fundul curții o șură, de laturile ei două grajduri, unul pentru cai, altul pentru vaci, boi și bivolițe. De fereastră e atârnat un calendar. La ușă, de amândouă părțile, stau acățate cheile: ale bisericii, a cămării, a podului, ș. a. Urcă-te cu picioarele pe ladă, și dacă ești destul de mare, ajungi cu capul înălțimea garderobei, ce se ridică lângă ladă; d'asupra acestui dulap masiv, sur alburii, sunt cuțite, furculițe, linguri, toate învelite în hârtie, pachete nedeschise de lumânări, chibrite, țigări. Soba e așezată

în zidul dintre două camere; în frigul cel mai strașnic le încălzește p'amândouă cu câte un butuc potrivit. Alătura cuptorului e un cuier bătut în perete; hainele uneori trag jos cuierul și atunci, cu haine cu tot, cade în capul omului, care șade pe ladă și se uită la focul din sobă, ori ascultă basmele minunate ale bunicii. În jurul mesei, de aceeaș culoare cu dulapul, și pe unde mai e loc în odaie, sunt scaune de stejar și un fotoliu de piele, rămas dela strămoșul. Fotoliul făcea totdeauna vrajbă între nepoți, când se îmbulzeau să-l ocupe, care de care; nu pentru că eră comod la ședere,—că, din întâmplare, nu mai aveă spate,—ci numai fiindcă eră unicul din casă în felul lui. În zadar ascundeă bunica acest măr de neînțelegere și de încăierat; că mereu eră scos la lumină, și în poziție triumfală adus la masă de cătră fericitul descoperitor, al cărui *drept*, «că doară eu l-am găsit», aveă să fie preă curând contestat, de cei nemulțumiți. Iar bunica, «Mama noastră», ca bunicele care au îndurat nenorociri, eră liniștită și bună, și nu umblă după sfat pe la vreun Sfânt Nicolae pe socoteala micilor neastâmpărați, ci încercă totdeauna să-i împace cu binișorul. Nu-i ziceau *bunică*, ci «*mama noastră*». I s'a dat numele acesta așa, că un nepoțel a rămas într'o vreme—la vârstă de vreo doi ani în grija ei, la Roșia, și-i zicea «*mamă*». Când, după aproape un an, s'a întors mama cea adevărată cu soțul ei la Roșia, copilașul n'a mai recunoscut-o, și i-a zis:

— «Tu cine ești?»

— «Mama... Mama dulce!»

— «Nu ești mama! Tu nu ești mama! Asta-i, *asta-i!* mama!» răspundeă cel mic din brațele bunicii, arătându-i ochii cu degetul.

Tata și mama râdeau.

— «Io-s mama *dulce*... Și tu nu mă cunoști? ... pe mama ta dulce?»

Nepoțelul încolăcind brațele în jurul capului bunicii :

— «Atunci cine-i asta?» a întrebat, aproape plângând.

— «Asta-i mama *noastră!*»

— Da, mama noastră!

Și, așa a rămas : una eră «mama noastră», alta «mama dulce».

*

Pe păreți icoane : Nunta din Cana Galileii ; mai multe scene din viața lui Napoleon I : marele împărat cetește din carte, poate visează la cuceriri pentru fiul său, care adoarme pe genunchii lui ; în loc de cuceriri, iată aici focul dela Moscova ; dincolo, Napoleon se desparte cu lacrimi de iubiții săi ; iar dincoace, vezi desnodământul : Cesarul posomorît, străjuit pe insula St. Elena... O istorie de glorie și de patimi povestită în icoane.

În dormitor, față cu patul lui Tata-moș, e un scrin («casten») cu ziare, cărți de cetit, scrisori, la mijloc un ceasornic mărișor de masă, bătând sferturile ; în sertare : un cântărel de măsurat aurul, care se schimbă la Abrud și Alba-Iulia, un molitfelnic învelit în patrafir cusut cu fir, așteaptă să fie întrebuințat ; cărți, protocoale, ș. a. După ușă se înalță ciubucăria ; dacă ești fumător, să bagi de seamă, ca să nu răstorni țevile, ciubucurile, pipele, ce se ridică treptat pe ținător, pe care mai poți găsi țigări, țigarete, cremene, iască, un ciubuc stricat. În colțul acesta a stat agățată câtvă timp, pușca cea cu două țevi ; alte arme, ce purtase în revoluție, o carabină cu cremene, o sabie, două pistoale ferecate în argint, rămase dela Buteanu, nu mai sunt aici, ci-s păstrate în podul bisericii.

Sub pat, într'o lădiță, putrezește Cartea de nobilitate a nemeșului «de Dragavilma», primită dela principele Mihail Appafi. O masă rotundă de nuc, acoperită cu covor, altă canapea, o fereastră spre grădină, alta cătră stradă; d'asupra patului o icoană sfântă a lui Cristos; pe altă părete, d'asupra ceasornicului de pe scrin, Iancu și alți patru prefecți: Buteanu, Dobra, Balint și Solomon.

(Icoana prefecților e reprodusă, pe jumătate, și garnisită cu adaose tendențioase, în cartea pomenită a lui Gracza).

Din dormitor ajungi în «salon»; d'aici iarăș în cancelarie, unde Dragoș Vodă, din tabloul din față, stă drept și gânditor, iar Mihai Vodă d'alătura, arată drumul Bălgradului...

Un pătrar de veac a trăit în casele acestea, și după multe zile nenorocite («rele și nevoi, am suferit mai multe decât voi»), a avut parte și de ceasuri senine. Din casele d'aici și-a măritat unica fiică (1856); aici i s'au născut nepoții cei dintâi; și nu puțină eră bucuria lui, când în vacanțe, toți opt soseau la Roșia, venind dela școli sau dela Baia-de-Criș, ca să-i vadă toamna plecând iarăș în toate părțile: la Brad, Brașov, Blaj, Alba-Iulia, Sibii Viena...

E prea firesc, dacă din atâția nepoți ce aveă, Balint doreă să-i urmeze unul în parohia Roșiei. Din două motive: averea *imobilă*, agonisită cu sudori de sânge, eră îndestulătoare ca să trăiască bine un preot silitor; al doilea motiv e că, fără oarecare *independență materială*, preotul român este un om cu mânilor legate, în deosebi într'un astfel de orășel, unde mai sunt și alte confesiuni; sunt greco-orientali, româno-catolici, reformați, cari poate cu toții ar vreă să se întărească pe socoteală străină,— poziția unui preot român și sărac, e cu atât mai grea, cu cât este mai des silit de împrejurări, să-și caute scă-

parea la bunătățile și subsidiile concetățenilor, menajând interese contrare bisericii sale naționale.

Dacă Balint n'a reușit, și dacă dorința lui nu s'a realizat, vina n'o poartă el, și n'o poartă nici nepoții săi.

*

Preoții din districtul arhiadiaconal — protopopiatul — Bistra, au ales pe Balint de arhi diacon, iar Mitropolitul Al. Șuluț l-a întărit de protopop, în 15-27 Septembrie 1862. Cu zece ani mai înainte, fusese numit asesor consistorial și protopop onorar, și tot atunci a primit ordinul «Francisc Iosif I» și titlul ⁽¹⁾ de «*Cavaler*».

Diploma de întărire dela 1862 e scrisă românește, cu expresiuni și construcții latinești,—după obiceiul vremii.

Reprodusă cu ortografie fonetică, e următoarea :

«Noi Comitele Roman *Alexandru Sterca Șuluiu de Kerpenis*, din îndurare a lui Dumnezeu și grația scaunului apostolicesc, Arhiepiscopul și Metropolitul Albei Iuliei ; al sacratissimei sale cesareo-regeștii și apostoliceștii Maiestăți consilier de stat actual intim ; al strălucitelor ordine ale împăratului Leopold, comendatore, și al împăratului Francisc Iosif I equite (cavaler) ; prelatul domestic și asistentele soliiului pontificiu ; a societăților parisiene pentru ștergerea mercaturei (negoțului) cu sclavi, vice-presidente onorar, și a Propagărei sânteii uniri în Orient, membru ordinar ; precum și a Asociațiunei transivane pentru literatura și cultura poporului român, membru fundator, — prin virtutea acestor litere aducem la cunoștința tuturor căroră se cuvine a ști, celor de acum și celor viitori, cumcă luând Noi în dreapta considerațiune, precumcă

(1) Câteva note biografice privitoare la S. Balint și *Cavaler de Balint*, publicate în cartea «Schematism» din Blaj, la aniversarea de 200 de ani a Unirii cu Roma, sunt cu totul greșite.

promoțiunea persoanelor bisericesti, cari atât cu probitatea năravurilor și onestitatea vieții, cât și cu acurata a oficiului lor încredințat împlinire, s'a distins, țintează precum spre onoarea și decorarea religiei și a bisericii, așa și spre mărirea publice autorități și estimațiuni a persoanei celei înaintate și distinse cu promoțiunea în ministeriul sacru, și așa pe temeiul acestei convicțiuni, luând Noi în părintească reflexiune toate întreprinderile și lucrările Prea Onoratului în Cristos frate, *Simeone de Balinth*, până aci paroh greco-catolic al Roșiei și Arhidiacon onorar și asesor consistorial, cu rezultat laudaver, puse în folosul binelui comun al bisericii lui Dumnezeu și al reipublice, precum și zelul și dexteritatea dânsului, întru îndeplinirea tuturor părților oficiului său, probitatea năravurilor, și alte, după intențiunea S. Apostol al gintelor, poftite însușiri și merite; sperând de altă parte că această a noastră propensiune părintească, de a-l promovă și distinge în ministeriul sacru, cu atâta mai tare îl va animă și înflăcăra, și mai încolo, spre a lucra pe câmpul oficiului său, în folosul binelui comun și al bisericii, spre mărirea lui Dumnezeu, după ce și voia și amoarea preoților din districtul arhidiaconal al Bistrei s'a concentrat în dânsul, alegându-l cu majoritate de voturi de Arhidiacon,—Noi suntem propenși, de a-l întâi în oficiul de arhidiacon actual al districtului Bistrei, precum prin puterea acestei diplome îl și întărim, dându-i concedia ca, precum în purtarea ornatului și insignelor concese arhidiaconilor actuali, așa și în folosirea tuturor veniturilor și beneficiile, împreunate cu oficiul de arhidiacon actual, liber și neîmpiedecat să poată cu acest drept trăi.

«Drept aceea, pe toți Stimații Domni oficiali publici ai Statului, de tot rangul, după tenoarea dreptului nostru

arhiepiscopesc cu toată onoarea și din deregătorie îi revirăm, ca Prea Onoratul în Cristos frate, Simeone de Balinth, să binevoiască a-l recunoaște și respecta ca pre Arhidiaconul actual al districtului Bistra, și în agendele cele oficioase să-i dea Lui cuvenita asistență, precum și dela alții, a i se da din oficiu, să dispună.

«Iară parohilor, curatorilor, cantorilor și tuturor fiilor noștri celor sufletești, supuși ascultării noastre celor arhiepiscopesți, din pronumitul district arhidiaconal al Bistrei, ordinăm și demandăm, ca protitulatului Domn și frate, Protopop Simeone de Balinth, să-și țină de strânsă datorie, în toate lucrările și afacerile cele spirituale și ținătoare de oficiul arhidiaconal, a-i da cuvenita onoare și datornica canonică ascultare.

«Dat în Reședința Noastră Metropolitană.

«Blaj, die 27/15 Septembr. 1862.

Alexandru m. p.

A-Eppul și Metropolitul
Albei Iuliei.

(L. S.) La grațioasa Excelenței
Sale D. Metropolit
mandare proprie:

Ioane Fekete m. p.

Canonic Cancelar.

Ștefan Manfi m. p.

Notar.

*

Centrul tractului protopopesc nu mai eră Roșia. Lui Balint i s'a dat voie totuși, să rămână și mai departe în vechea sa parohie, de care îl legă trecutul, și d'acolo să conducă arhidiaconatul (sau protopopiatul) său.

Moment de însemnătate e faptul, că întărirea de protopop a urmat pe temeiul *alegerii*: lucru neobișnuit în biserica, unde episcopii—afară de metropolit—sunt nu-

miți de stăpânirea ungurească (adică, la propunerea sa), iar cei d'adrechtul interesați, n'au absolut nici o influență la denumirea conducătorilor lor.— Și unde acelaș lucru se petrece cu instituirea protopopilor și parohilor, cari nu-s aleși, nici unii, nici alții, de comunitățile bisericesti interesate, ci puși cu puterea absolută a episcopului.

Momentul unic a fost remarcat de contemporani: *Dimitrie Boeriu*, «președinte la Sedrie în Abrud, un român bun, (ai cărui urmași, dacă nu ne înșelăm, s'au lepădat de neam), felicită călduros pe Balint în 13 Nov. 1862, și apoi zice, în scrisoarea sa: «...Denumirea d-voastră de Protopop, întemeiată pe dreptul de alegere al parohilor pentru această deregătorie ierarhică, deși nu-mi dă dreptul pentru o deplină speranță a reînlocării acestui drept canonic al clerului, pretutindenea, și pentru restaurarea principiului de alegere, ca temei legal al constituțiunei ierarhice în această biserică, totuși am cel puțin drept cuvânt a salută acest act complinit, ca începătura reînvierii drepturilor canonice ale bisericii și ale clerului dânsei, sau cel puțin, ca pe o faptă făcută trup, după înțeleșul, cerea și respectarea a singur adevăratelor drepturi canonice ale acestei biserici. Ori ce va aduce viitorul cu sine, atâta este constat, cumcă am drept a vă salută, ca pe un adevărat Protopop *legal*, ca pe un adevărat și legiuit succesor al celor 42 Protopopi antici, ai bisericii de ritul oriental în Transilvania, și ca pe unul care, *în* (timpul) *de față n'ai soț, n'ai asemenea*. Nu știu fost-a lucrare precugetată, ori întâmplare, aceea ce s'au urmat la acest caz; atâta însă rămâne faptă, cum că actul acesta este prea bine nimerit, încât pentru persoana, caracterul și convingerea ce aveți, despre drepturile canonice ale bisericii, de a cărei ierarhie vă țineți. Puțini muritori pot fi atât de fericiți, ca să-și poată vedea realizate luptele și

dorințele pentru respectarea drepturilor, călcate chiar în persoana sa, cum vi s'au întâmplat înși-vă, prin sus atinsa denumire, care, nu mă îndoesc, vă va fi de împintinare și statornicie în lupta pe viitor, urmând tot pe acea cărare, până la reușire, cu reînlocuirea tuturor drepturilor bisericesti. Nemuritorul Petru Maior a debutat (a trebuit) să iasă din patrie, pentru apărarea acestor drepturi. O zic cu siguranță, cum că s'ar fi bucurat prea mult de acest caz, când ar mai fi părtaș la această viață pământeană, și cum că se bucură acolo, în viața cerească unde petrece, văzând că cel puțin opul său canonic-juridic—protopopa-diachia—s'a respectat, barem cazualminte»...

*

Pe la anii 1850, Balint a dat ajutoare în bani lui Bărnuț, Papiu, cari se aflau la Universitățile Italiei. Mâna lui nu eră închisă niciodată pentru binefaceri.

Ca protopop, a îngrijit neîncetat de ridicarea morală și materială a bisericilor și școalelor, din tractul său întins și muntos. A luat parte la mișcările noastre naționale de pretutindenea. În fiecare an, la 3/15 Mai, serbă la biserică, parastas pentru odihna sufletului românilor căzuți în revoluție.

Făcea adese și predică la prilejul acesta, când se adună în biserică toată cărturăria din împrejurime,—mai eră de față, de obicei, și câte-un domn solgăbirău... Într-o cuvântare, ținută la biserică în 3/15 Mai 1867, zice :

«*Poporul, cel ce șede în întunerec și în umbra morții, văzut-a lumină mare.*»—Matei, cap 4, vers 8.—«Înainte de aceasta cu 19 ani, când spiritul libertății străbătù popoarele Europei, acel spirit a străbătut și prin arteriile națiunii române din Transilvania, care eră asuprită și legată cu cătușile sclaviei de veacuri... În ziua de 15 Mai, a cărei aniversare de 19 ani o serbăm astăzi, națiunea

română s'a adunat la Blaj, unde pe «Câmpul Libertății» a arătat, că viează pe lângă toate asupririle seculare, și că în vinele ei «mai curge un sânge de roman»; s'a declarat de-sine-stătătoare, a pus jurământ în care, între altele, zice că nu va asupri pe nimeni, dar nici nu va suferi s'o asuprească cineva... Și iată, când această națiune... nu poftea alta, decât egalitate, frățietate și libertate,—a fost înfierată de reacționară, de instrumentul «camaralii». De aici apoi, urmară zilele cele triste, «*quaeque ipse miserrima vidi, et quorum ego magna pars fui*». Nu voiesc să vă aduc tristele reminiscențe ale anilor nefericiți pentru voi, și pentru toți locuitorii acestei patrii comune;... dar totuși voi atinge unele dintr'însele, nu pentru a irita, nici după zisa unora, de a «buitogătuî» (a agita), ci numai din acel motiv, cum zice un înțelept: *Felix quem aliena pericula cautum reddunt, infelix qui nec propriis edocetur;*» adică: Fericit e acela, care învață din pericolele altora, iară nefericit e care nici din ale sale nu învață... Contrarii noștri politici (maghiarii) nu cunoscură și nu realizează acel mare principiu al egalității, pronunțat înaintea lumii și de dânsii... În urmă, veni cnuma (Muscalilor), iar *inter duos litigantes, tertius gaudet*—ne ajunse pe toți absolutismul; ne coplesiră străinii, și în timp de zece ani ne uitam și o parte și alta, cum aceia se îngrașă din sudoarea noastră; atunci zise un literator maghiar: «Kinek ecczer az ut félén egy rosz krajczárt vetettem, most már azt kell süvegelnem; mert ő itél felettem». (Cerșetorul, pe care odinioară l-am miluit c'un bănuț la o margine de drum, astăzi trebuie să-l căciulesc, fiindcă s'a făcut judecătorul meu). A trecut și acel deceniu de tristă aducere aminte, când Maiestatea Sa, a dat Diploma din 20 Octomvrie. Atunci am mai început ceva a învia; însă totuși nu ieșirăm la limanul

dorit nici sub timpul provizoriului ; și a trecut și aceasta. Iar Maiestatea Sa a dat Constituția. Acuma, așa ni se zice, ne vom ușură, că intrăm cu toții în marginile Constituțiunii ; se vor șterge monopolurile și ușură dările. Bune sunt și acestea ; însă dai la o națiune... munți de aur, dacă nu-i egalitate, dacă o lipsești de limbă, care este odorul ei cel mai scump pe lume ; pentrucă, după cum zice despre noi un istoric străin, «*non tantum pro vita, quam pro lingua pugnarunt*», — dacă îi răpești autonomia patriei sale, dacă desconsideri legile acelea care sunt favoritoare și pentru dânsa, întărite de Monarc, — nu i-ai dat zic, nimic. Ba din contra, numai îi iritezi ranele cele din secolii cauzate... Toate acestea nu se câștigă, nici se susțin cu certe și dispute seci... Nici cu oameni târăitori pentru folosul lor momentan, sau cu de aceia cari, pentru o fărâamă de pâine, sunt gata a-și vinde conștiința și viitorul fiilor și nepoților ; ci se câștigă și se susțin cu bărbați maturi, cu solidaritate națională, cu oameni rezoluți, cari, cu jertfirea intereselor lor, se luptă pentru binele și înflorirea națiunii lor... Este un adevăr cunoscut, că o națiune ; până când a știut să se lupte pentru binele și înflorirea sa, nu a pierit ; din contra, aceea care n'a știut, și n'a ascultat vocea timpului, a ajuns sclavă, și subjugată a pierit... Ce este de făcut în aceste împrejurări critice ? Să nu desperăm ; ci înainte de toate, să *propășim în cultură*... Mulți din contrarii noștri politici, în toate semnele noastre cele de viață națională, nu văd alta, decât o opozițiune în contra lor, îndreptându-ne usitatu lor termin de «*bujtogató*», (agitator), pentrucă nu ne aruncăm orbește în brațele și la comanda lor, ca să ne mâie ca pe vite. Inșă va veni timpul, și trebuie să vie, când ei înșiși se vor rușina de oarbele lor pretensiuni ; numai și noi să avem o purtare

exemplară, demnă de poporul, care ajunge la maturitate politică... Și acum, să ne întorcem cu lacrimi fierbinți către Dumnezeu zicând: Tu, Doamne, Atotputernice, care ai ascultat rugăciunile poporului Tău Izrail, și l-ai scos pe el din servitutea lui Faraon, prin *Moisi alesul tău*, trimite-ne și nouă pe un Moisi, care să ne povățuiască la pământul făgăduinții, și să ne apere în contra tuturor aceloră, care doară cugetă, a ne lipsi de existența noastră națională, de limba, fără de care nici pe Tine nu Te putem lauda. Iară jertfa noastră neîncruntată, ce o am adus în ziua de astăzi, în sânta casă aceasta, pentru părinții și frații noștri căzuți martiri în deceniile trecute, întru apărarea santei noastre cauze, fie bine primită întru jertfelnicul Tău, cel mai pre sus de ceriuri! Amin».

*

Când, în 1869, s'au împlinit douăzeci de ani dela moartea de martir a prefectului Ion *Buteanu*, o mână de români s'a adunat la satul Gurahonț din Zarand, să inaugureze un modest monument înălțat la mormântul frunțului român, spânzurat în marginea comunei de fugarul Hatvani și de rămășițele unei oștiri de honvezi, bătuți la Abrud.

Erau de față la festivitate și foștii soți de arme: Balint, Iancu și Axente. Osămintele lui *Buteanu*, scoase din groapa veche, au fost așezate în cosciug nou. Balint, protopopul, cu zece preoți,—unii ortodoxi, alții uniți—îinvestmântați în ornate bisericesti, au săvârșit ceremonia îngropării.

În vremea serviciului s'au ținut cuvântări. A vorbit întâi părintele protopop, comemorând viața colegului său din revoluție, au cuvântat apoi: avocatul aradan *Mireca Stănescu*, preotul *Butariu* din satul *Bodești* și publicistul *Ioniță Bădescu*. Țăranii întruniți la *Gurahonț*, cum scriu gazetele ardeleni, ascultau cu pietate cuvântul vorbitorilor;

toți doreau să afle mai d'aproape, viața aceluia a cărui înmormântare se făcea după 20 de ani, și al cărui corp, spânzurat în 1849, de sabia dispărută acum și ea...

*

Vineri, în 16 Aprilie 1880, fără a simți greutatea bătrâneților și până atunci fără a fi zăcut de boală, o pneumonie a curmat firul vieții lui Balint.

A murit în Roșia. Eră în anul al 70-lea.

Cam la trei sute de pași, se ridică biserica împrejmuită de cimitir: acolo e îngropat ¹⁾).

¹⁾Ca model, cum scriitori unguri ar dori să facă biografia bărbatilor noștri din revoluție, dăm o părțică ieșită din peana unuia, cu numele *Szilágyi Farkas*, care la zece ani trecuți după moartea lui Balint, scrie (!) următoarele :

«Bálint Simon, verespataki gör. kath. pap és esperes, január 8-án szintén Enyeden volt, nem mint vezér, hanem csak mint egyik értelmi szerzője.

«A pusztítás munkájának befejezése után egy rablott szép koszin tért haza Veresegyházára, hozván magával nagy mennyiségű rablott tárgyakat.

«A munkát nem szerette, s e miatt egy időn tul elszegényedvén, ló és marha lopászra adta magát. Mikor nem volt mihez nyuljon, ellátogatott Akszentye barátjához s ezt az urat zsarol-gatta.

«Élete alkonyán elméjében megzavarodott silyen állapotjában Romániába készült kimenni, de ezen szándékát nem vihette keresztül.

«Adóságai miatt vagyonát elárverezték, sleánya egy olyan házikóba került, melyben csak kegyelemből tűrték meg.

A nyomorult ember 1830 telén egy alkalommal kódorgásaiból haza vetődve a mint leánya lakásába beakart lépni, a küszöbön elbukott, sazonnal meg is halt. (Papp Antal gör. n. egyesült lelkész szives közlése alapyán. — Lásd a gy. fehérvari gör. kath. egyház halottak anyakönyvét).

Pe românește: «Simeon Balint, preot și protopop gr. cat., în 8 Ianuar a fost asemenea la Aiud (e vorba de pustiirea acestui

Profesorul dela universitatea din Iași, Ar. Densușianu, pe atunci în Brașov, din incidentul morții lui Balint, a adresat lui Dr. Ios. Hodoș în Sibii, următoarea scrisoare :

«Brașov, 5 Mai 1880. Stimate Domnule! Lovit și eu d'o mare și amară pierdere familiară, n'am putut totuși să înnec nouăle suspine în fața mormântului, ce se închise peste unul din nemuritorii eroi dela 1848. Pe Balint, socrul vostru, l-am admirat ca erou și l-am iubit ca om. Ca expresiune a acestor simțăminte, vă rog a primi împreună cu onorata voastră consoartă strofele alăturate». Și urmează o poezie.

oraș), nu în calitate de conducător, ci numai ca unul din autorii intelectuali ai pustiirii.

«După sfârșirea devastării s'a întors acasă la Roșia într'o frumoasă trăsură jefuită (?), aducând cu sine o mare mulțime de lucruri răpite (?).

«Nu-i plăcea să muncească (?) și de aceea sărăcind (?) cu vremea, a început să fure cai și vite. Se n'țelege: un protopop român nici n'ar putea trăi, decât furând caii și vitele credincioșilor). Când n'a mai avut ce să fure, s'a dus pe la prietenul său Axente, ca să-l stoarcă (?) de bani. Către vrâsta bătrâneților s'a turburat la minte (!) și în starea aceasta s'a pregătit să meargă în România (?); dar gândul acesta nu și l-a putut împlini. Pentru datoriile (?) sale, *averea lui* (d-l Farkaș, isteț cum e, uită afirmarea, că protopopul «a sărăcit» și *cerșea* pe la Axente) a fost vândută la dobă și fică-sa a ajuns într'o astfel de *cășulia* în care eră suferită numai din milă», (cășulia din Baia-de-Criș, proprietatea familiei Hodoș, eră prețuită în 16 mii de coroane). Ticălosul om (toți prefectii trebuie să fie «ticăloși», cel puțin) în iarna anului 1880, când s'a întors odată acasă din pribegirile sale, tocmai când eră să intre în locuința fiicei sale, (în Sibii, ori în Baia-de-Criș?), s'a împiedecat în prag, și îndată a murit (în Roșia!). «Pe temeiul celor comunicate din bună voința (!) preotului gr. or. (din Geoagiu) Anton Papp, (care tăgădueste totul). Vezi registrul morților biserici gr. cat. *din Alba-Iulia*,» (unde te trimite d-l Farkaș cu aer de... istoric).

Ca statură, Balint era mai mult înalt decât mijlociu, robust, cu fața bătută de vânt, și înconjurată de barbă albă; ochii mai adese pe jumătate închiși și visători. Vocea tare putea să fie, după împrejurări, calmă ori poruncitoare.

Nu era atât de iubitor al petrecerilor, pe cât îi era vestea. Bătrânul lăutar al Abrudului știea, că popa Balint are o melodie favorită, al cărei text începe așa :

Nu te teme, *Albăcene*, *)
Că-i muri-tu fără vreme...

Abrudenii veseli cari, pe vremuri, nu nesocotiau vinul bun cu «borviz», și căroră le plăcea și muzica, au adăogat versurile :

«Balint bea, Balint plătește,
Bani în pungă tot găsește.

cântate pe aceeaș melodie.

Vara, în sezonul excursiunilor, aveà oaspeți mai în fiecare săptămână. Român cărturar nu trecea p'acolo, fără să se adăpostească la casa și masa lui. Restaurante și hoteluri, firește, nu se prea îmbulziau în partea locului.

În schimb, dacă n'aveà la casă decât pe ai săi, pe cei mai d'aproape, masa era simplă, beutura, apă rece, — și nu era absolut nici o sară fără mămăligă pripită și cu lapte, cina tuturora, pe care o îndrăgise mult și Ioan Maiorescu la 1849, când petrecuse în munți mai multe săptămâni.

Pe lângă viața aceasta cumpătată în toate, a rămas totdeauna sănătos, și a făcut călătoriile cele mai grele împreunate cu slujba și datoria sa. Comunele, împrăstiate pe dealuri și văi, la mari distanțe, au o comunicație pri-

*) Meș delă Albac, satul lui Horia.

mitivă, cu niște drumuri, de care poate avea idea acela care le-a văzut.

«Eu în săptămâna trecută — scrie Balint într'o epistolă din *Ianuarie* 1855 — fusei la Trăscău cu Indreica (Andreica), și întorcându-mă d'acolo, m'am despărțit de dânsul în Lupșa; am venit d'acolo numai singur (pe jos, că nu se poate cu trăsura) și când eram numai 1/2 de oră de Roșia, s'a întunecat. A început o furtună cu neauă și vânt nespus. O negură (întunecime) s'a lăsat, — am pierdut calea, și am umblat până la zece ore (noaptea), dela cinci, prin neauă, tot până subsuori. Apoi la 10 ore m'am aflat la capătul «Tăului» (Iacul d'asupra Roșiei), am fost să mă prăpădesc... Dacă am sosit acasă, am stors cămașa, și curgea apă dintr'însa... O zi mai fatală n'am avut».

Zăpada până subsuori nu este exagerare, în locuri unde ridicături și gropi sunt acoperite de ninsorile purtate de viscole mânioase, și unde zăpada te poate înghiți și ziua la amiazi.

Nenorocirile și sarcinele, în loc de a-l frânge, l-au oțelit.

Om statornic, și-a cultivat moșia câștigată cu trudă: avea păduri, livezi, grădini, «băi», «șteampuri»; avea în grajduri vitele cele mai frumoase, și cai aproape ca'n povești.

În lipsa trenurilor, putea să facă lungi călătorii, bunăoară, *din Roșia până în Vâlcele* (Elöpatok) lângă Brașov, (unde și-a dus soția la băile d'acolo); sau *din Roșia*, peste Brad, Hălmaș, Chișineu până la Arad, și îndărăt. (Calea până la Arad și înapoi la Roșia o făcea într'o săptămână: trei zile încolo, o zi pauză, alte trei la întoarcere. Distanța e peste două sute de kilometri).

Ca să nu rămâi pe vreun suș de deal, pe la *Buceș*,

pe la *Vulcan*, pe la *Dealul mare*, trebuiau neapărat ca d'ăi mai buni și bine ținuți. Și, pare că nici un vizituu din câți a avut, n'a știut să-și facă datoria mai în conștiință, decât unul de ungur, cu numele Mihai. Eră săcui, dar știă scrie și citi; îi plăceau mult caii, și o rupea binișor pe românește. Se cam întrecea el câte-odată la drum și atingea călușeei cu biciul, de care nu eră trebuință. Nu-i plăcea lui Tata moș treaba cu pleznitul, și zicea :

— Măi Mihai, fii cuminte: zbiciul e al tău, drumul e a'mpăratului, dar caii sunt ai mei.

Altă dată îi zicea :

— Știi, tu Mihai românește?

— Știu io! Cum nu!

— Apoi dacă știi, ian strigă odată: Să trăiască împăratul!

Săcuiul Mihai răspundeà îndată:

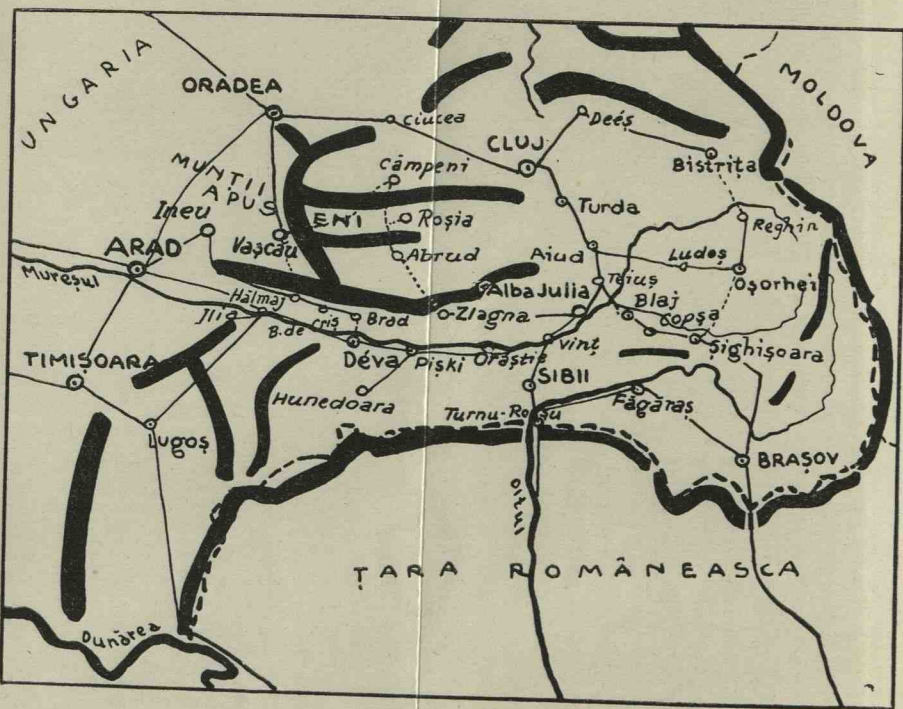
— Să trăiască Popa Balint!

CUPRINS

	Pag.
<i>Titlul</i> , desen de Ary Murnu.	
In loc prefață, de Nerva Hodoș	VII
<i>I. Copandul — Originea familiei — Roșia</i>	1—24
<i>II. In revoluție :</i>	
Primele mișcări. — 3/15 Mai. — Ciocniri în Abrud. — Arestarea lui Balint. — 18 și 23 Iunie. — Vay. — Adunarea din Sept. la Blaj și eliberarea arestaților. — Organizarea gardelor. — Ridicarea gloatelor. — Proclamațiuni. — Prefecții legiunilor și rapoarte. — Operațiuni și lupte	25—142
<i>III. După revoluție :</i>	
Jeluiiri și proteste. — «Academie.» — Jertfe. — Decorațiuni. — Schwarzenberg. — 1852. — Iancu. — Casele parohiale. — 1862. — O predică la 1867. — Ar. Denșușianu. — 1880. — Incheere.	143—202
<i>Ilustrații :</i>	
1. Protopopul <i>Simeon Balint</i>	II
2. Biserica din Roșia de munte.	16
3. <i>Popa Balint</i> , după portretul în ulei, făcut de Barbu Iscovescu, în 1848.	20
4. A. Treb. Laurian, după o gravură, a D-lui Maior Boteanu.	26
5. <i>Avram Iancu</i> , după portretul în ulei, făcut de Barbu Iscovescu, în 1848.	32
6. <i>Ioan Buteanu</i> , id.	52
7. <i>Axente Sevr</i> , după o fotografie modernă.	98
8. Casa parohială din Roșia.	114
O schiță de hartă a Ardealului.	

Ardealul cu Munții Apuseși.

